

Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна

АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Збірник наукових праць

Випуск 3

Виходить 2 рази на рік ♦ ♦ ♦ ♦ ♦ Заснований у січні 2012 р.

Антропологічні шукання

Філософія культури і освіти

Соціальна філософія і філософія історії

Філософія науки і техніки

Історія філософії

Дніпропетровськ

2013

Засновник:

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. ЛАЗАРЯНА

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Хміль В. В., доктор філософських наук

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР

Варшавський О. П., кандидат
філософських наук

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ (УКРАЇНА):

Власова Т. И., Колесникова Т. О., Корабльова О. В., Решетніченко А. В., Токовенко О. С.,
Малівський А. М., Кривчик Г. Г., Лях В. В.

ІНОЗЕМНІ ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Корабльова О. В. (Фінансова академія при уряді РФ, Російська Федерація), Кац Л. А. (Хайфський
університет, Ізраїль), Воронов В. В. (Даугавпілс, Латвія)

Збірник наукових
праць

Збірник зареєстровано в міжнародному каталозі періодичних видань
Ulrichsweb™ Global Serials Directory, науково-метричних системах
DOAJ, Google Scholar, eLIBRARY.RU
Друкується за рішенням вченої ради університету від 29.04.2013 р.,
протокол № 9

Видавець

Дніпропетровський національний університет залізничного
транспорту імені академіка В. Лазаряна (м. Дніпропетровськ)
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи КВ № 18742-7542Р
от 05.01.2012 г.

Адреса засновника
та редакції

вул. Лазаряна, 2, кім. 468, Дніпропетровськ, Україна, 49010
тел.: (056) 373-15-88, e-mail: e-library@b.diit.edu.ua, ojs.diit@gmail.com
сайт журналу: <http://ampr.diit.edu.ua>

Видання публікується з 2012 р.

© Дніпропетровський національний університет
залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна, 2013

© Колесникова Т. О., обкладинка, 2013

Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта
имени академика В. Лазаряна

**АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ
ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

**(АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ
ФИЛОСОФСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ)**

Сборник научных трудов

Выпуск 3

Выходит 2 раза в год ♦ ♦ ♦ ♦ Основан в январе 2012 г.

Антропологические искания
Философия культуры и образования
Социальная философия и философия истории
Философия науки и техники
История философии

Днепропетровск

2013

Учредитель:

ДНЕПРОПЕТРОВСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА ИМЕНИ АКАДЕМИКА В. ЛАЗАРЯНА

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Хмель В. В., доктор философских наук

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Варшавский А. П., кандидат философских наук

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ (УКРАИНА):

Власова Т. И., Колесникова Т. А., Решетниченко А. В., Токовенко А. С., Маливский А. Н.,
Кривчик Г. Г., Лях В. В.

ИНОСТРАННЫЕ ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Кораблёва Е. В. (Финансовая академия при правительстве РФ, Россия), Кац Л. А. (Хайфский университет, Израиль), Вовронов В. В. (Даугавпилс, Латвия)

Сборник научных
трудов

Сборник зарегистрирован в международном каталоге периодических изданий Ulrichsweb™ Global Serials Directory, научно-метрических системах DOAJ, Google Scholar, eLIBRARY.RU

Печатается по решению ученого совета университета от 29.04.2013 г., протокол № 9

Издатель

Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна (г. Днепропетровск)
Свидетельство субъекта издательского дела КВ № 18742-7542Р от 05.01.2012 г.

Адрес
учредителя

ул. Лазаряна, 2, ком. 468, Днепропетровск, Украина, 49010,
тел.: (056) 373-15-88, e-mail: e-library@b.diit.edu.ua, ojs.diit@gmail.com;
сайт журнала: <http://ampr.diit.edu.ua>

Издание публикуется с 2012 г.

© Днепропетровский национальный университет
железнодорожного транспорта
имени академика В. Лазаряна, 2013

© Колесникова Т. А., обложка, 2013

Dnipropetrovsk National University of Railway Transport
named after Academician V. Lazaryan

**ANTROPOLOGIČNÌ VIMÌRI
FÌLOSOFS'KIH DOSLÌDŽEN'**

**(ANTHROPOLOGICAL MEASUREMENTS OF
PHILOSOPHICAL RESEARCH)**

Proceedings Scientific publication

Issue 3

Comes out 2 times a year ♦ ♦ ♦ ♦ ♦ Founded in January 2012

Anthropological Searching

Philosophy of Culture and Education

Social Philosophy and Philosophy of History

Philosophy of Science and Technology

The History of Philosophy

Dnipropetrovsk

2013

Founder:

DNIPROPETROVSK NATIONAL UNIVERSITY OF RAILWAY TRANSPORT
NAMED AFTER ACADEMICIAN V. LAZARYAN

EDITOR-IN-CHIEF

Khmil V. V., Ph.D

CONTRIBUTING EDITOR

Varshavskiy A. P., Ph.D

EDITORIAL BOARD MEMBERS (UKRAINE):

Vlasova T. I., Kolecnykova T. O., Reshetnichenko V. A., Tokovenko S. A., Malivskiy A. M.,
Krivchik G. G., Liakh V. V.

FOREIGN MEMBERS OF EDITORIAL BOARD:

Korableva E. V. (Finance Academy under the Government of the Russian Federation, Russian
Federation), Kats L. A. (University of Haifa, Israel), Voronov V. V. (Daugavpils, Latvia)

Proceeding Scientific   Proceeding is registered in the International Catalogue of periodicals
Ulrichsweb™ Publication Global Serials Directory, research and metric
systems DOAJ, Google Scholar, eLIBRARY.RU
Published according to the Academic Council decision of the University from
29.04.2013, Protocol no. 9

Publisher   Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after
Academician V. Lazaryan (Dnipropetrovsk)
Certificate of Publisher KB no. 8742-7542P from 05.01.201

Address
of Foundere   Str. Lazaryana, 2, room 468, Dnipropetrovsk, Ukraine, 49010,
tel.: (056) 373-15-88, e-mail: e-library@b.diit.edu.ua, ojs.diit@gmail.com;
journal site: <http://ampr.diit.edu.ua>

Edition is being published since 2012

© Dnipropetrovsk National University of Railway
Transport named after Academician V. Lazaryan,
2013

© Kolecnykova T. O., cover, 2013

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

УДК 130.2

В. І. АКСЬОНОВА^{1*}

^{1*} Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету (м. Кіровоград)

АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ КОМУНІКАТИВНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО УСВІДОМЛЕННЯ СЕНСУ БУТТЯ

Мета. Розкрити антропологічні аспекти комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу буття; визначити антропологічні виміри комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу буття, пов'язаного з проникненням інформації та інформатизації; розглянути моделі розвитку інформаційного суспільства, які упроваджені в розвинених країнах світу для вирішення антропологічних проблем людини; проаналізувати проблеми нового сенсу життя, пов'язані з розвитком інформаційного суспільства, та знайти шляхи їх оптимізації. **Методологія.** Завдяки аналізу когнітивних структур та епістем розкриваються нові антропологічні площини соціалізації особистості, що полягають в оволодінні кодами і жанрами зовнішнього дискурсу. **Наукова новизна.** Автор пропонує тезу про те, що соціальна поведінка людей істотно визначається можливими знаковими системами, які створюються культурами конкретних суспільств, і це представляє собою новий підхід в розумінні комунікативних та інформаційних детермінант смисложиттєвих орієнтирів людини і суспільства. Останні детерміновані розширенням комунікативно-інформаційного простору, який потребує формування нових антропологічних засад буття, в контексті яких людина проходить соціалізацію та формує новий сенс буття. **Висновки.** Антропологічні виміри комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу буття зводяться до того, що на нього здійснює вплив мережева культура, нові тип комунікації, зумовлені інформаційними технологіями, в результаті чого з'являється новий тип особистості – віртуальний чи мережевий. Становлення особистості визначається процедурою інтерпретації, яка дозволяє у рамках дискурсивного простору встановлювати смислові значення з конкретною ситуацією і завдяки цьому досягати поєднання зовнішніх структур соціокультурного життя зі своїм внутрішнім світом. При цьому особистість формує нові умови для розширення свободи, передачі й засвоєння соціокультурних зразків поведінки і пізнання, позасвідомих явищ, що впливають на процес становлення особистості та її ідентичності. Відбувається формування особистості, яка відповідає вимогам мережевого суспільства і мережевої культури, в результаті чого формується глобальна ідентичність.

Ключові слова: антропологічні виміри; інформаційно-комунікативний простір; сенс буття; креативність; соціалізація особистості.

Актуальність

Дослідження теми полягає в тому, що людина завжди була предметом антропологічного дискурсу, особливо в умовах формування інформаційно-комунікативного простору, коли відбуваються трансформації у суспільстві і свідомості людини, формуються нові цінності і новий сенс буття. За цих умов змінюються концепції взаємодії людини і суспільства, людини і техніки, людини і людини, людини і природи, які відображають суперечності між суспільством та індивідом, що детермінуються суспільними змінами і трансформаціями інформаційної цивілізації, – як відзначає Р. Ф. Абдеев [1, с. 7]. Сьогодні відбувається ряд кумулятивних змін у сучасному суспільстві, що впливають на становлення нової моделі людини, її типу життєдіяльності, моделей існування

в суперечливому світі, пошук нових сенсів життя. Поглибленню суперечностей сприяють зміни в сучасній економічній, політичній, культурно-світоглядній сферах суспільства, до яких слід віднести: формування нової антропологічної парадигми інформаційно-комунікативного простору, фундаментальний соціо-психологічний і соціокультурний зсув у свідомості людини і типах відтворювальної діяльності, розповсюдження нових інформаційних потоків, зміни в системі людської діяльності, становлення інтегрального соціокультурного простору. Всі ці зміни приводять до того, що об'єктивно стають витребуваними такі специфічні характеристики людини як креативність, інформативність, активність, які можуть сприяти прогресивному розвитку суспільства і особистості, збереженню і виживанню цивілізації в умовах глобальної

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

трансформації людства, формуванню нової когнітивної моделі суспільства. Потреба у науковому підході до антропологічних вимірів соціальних перетворень, що відбуваються в умовах сучасного соціуму зумовлює, в свою чергу необхідність розробки парадигми антропологічних вимірів комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу буття в контексті глобальної трансформації людства. Практика свідчить, що коли порушуються умови формування і становлення системи усіх цінностей, послаблюється їх взаємодія і гармонія, то дезорганізується і розхитується увесь соціальний організм, – як відзначає В. П. Бех, – який перестає бути системою, "єдиним тілом", так як порушуються кореляційні зв'язки між усіма сферами діяльності [2, с. 148].

Мета статті полягає у розкритті антропологічних аспектів комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу буття; визначенні антропологічних вимірів комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу буття, пов'язаного з проникненням інформації та інформатизації; розгляді моделей розвитку інформаційного суспільства, які упроваджені в розвинутих країнах світу для вирішення антропологічних проблем людини; аналізі проблем нового сенсу життя, пов'язаних із розвитком інформаційного суспільства, та знаходження шляхів їх оптимізації.

Методологія

В історії соціально-антропологічної думки знайшли своє відображення наступні ідеї: піклування про людину в античній філософії; людину як політичну істоту (Платон, Аристотель); людину як істоту суспільну (Аристотель); людину як політичну тварину (Афіни, Рим); вчення про серце як місце примирення душі і тіла; людину як родову істоту і громадянина світу у вченні Канта; прагматичній антропології Канта; свобода і досвід визнання у Гегеля; класики філософської антропології про людину у творах Л. Фейєрбаха, Ф. Ніцше, В. Дільтея, Е. Гуссерля, Х. Дріша, М. Шелера, Х. Г. Плеснера, А. Гелена, М. Бубера; надлюдину Ніцше; людину як єдиний, універсальний і вищий предмет філософської антропології; людину в онтологічній антропології М. Гайдеггера; комунікативній антропології «Я» та іншого; критичній філософії М. Фуко; людину

як творця історії та культури; вчення про людину у творах С. Сковороди; ідей антропології міжособистісної комунікації; ідеї «власне людського буття» і власної природи людини. Нам імпонує ідея С. С. Гусева доробку «Смисли можливого», що соціальна поведінка людей істотно визначається можливими знаковими системами, які створюються культурами конкретних суспільств.

Сьогодні у сучасному світі відбувається переоцінка багатьох соціальних цінностей у середовищі молоді, їх нове осмислення в контексті нового історичного досвіду початку XXI століття, поглиблення глибинних суперечностей, що відбуваються в умовах глобалізації. Коли суспільна свідомість під впливом – кардинальних перетворень об'єктивної реальності стає нездатною раціонально, на старій теоретичній основі пояснити все те, що відбувається, то виникає потреба у розробці нової парадигми метафізичних вимірів буття, – як відзначає В. Г. Воронкова [3, с. 176].

Антропологічні аспекти комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу буття зводяться до того, що цінність якостей людини полягає в тому, що вони допомагають не тільки жити у стрімко плинному сучасному соціумі, а й адаптуватися до нього. Суспільством в умовах становлення інформаційно-комунікативного простору управляють суперечності, тому людина повинна бути більш гнучкою і сприйнятливою, щоб генерувати і обробляти інформацію, діяти активно, управляти суперечностями. В умовах глобальної трансформації людства відбувається взаємний вплив інституційних, організаційних і особистісних рівнів. Вирішенню вище означених суперечностей сприяє формування нової креативно-інформаційної моделі людини з врахуванням соціальних і культурних змін у суспільстві. Динаміка концептуальних уявлень про людину представлена як вираження соціальних змін, які підкреслюють визначальну роль людини у її взаємодії з суспільством і породжують креативно-інформаційну модель людини. Антропологічні аспекти комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу буття зводяться тому до такої креативності людини, яка намагається реалізувати свої можливості, що сприяють вираженню власного і неповторного «Я». При цьому мотивом креативності можуть виступати

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

як духовні, так і матеріальні цінності, зумовлені образом людини. Суть антропологічних засад інформаційного суспільства зводиться до того, щоб успішно справлятися з проблемами, бути діяльно-креативним суб'єктом, перебувати у гармонійній єдності з суспільством, яке сприяє саморозвитку суспільства і самовдосконаленню людини.

Появі нової моделі людини з новим сенсом життя сприяють зміни в економічному, політичному, духовному життє, що відбуваються в інформаційному суспільстві. Актуальним стає розвиток стилів мислення, що зумовлюються базисними змінами сучасного суспільства. Зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, сприяють самореалізації і самоактуалізації активно діючого суб'єкта суспільних відносин. В контексті сучасного розвитку суспільства з'являється все більша залежність сучасних процесів від креативного потенціалу людини, її діяльності, так як головним ресурсом стає саме інформація і знання, які відбуваються на обмін самовираження і самоутвердження. Людина творить новий світ буття, культури, унікальний життєвий шлях, творить себе як індивідуальну істоту, тому й твориться новий сенс буття. Усвідомлення сутності людини, її буттєвих, аксіологічних та інших вимірів є неможливим без розуміння природи людської особистості у всіх її проявах, без проникнення в її потреби і інтереси, її здібності і прагнення, самоосмислення її соціального стану. Саме людина повинна пізнати саму себе, зробити мірилом всіх життєвих цінностей, дати оцінку відповідно до своєї сутності, влаштувати світ дійсно по-людськи, згідно із своєю природою. Антропологічні засади комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу буття людини як онтології людського існування є вектором вирішення всіх проблем – онтологічних, аксіологічних, праксеологічних, тобто такого існування, яке забуте, покинуте, порушене, не-автентичне, не-самоді-яльне. Людина, як відзначає В. Г. Воронкова, – «це цілісність, це "світ усередині нас" і "людина в середині світу"; людина - це світ, а світ - це людина; це оволодіння мистецтвом життя. Система особистісних смислів зумовлюється ціннісними орієнтаціями, які складають смисл життя. Адже, бути особистістю – це бути стурбованою проблемами

людського існування: "Хто є Я?", "Що я повинен?", "На що я можу надіятися?" [3, с. 5].

Антропологічні виміри комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу буття, пов'язаного з проникненням інформації та інформатизації, пов'язані з тим, що інформація поступово змінює орієнтацію техніки, так як відбувається кібернетизація суспільства. Людина живе у стані постійної незадоволеності собою, відмовляється від себе, перетворюється на функціонуючу деталь машини чи комп'ютеру, не роздумуючи, що втрачає свою індивідуальність і свою сутність. Ясперс настільки драматизує ситуацію пригніченості людини у новому суспільстві, що попереджає про загрози, які приносить нове інформаційне століття для людини, яка втрачає себе за постійними пошуками сенсу життя. Інформаційне століття породжує нові проблеми: 1) техніка не використовується для ліквідації бідності, яка ставить людей на межу виживання; 2) недоліки освіти і виховання створюють перепони для вирішення проблем і заважають здоровому існуванню людини і творчому розумінню науки і техніки; 3) багато країн не здатні вирішити проблеми нового індустріального розвитку за рахунок використання своїх власних ресурсів або справедливого перерозподілу капіталів і ресурсів; 4) процвітає фетишизм науки, яка йде паралельно з фетишизмом споживання і уречевленням сучасної людини, що культивуються у суспільстві споживання; 6) політична еліта не здатна стати атрактором, здатним притягує розпорошені сили суспільства, привести до соціального, інтелектуального, науково-технічного прогресу; 7) поглиблюються глобальні проблеми інформаційного суспільства – принципова невизначеність сутності інформації, взаємодія техніки і природи, взаємодія техніки, інформації і людини, що породжують проблему адаптації людини до зростаючої кількості інформації, яка поглинає людину і перетворює її на придаток комп'ютеру, що потребує формування нового світогляду, нової людини, нового суспільства майбутнього [4, с. 134–152].

Для вирішення антропологічних проблем людини в умовах розширення інформаційно-комунікативного простору у розвинутих країнах розроблені і упроваджуються в життя моделі розвитку інформаційного суспільства: 1.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

Американська модель, чи як її називають «модель Силіконової долини», - відкрите інформаційне суспільство, що детермінується законами ринку, базується на використанні ринкових механізмів і зорієнтоване, у першу чергу, на здійснення послуг населенню чи бізнесу. В контексті цієї моделі і американський уряд намагається вирішити проблеми взаємодії влади, бізнесу і населення з використанням технологій так званого «електронного уряду», що поступово стало використовуватися в європейських країнах. 2. «Сінгапурська модель» – авторитарне інформаційне суспільство, яке розвивається також на ринкових механізмах, менш відоме, яку, проте Кастельс у порівняльній моделі інформаційного суспільства виділяє і виділяє такі характеристики, як: висока доля (58%) високотехнологічної продукції в об'ємі експорту, значний рівень розвитку електронної торгівлі, висока конкурентоспроможність. Важливими факторами цієї моделі являються: істотне розширення суспільства по рівню добробуту і практично повна відсутність демократичних механізмів. 3. Скандинавські країни, серед яких виділяється «фінська» і «норвезька модель» – відкрите соціально-контрольоване інформаційне суспільство, що розвивається на основі суспільства добробуту. Нині Фінляндія, Швеція, Норвегія і Данія є світовими лідерами у галузі формування суспільства, заснованого на знаннях, інтелектуальних активах.

Як засвідчує аналіз, у сучасних умовах на перший план виходять не проблеми технізації суспільства, як це вважалося декілька років назад, а проблеми інтелектуалізації, яка базується на новому стратегічному ресурсі – знаннях. У цих умовах людству необхідно сформувати нові антропологічні основи існування людини, щоб адаптуватися до сучасного світу: не тільки сформувати своє середовище проживання, яке буде базуватися на розвинутих інформаційних процесах, але й знайти вихід з кризи, яка назриває. Все це істотно знижує ефективність її використання у якості економічно-пробиткового продукту праці. Особливо зростає об'єм інформації наукових знань, який подвоюється кожні 2-3 роки. Обставини загострюються у зв'язку з тим, що при відсутності єдиного середовища навіть у локальних областях світу наявне дублювання витрат на вироб-

ництво тих чи інших знань.

Антропологічні виміри комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу буття направлені на формування нової перспективної концепції освіти і виховання майбутніх поколінь людей, яким прийдеться жити в інформаційному суспільстві. Ця концепція повинна враховувати не тільки нові можливості інформаційного суспільства, які можуть бути використані для формування креативно-гармонійно розвинутої особистості, але й бути гуманістично-орієнтованою. Концепція повинна передбачати використання так званих креативних систем та інформаційних технологій, що відкривають нові можливості для інформаційної підтримки творчих процесів. Яким повинно бути інформаційне навантаження на людину постіндустріального суспільства, поки що ніхто не знає, але відомо, що навантаження буде швидко зростати і це все може відбитися на здоров'ї людей. Тому можливості людини щодо адаптації до швидко зростаючих інформаційних навантажень повинні бути завчасно досліджені з точки зору антропологічних вимірів.

Розвиток комунікативного середовища інформаційного суспільства сприяє розвитку мережевої віртуальної комунікації, яка розглядається як різновид смислової комунікації, змістом якої є обмін образами, інформаційними по природі і способам сприйняття. Віртуальна комунікація виникла на певному етапі розвитку інформаційної революції і розвивається паралельно з формуванням глобального інформаційно-комунікативного середовища соціуму. Віртуальна комунікація в епоху інформаційного суспільства відрізняється наступними особливостями: збільшенням можливостей соціалізації особистості; розвитком виробництва знання; розвитком мережевої економіки; перетворенням інформації в один з основних ресурсів суспільства. Доля багатства, що формується в суспільстві знань, буде залежати від їх доступу до освіти, створення антропологічних засад для самореалізації особистості, широких форм людського спілкування, посилення самореферентності комунікації, переходу до діалогу та полілогу у поясненні істини, плюралізму концептуальних просторів, підвищення дискурсивності знання. Проте в той же час зростають і негативні прояви міжкульт-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

урної комунікації в умовах глобального інформаційно-комунікативного простору, які впливають на пошуки сенсу буття: зростання маргіналізації свідомості і тенденції перетворення суспільства в «суспільство спектаклю» за рахунок широкого використання симулякрів; пониження авторитету об'єктивного наукового знання; підвищення авторитету конвенціонального знання, конструювання епістем через посередництво мас-медіа, розмивання смислових конструкцій, розширення криміналізації суспільства і тероризму, розширення гедоністичних можливостей зауважує Н. С. Корабльова: «Сучасність з її кризовим соціумом спотвореної реальності (оруелівська ситуація) продукує такі ж спотворені форми суспільних зв'язків, породжує новий тип сплячого розуму і сонної душі, «людини без властивостей» (Р. Музиль), яка розсипається на ролі» [5, с. 7].

У зв'язку з перспективами розвитку сучасного інформаційного суспільства однією з проблем являється проблема виживання людства та досягнення національної безпеки кожною країною, а також формування безпечних антропологічних умов соціалізації соціальних груп. Важливою задачею являється формування у людей уявлення про закономірності інформаційних процесів про природу і суспільство, що потребує формування «ноосферного» типу мислення, почуття взаємної відповідальності за майбутнє нашої планети, що повинно базуватися на гуманістичній орієнтації світогляду.

Отже, саме існування соціуму і людини у певному прості і часі, а також його цілісність залежать від розвитку і збереження комунікативного середовища. Як відзначає Кастельс, нове суспільство виникає тоді, коли відбувається структурна реорганізація у виробничих відносинах, влади і досвіду. Ці перетворення приводять до значних модифікацій суспільних метаморфоз простору і часу і до виникнення нової культури. Простір потоків інформаційного суспільства, в якому відбувається взаємодія між персоналізованими інтертекстами (М. Кастельс), розчиняє час, розупорядковує послідовність подій і робить їх одновимірними, переміщуючи суспільство у вічну ефемерність.

Наукова новизна

Таким чином, суспільство, створивши технічні умови глобального контакту, збільшило потенційну можливість як глобального розпаду в мозаїчній свідомості, так і можливість формування нової консолідованої світової глобальної свідомості, проте не відкрило шляхи досягнення суспільства сталого розвитку, що продукує нові антропологічні проблеми для виживання людини в умовах інформаційного суспільства. Комунікативні процеси в інформаційному суспільстві призводять до зміни циркуляції інформації в суспільстві, що призводить до формування мережевої людини з плинним середовищем взаємодії, глобалізації спілкування, втрати ідентичності, віртуалізації культури. В результаті дослідження підтверджено, що основними напрямками модифікації людини в інформаційному суспільстві являються морально-психологічні, соціокультурні, комунікаційні, біотехнологічні, соціально-екологічні виміри, в результаті чого відбуваються зміни у вимірності людини, а саме способах її поведінки, комунікативних особливостях, збільшення різноманітності різних комунікативних стилів і моделей екзистенційного облаштування.

Висновки

Таким чином, антропологічні виміри комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу буття зводяться до того, що на нього здійснює вплив мережева культура, нові типи комунікації, зумовлені інформаційними технологіями, в результаті чого з'являється новий тип особистості – віртуальний чи мережевий. Становлення особистості визначається процедурою інтерпретації, яка дозволяє у рамках дискурсивного простору встановлювати смислові значення з конкретною ситуацією і завдяки цьому досягати поєднання зовнішніх структур соціокультурного життя зі своїм внутрішнім світом. Завдяки аналізу когнітивних структур та епістем розкриваються нові антропологічні площини соціалізації особистості, що полягають в оволодінні кодами і жанрами зовнішнього дискурсу. При цьому особистість формує нові умови для розширення свободи, передачі і засвоєння соціокультурних зразків поведінки і пізнання, позасвідомих

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

явищ, що впливають на процес становлення особистості та її ідентичності. Відбувається формування особистості, яка відповідає вимогам мережевого суспільства і мережевої культури, в результаті чого формується глобальна ідентичність. В інформаційному суспільстві повинні бути створені такі антропологічні умови існування людини, які дозволяють індивіду самостійно визначати формування своєї ідентичності й власних сенсів буття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдеев, Р. Ф. Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Абдеев. – М. : Владос, 1994. – 336 с.
2. Бех, В. П. Человек и Вселенная: когнитивный анализ: монография. / В. П. Бех. – 2-е изд. доп. – Запорожье : Просвіта, 2004. – 148 с.
3. Воронкова, В. Г. Метафізичні виміри людського буття (проблеми людини на зламі тисячоліть) : монографія / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя : Павел, 2000. – 176 с.
4. Воронкова, В. Г. Формирование нового мировоззрения, нового человека, нового общества будущего: монография / В. Г. Воронкова // Кого и как воспитывать в подрастающих поколениях. – К. : Скиф. – 2012. – Т.2. – С. 134–152.
5. Корабльова, Н. С. Багатомірність ролівої реальності: ролі і маски – лик та личина / Н. С. Корабльова. – Харків : ХНУ, 2000. – 288 с.

В. И. АКСЕНОВА^{1*}

^{1*} Кировоградская летная академия Национального авиационного университета (г. Кировоград)

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ КОММУНИКАТИВНО-ИНФОРМАЦИОННОГО ОСОЗНАНИЯ СМЫСЛА БЫТИЯ

Цель. Раскрыть антропологические аспекты коммуникативно-информационного осознания смысла бытия; определить антропологические измерения коммуникативно-информационного осознания смысла бытия, связанного с проникновением информации и информатизации; рассмотреть модели развития информационного общества, которые внедрены в развитых странах мира для решения антропологических проблем; проанализировать проблемы нового смысла жизни, связанные с развитием информационного общества и найти пути их оптимизации. **Методология.** Благодаря анализу когнитивных структур и эпистем раскрываются новые антропологические измерения социализации личности, которые состоят в овладении кодами и жанрами внешнего дискурса. **Научная новизна.** Автор предлагает тезис о том, что социальное поведение людей существенно определяется возможными знаковыми системами, которые создаются культурами конкретных обществ, что представляет собой новый подход в понимании коммуникативных и информационных детерминант смысловых и жизненных ориентиров человека и общества. Последние детерминированы расширением коммуникативно-информационного пространства, которое требует формирования новых антропологических оснований бытия, в контексте которых человек проходит социализацию и формирует новый способ бытия. **Выводы.** Антропологические измерения коммуникативно-информационного осознания смысла бытия сводится к тому, что на него совершает воздействие сетевая культура, новые типы коммуникации, обусловленные информационными технологиями, в результате чего появляется новый тип личности – виртуальный или сетевой. Становление личности определяется процедурой интерпретации, которая позволяет в рамках дискурсивного пространства устанавливать смысловые значения с конкретной ситуацией и благодаря этому достигать объединения внешних структур социо-культурной жизни со своим внутренним миром. При этом, личность формирует новые условия для расширения свободы, передачи и освоения социо-культурных образцов поведения и познания, неосознанных явлений, которые влияют на процесс становления личности и ее идентичности. Происходит формирование личности, которая отвечает требованиям сетевого общества и сетевой культуры, в результате чего формируется глобальная идентичность.

Ключевые слова: антропологические измерения; информационно-коммуникативное пространство; смысл бытия; креативность; социализация личности.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

V. I. AKSYONOVA^{1*}^{1*} Kirovograd flying academy of National aviation university (Kirovograd)**ANTHROPOLOGICAL MEASURING OF COMMUNICATIVE –
INFORMATIVE CONSCIOUSNESS OF SENSE OF OBJECTIVE
REALITY**

The purpose of the article is to introduce the anthropological aspects of the communicative and information understanding of the meaning of life; to define the anthropological measurements of communicative and information understanding of the meaning of life connected with the introduction of information and informatization: to consider the models of the development of the information society which are introduced in the developed countries of the world for the solution of the anthropological problems; to analyse the problems of the new meaning of life connected with the development of the information society, and to find the ways of their optimization. **Methodology.** The new anthropological measurements of socialization of a person are revealed thanks to the analysis of the cognitive structures and epistemes. These measurements consist of mastering of codes and genres of the external discourse. **Scientific novelty.** The author offers the thesis that the social behaviour of people is significantly defined by the possible sign systems which are created by cultures of the concrete societies that represent a new approach in understanding of the communicative and information determinants of the semantic and vital key points of the person and society. The last ones are determined by the expansion of the communicative and information space which demands the formation of the new anthropological basis of life according to which a person enters socialization and forms a new way of life. **Conclusions.** Anthropological measurements of communicative and information understanding of the meaning of life are reduced to the fact, that they are affected by the network culture, the new types of communication caused by the information technologies, therefore there is a new type of the person – the virtual or network ones. The formation of the personality is defined by the procedure of interpretation which allows to establish within the discursive space the semantic meanings with a particular situation and thanks to that to reach joining external structures of sociocultural life with the inner world. Thus, the personality forms new conditions for the expansion of freedom, transfer and development of the sociocultural examples of behaviour and cognition, the unconscious phenomena which influence the process of formation of the personality and his/her identity. There is a formation of a person who meets the requirements of the network society and as a result – a global identity is being formed.

Keywords: anthropological measurements; information and communicative space; meaning of life; creativity; socialization of person.

REFERENCES

1. Abdeev R.F. *Filosofiya informatsionnoy tsivilizatsii* [Philosophy of information civilization]. Moscow, Vldos Publ., 1994. 336 p.
2. Bekh V.P. *Chelovek i Vselennaya: kognitivnyy analiz* [Man and the Universe: a cognitive analysis]. Zaporozhe, Prosvita Publ., 2004. 148 p.
3. Voronkova V.Gh. *Metafizychni vymiry liudskoho buttia* [Metaphysical dimension of human existence]. Zaporizhzhia, Pavel Publ., 2000. 176 p.
4. Voronkova V.G. *Formirovaniye novogo mirovozzreniya, novogo cheloveka, novogo obshchestva budushchego* [Formation of a new world, a new man, a new society of the future], Kiev, Skif Publ., 2012, vol. 2, pp. 134-152.
5. Korablova N.S. *Bahatomirnist rolivoi realnosti: roli i masky – lyk ta lychyna* [Multidimensionality role of reality: the role and masks - and face mask]. Kharkiv, KHHU Publ., 2000. 288 p.

Надійшла до редколегії 10.05.2013

Прийнята до друку 10.09.2013

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

УДК 141.32

А. Н. МАЛИВСКИЙ^{1*}^{1*} Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. А. Лазаряна (г. Днепропетровск)ХАЙДЕГГЕР ОБ АНТРОПОЛОГИЧЕСКИХ ИНТЕНЦИЯХ
ФИЛОСОФСТВОВАНИЯ ДЕКАРТА

Цель. Вычленил и осмыслить основные моменты хайдеггеровского видения ключевых идей философии Декарта в ходе поисков «другого начала» философствования как антропологии. Реализация поставленной цели предполагает решение следующих задач: обоснование идеи критического отношения Хайдеггера к устоявшимся техноморфным стереотипам о базовой интенции философии Декарта; реконструкцию контекста обращения Хайдеггера к осмыслению базовой интенции и основных мотивов философствования Декарта; анализ аутентичности оценок учения Декарта Хайдеггером в современной литературе. **Методология.** Существенный потенциал в ходе конструктивного осмысления и теоретической реконструкции антропологической интенции философствования имеют достижения антропологически ориентированной мысли XX века, а именно – экзистенциализм, философская антропология, персонализм, коммуникативная философия. Особое значение приобретает наследие Хайдеггера, особенно его размышления о путях поиска и обретения содержательной альтернативы техницизму в виде «другого начала» философствования. **Научная новизна.** Анализ научной литературы, посвященной отношению Хайдеггер–Декарт, свидетельствует о доминировании усеченного понимания философии Декарта, лишеной антропологической составляющей, и, как следствие, игнорирование содержательной преемственности идей Декарта Хайдеггером. Обращаясь к соответствующим текстам Хайдеггера, посвященным осмыслению глубинных трансформаций Нового времени, мы обнаруживаем – именно антропология выступает в качестве краеугольного камня науки и техники. Осознание базисной роли антропологии в культуре Нового времени побуждает Хайдеггера посвящать многие страницы своих текстов деструкции устоявшихся представлений о самодостаточности науки, техники, мышления и обнаружению скрытых от поверхностного взгляда личностного характера философского знания. **Выводы.** Хайдеггер считает целесообразным уделить много внимания наследию Декарта как одного из тех фундаментальных мыслителей, чье творчество особенно важно в ходе одновременного осмысления как истоков европейской антропологии, так и становления основ техногенной цивилизации Нового времени. Наследие Хайдеггера в значительной мере способствует более аутентичному истолкованию базовой интенции и основных мотивов философствования Декарта. Открытие им новых перспектив в значительной степени обусловлено его собственной антропологической ориентацией, критическим отношением к линейной концепции истории философии, неприятием поверхностности техноморфного истолкования философии.

Ключевые понятия: антропология; техноморфизм; редукционизм; рационализм; свобода; самосозидание; этика.

«Без Декарта современный мир был бы невозможен»

Хайдеггер

Актуальность

Осмысливая итоги многовекового развития философии, ныне правомерно констатировать усиление тенденции к отказу от несвойственных ей функций и постепенное возвращение к изначальным смыслам и интенциям. Последние, как свидетельствует их ближайшее рассмотрение, имеют личностные истоки, интенцию и укорененность. Возможность убедиться в справедливости данного тезиса дает нам сегодня обращение к наследию Хайдеггера и в

частности переосмысления им истории философии.

Нынешняя переломная эпоха является периодом изживания технократических представлений как поверхностной формы выражения ценностей и смыслов, свойственных человеческой природе. К числу наиболее известных и распространенных форм проявления техноморфизма принадлежат представления об адекватности и исчерпывающей полноте деятельностных (материально-практических) мотивов философствования и деперсонализированном характере его базовой интенции. Сегодня после

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

прохождения апогея технической цивилизации наблюдается тенденция существенного ослабления позиций техноморфизма и выход на первый план антропологической составляющей.

Один из тех мыслителей XX века, который имел мужество и потенциал для постановки и поиска собственного пути решения упомянутых проблем был Мартин Хайдеггер. Исходным пунктом его размышлений была идея детерминирующей роли техники на нынешнем этапе развития цивилизации. Дальнейшее экстенсивное распространение техноморфизма создает угрозу деформации природы человека в плане редукции и инструментализации бытия, природы человека, его разума. В качестве возможного варианта конструктивного выхода из создавшейся ситуации Хайдеггер и предлагает свою концепцию «другого начала» как условие создания принципиально новой концепции философии, позволяющей человеку вернуться к подлинному бытию и полноте человеческого существования. Форма реализации хайдеггеровского проекта – выдвижение на первый план проблемы смысла бытия, которая имеет личностную укорененность и интенцию. Последовательное разворачивание проекта поисков смысла бытия предполагает деструкцию базовых учений о бытии в предшествующей философии, то есть «образцовых онтологий». Как известно, в процессе создания работы «Бытия и времени» Хайдеггер планировал уделить отдельное внимание переосмыслению философии Декарта как одного из базовых учений в истории западной философии.

Насколько плодотворным и результативным было обращение Хайдеггера к Декарту? Подобные вопросы сегодня на изломе техногенной цивилизации носят далеко не риторический характер. Их прояснение предполагает последовательное рассмотрение следующих проблем: каково место Декарта в истории антропологии? Существует ли содержательная взаимосвязь философской позиции Декарта с глубокими метафизическими учениями европейской мысли? Имеет ли смысл обращение к наследию Декарта в нынешней исторической ситуации, которая стала результатом воплощения в жизнь его глубинных идей? Насколько ключевые идеи декартовского философствования известны и исчерпаны ли на сегодняшний день? Имеет ли смысл обращение к хайдеггеровскому прочтению Декарта эвристический и конструктивный

смысл?

Задача нижеследующего текста – пролить свет на вышеупомянутые вопросы.

Цель статьи

Вычленив и осмыслить основные моменты хайдеггеровского видения ключевых идей философии Декарта в ходе поисков «другого начала». Реализация поставленной цели предполагает решение следующих задач:

- обоснование идеи о критическом отношении Хайдеггера к устоявшимся техноморфным стереотипам о базовой интенции философии Декарта,

- реконструкцию контекста обращения Хайдеггера к осмыслению базовой интенции и основных мотивов философствования Декарта,

- анализ аутентичности оценок учения Декарта Хайдеггером в современной литературе.

Методология

Одной из форм проявления существенных сдвигов в мировоззрении современного человека является трансформация методологии истории философии. В последнее время объектом пристального внимания и конструктивной критики становится линейная концепция истории философии, устоявшаяся на протяжении нескольких столетий в качестве научной и общезначимой. Осознание ее изъянов и слабых мест в ходе поисков адекватной методологии осмысления истории мысли побуждает сосредоточить внимание на тенденции антропологизации философского знания и выходе на первый план духовно-практических измерений личностного бытия. Содержательное осмысление упомянутых тенденций предполагает выход за пределы линейной концепции истории и усилие по разработке истории мысли как становления человека. Предпосылкой успешного решения задачи антропологизации истории философии является критическое переосмысление тех этапов истории философии, которые имеют имидж деантропологизованных. Прежде всего предполагается сосредоточение внимание на наследии Декарта, за которым закрепился упомянутый стереотип.

Содержательной предпосылкой оценки оригинальности и глубины оценки Хайдеггером учения Декарта является внимание к общепринятому способу истолкования базовой интенции последнего в исследовательской литерату-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

ре. Традиційно в ході її викладу прийнято приводить слова Декарта про прагнення людини кардинально змінити свій онтологічний статус, тобто подолати рабську залежність від природи і стати її господарем і хазяїном. Свідченням поширеності такого підходу є висловлювання його на сторінках фундаментального викладу творчої біографії Хайдеггера в серії ЖЗЛ. Базова інтенція філософування Декарта інтерпретується в формі ідеї про панство людини над природою з допомогою технічних засобів. В своєму прагненні надати велику переконливість проголошеному тезису, автор цитує текст «Європейського нігілізму» [3, с. 434]. Однак же, приписувати Хайдеггеру наведеному оцінку і зводити до неї його позицію – значить надмірно спрощати її.

Предумовою конструктивного осмислення своєрідності хайдеггерівської рецепції вчення Декарта є увага до ключової проблеми філософії самого Хайдеггера. Річ йде про розробку його власного, особисто орієнтованого проекту філософії – проекту пошуку сенсу буття. Непредубовідний аналіз сучасної літератури свідчить – задум Хайдеггера все ще залишається заповітом наступним поколінням. Немає підстав погодитися з думкою *Стефана Мухолла*, який, підводячи підсумок рецепції проекту Хайдеггера в кінці ХХ століття, стверджує: «... питання (про сенс Буття – М. А.) не є ні безвідповідним, ні таким, що має просту відповідь. Тем не менше, це питання систематично об'єктується увагою в самій дисципліні, а його значущість все ще залишається невиразливою і незрозумілою, дезорієнтуючою для більшості філософів, як і читачів Хайдеггера» [10, с. 12].

В ході аналізу дослідницької літератури про проблему своєрідності хайдеггерівської рецепції Декарта виявляється широка палітра оцінок ролі і значущості спадщини останнього в сучасній філософії. В тому випадку, коли думка спрямована на конструктивну розробку феноменології, рухливу прагнення повернутися з світу думки і ілюзій до світу реальних речей («Назад, до самих речей!» – Гуссерль, Хайдеггер), спадщина Декарта оцінюється як центральний хибний поворот в сучасній думці, як головне

перешкода на шляху побудови феноменології. Відношення ж Хайдеггера до існування вчення Декарта в якості перешкоди автор тексту *Вейн М. Мартин* пропонує оцінювати як повстання («rebelled against the Cartesian legacy in modern philosophy») [11, с. 496]. Така оцінка не може бути прийнята без оговорок, оскільки її основою є підкреслення значущості одного з моментів реального співвідношення при повному ігноруванні моментів преемственности проектів філософії Декарта і Хайдеггера.

Окремого пристального уваги заслуговує позиція тих дослідників, які підкреслюють факт нередуцируемості Хайдеггерівської оцінки Декарта до поверхневих техноморфних штампів. Змістовно розкриваючи цей тезис, один з найближчих учнів і послідовців Хайдеггера *Жан Бофре* виділяє ключову роль етичної складової. Згідно з його думкою, вищою метою панства і володіння для Декарта є побудова власного етичного вчення – «мета панства і володіння – ... це в кінцевому рахунку «найвища і найкраща мораль»» [1, с. 49–50]. Але, на жаль, така формулювання приводиться поза зв'язку з осмисленням думки самого Хайдеггера про вчення Декарта в цікавому нас аспекті.

На статус достовірного знання в ході роз'яснення питання про автентичність змістовної оцінки Декарта Хайдеггером претендують його найближчі учні і послідовці – Анна Арендт і Ганс Георг Гадамер. Тем не менше, в першому випадку зв'язок з учителем оборвалася на той тривалий період часу, який як раз був для Хайдеггера наповнений інтенсивним осмисленням картезіанського спадщини. Річ йде про період часу з початку тридцятих років до моменту публікації узагальнюючого твору Анни Арендт, присвяченого викладу власного бачення філософії Нового часу – «Положення людини» – в 1958 році. Звернення до умов створення і публікації відповідного корпусу текстів Хайдеггера (раніше всього «Європейський нігілізм») свідчить про наявність суттєвих перешкод на шляху знайомства з ними Арендт і глибокого їх осмислення. Як свідчить звернення до тексту Арендт, результати тривалих медитацій Хайдеггера над текстами Декарта залишилися поза її полем зреч-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

ния. Как известно, текст Хайдеггера «Европейский нигилизм» был опубликован несколькими годами позже, а именно – в 1961 г.

Казалось бы, мы имеем гораздо больше оснований для оптимистических ожиданий относительно глубокого усвоения идей учителя в связи с Гадамером, но, во-первых, его классический труд «Истина и метод» был напечатан несколько раньше – в 1960 году, во-вторых, как свидетельствуют новейшие исследования, отношение «учитель-ученик» настолько существенно ослабели, что несмотря на искреннюю веру Гадамера в то, что его труд базируется на позиции Хайдеггера после поворота, реально он, как и ранний Хайдеггер, запутался в вечной «метафизике присутствия» [8, с. 496].

К числу тех немногих авторов, которые идут дальше поверхностных констатаций и ищут пути конструктивного осмысления отношения Хайдеггера и Декарта, принадлежит *Абрахам Мансбах*, который подчеркивает приоритетность для Хайдеггера конструктивного интереса над деструкцией традиции. Автор акцентирует внимание на укорененности точки зрения Декарта в природе человека и незавершенном характере его учения. Поиски же самого Хайдеггера характеризуются стремлением завершить картезианский проект, сосредотачиваясь на собственном вопрошании о человеке [9]. Но, к сожалению, вышеупомянутые констатации во многом носят декларативный характер.

Среди большого многообразия литературы, посвященной теме отношения Декарт – Хайдеггер встречаются курьезы и недоразумения, авторы которых мнят себя способными если не постичь Истину, то, по крайней мере, очернить ее. Одна из подобных банальных констатаций с претензией на откровение принадлежит Дугину А. Г., который ничтоже сумняшеся приписывает Хайдеггеру пошлую и примитивную интерпретацию образа Декарта. «Декарт, по Хайдеггеру, хорош своей честностью, откровенной ничтожностью своей скудоумной онтологии, своим ссохшимся скудоумием» [2, с. 82]. Подобные высказывания вызывают удивление и недоумение, но ни в коем случае не желание принять участие в прямой теоретической дискуссии.

Завершая обзор литературы, представляется возможным констатировать явно недостаточное внимание к вопросу о месте философствования Декарта в творческих поисках Хайдеггера по

определению основных принципов философии будущего, известного как поиски «другого начала».

Хайдеггер об антропологической интенции философствования Декарта

В ходе поверхностного ознакомления с текстами Хайдеггера относительно философской точки зрения Декарта трудно избежать соблазна квалифицировать его позицию как воспроизведение стереотипов техноморфизма и универсального рационализма. Убедительным аргументом здесь выглядит используемая Хайдеггером в изложении базовой установки Декарта риторическая форма – «... чего другого хотел он, как не придать философской истине математический характер и вывести человечество из сомнения и неясности?» [6, с. 127]. Аналогично воспринимается акцентирование им стремления к однозначности и категоричности в качестве форм проявления техноморфизма: «Основной тенденцией Декарта было превращение философии в абсолютное познание» [6, с. 130]. Но для Хайдеггера неприемлемы доминирующие в означенном контексте не критичность и определенная фанатичность восприятия идей основателя философии Нового времени, потому что «в угаре идеи философии как абсолютного знания», совершенно забывают о том, что философия – противоположность успокоенности и обеспеченности, имеющая в качестве ближайшего своего соседа «высшую недостоверность» [6, с. 130].

Хайдеггер видит существенные изъяны и в устойчивой традиции редукции наследия Декарта к рационализму. Одним из результатов присущего ей сознательного игнорирования негативных аспектов реальности является существенное искажение природы философствования, а именно – забвение удивления как «живого вопрошания». Поэтому важнейшую задачу собственного курса Хайдеггер видит в том, чтобы создать условия для возвращения жизненности философии, а именно – пробудить настроение философствования [6, с. 157]. Применительно к философским учениям прошлого ее конструктивное решение предполагает критическое переосмысление устоявшихся стереотипов, в том числе представление о редукции философствования Декарта к калькуляции. Иначе говоря, упомянутая задача трансформируется в необходимость выявления и осмысления форм присутствия «живого вопрошания».

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

В качестве методологической основы решения этого вопроса выступает базовый проект философии Хайдеггера. Излагая свое видение способа и методологии переосмысления истории философии, Хайдеггер на страницах «Бытия и времени», в качестве ключевой проблемы называет вопрос о смысле бытия. Содержательной предпосылкой дальнейшего изложения его позиции является внимание к тому существенному факту, что упомянутые идеи воспринимались современниками именно в качестве разработки антропологической проблематики.

Убедительным аргументом в пользу тезиса о принадлежности наследия Хайдеггера к антропологической традиции и его живом интересе к ней является его глубокое замечание об учении Декарта как истоке современной философской антропологии: «Истолковывая человека как *subjectum*, Декарт создает метафизическую предпосылку для будущей антропологии всех видов и направлений. С восхождением антропологии Декарт празднует свой высший триумф» [5, с. 130]. Свою собственную задачу Хайдеггер видит в том, чтобы предложить содержательное развертывание этого тезиса.

Хайдеггер считает целесообразным уделить много времени наследию Декарта как одного из тех фундаментальных мыслителей, чье творчество особенно важно для одновременного осмысления как истоков европейской антропологии, так и становление основ техногенной цивилизации Нового времени. Последнее обстоятельство значительно усложняет задачу вычленения и осмысления истоков собственно философской антропологии.

В качестве одного из наиболее существенных препятствий на пути анализа ключевого для Хайдеггера вопроса о том, как человек может быть самим собой (то есть, как может быть описано его собственное своеобразие), выступают наука и философия Нового времени. Главный их изъян – безосновательные притязания философии на исчерпывающее решение вопроса о смысле бытия (и тем самым вопроса о предназначении человека), непосредственно укоренное в рационалистической традиции, пренебрегающей спецификой способа человеческого бытия. Именно они выступают в роли главных претензий к учению Декарта на страницах «Бытия и времени». Одним из существенных препятствий на этом пути является наследие Декарта как одной из ключевых фигур

истории философии. Главный недостаток его позиции – отсутствие должного внимания к способу бытия «мыслящей вещи» [4, с. 24], где значение «*sum* он оставляет полностью неразобраным» [4, с. 46].

В ходе осмысления наследия Декарта для Хайдеггера ключевым является убеждение в несамодостаточности рационализма и технократизма и существовании ряда предпосылок и допущений, на которых они базируются. Прежде всего к числу этих предпосылок и допущений он относит представление об универсальности и самодостаточности естественнонаучного рационализма, радикально отличающегося от предшествующих этапов. Речь идет о вытеснении и пренебрежении духовными аспектами человеческого способа бытия. К числу последних принадлежат этика и религия, а также запрос на самосозидание человека как духовного существа. Иначе говоря, речь идет о важности саморазвития человека как краеугольном камне философствования Нового времени, своеобразной надстройкой над которой выступает наука и техника. В качестве аргумента целесообразно обратиться к тексту «Европейского нигилизма»: «Обеспечение высшего и безусловного саморазвития всех сил и способностей человечества ради достижения безусловного господства над всей Землей является тем тайным стимулом, который гонит новоевропейского человека на совершение все новых прорывов...» [5, с. 126]. В силу этого непреложным условием саморазвития человека является осознание его собственной автономности как основы научно-технических планов и проектов, которые базируются на ней. В Новое время «человек пытается, всегда и всюду полагаясь только на самого себя, властно утвердить себя как некое всеобщее средоточие и мерило, то есть обеспечить непреложность такой власти» [5, с. 127].

Важным моментом позиции Хайдеггера является акцентирование принципиальной несамодостаточности феномена техники и производном характере ее способа существования от способа человеческого бытия, то есть от личностной самореализации. По сути речь идет о свободном характере самоосуществления человеком своего призвания во Вселенной. Главная же задача метафизики Декарта видится Хайдеггером в том, чтобы «метафизически обосновать освобождение человека к новой свободе как уверенному в себе самом законодательст-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

ве» [5, с. 128].

Осознание ключевой значимости для философии Нового времени процесса самостановления человека как краеугольного камня философствования позволяет Хайдеггеру дистанцироваться от устоявшихся наивных и поверхностных представлений о техноморфности базовой интенции философствования Декарта. Отстаивая идею о возможности более взвешенного и аутентичного истолкования наследия Декарта, он выступает против традиционного восприятия базовых категорий его философствования. Более внимательное прочтение декартовского *cogito* и *cogitare* позволяет нам выявить и осмыслить в качестве ключевых моментов последнего «самообнаружение и самостановление». Напоминая о серьезности и ответственности ученого, Хайдеггер придает форму риторического вопроса тезису о важности предварительного продумывания ключевых измерений позиции Декарта: «Как будто нет необходимости сначала определить, что такое «рационализм», исходя из установления существенных пределов *ratio* и мышления, как будто не возникает необходимость сначала прояснить сущность *ratio* исходя из сущности *cogitatio*, которое к тому же само нуждается в разъяснении» [5, с. 137].

Скрупулезный читатель вправе заметить явную неполноту и незавершенность изложения позиции Хайдеггера относительно Декарта, поскольку, во-первых, речь идет о тексте, написанном в конце тридцатых - начале сороковых годов, во-вторых, вне поля зрения остались более поздние тексты, в основе которых лежит мифологизация языка и бытия. Дабы устранить почву для подобных упреков, представляется целесообразным обратиться к двум более поздним источникам «позднего Хайдеггера», тексту работы «Что зовется мышлением?» и интервью мыслителя 1968 года. Афористичное изложение Хайдеггером собственного мнения в виде признания конститутивной роли идей Декарта в процессе формирования не только современного мыслительного ландшафта, но и облика современной культуры в целом, выбрано в качестве эпиграфа к данному тексту – «Без Декарта современный мир был бы невозможен». Поскольку на этом этапе творчества Хайдеггер избегал обращения к логике и аргументации в их обычном значении, то в качестве объяснения основных моментов его высокой оценки лично-

сти Декарта представляется целесообразным обратиться к тексту его лекций 1951-1952 годов. Речь идет разрабатываемой Хайдеггером идее истории как памяти, воспоминания. История здесь – совокупность «спящих» возможностей, которые приоткрываются нам с течением времени. Иначе говоря, прошлое здесь принципиально незавершенно и, соответственно, проект Нового времени приоткрывается нам по мере его более полного воплощения. А поэтому ни предыдущие столетия, ни нынешней век не могут быть восприняты как то завершение, которое исчерпывает содержащиеся там возможности. А учитывая ключевую роль учения Декарта в этот период истории философии, следует признать наличие там тех возможностей, которые могли остаться незамеченными как для самого мыслителя, так и для его более поздних поклонников и продолжателей. Иначе говоря, ход истории приоткрывает и обналичивает незамеченные в рамках линейной концепции истории философии возможности и ходы мысли. Такими представляются сегодня импликации медитаций Хайдеггера об истории мысли на страницах последней книги, изданной при жизни последнего великого философа: «Ибо Новое время еще никоим образом не завершено. Оно, скорее, лишь только вступает в начало своего, вероятно, затяжного завершения» [7, с. 62].

Научная новизна

В ходе Хайдеггеровского осмысления наследия Декарта ключевым является убеждение в несамодостаточности рационализма и технократизма и существовании ряда их предпосылок и допущений. К числу этих предпосылок и допущений он относит представление об универсальности и самодостаточности естественнонаучного рационализма и вытеснение и пренебрежение духовными аспектами человеческого способа бытия. К числу последних принадлежат этика, религия и запрос на самосозидание человека как духовного существа. Иначе говоря, речь идет о важности саморазвития человека как краеугольном камне философствования Нового времени, своеобразной надстройкой над которой выступает наука и техника.

Выводы

Хайдеггер был одним из тех глубоких философов, чье творчество в значительной мере способствует более аутентичному истолкова-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

нию базової интенції і основних мотивів філософування Декарта. Відкриття їм нових перспектив в значительній ступені обумовлено чітко визначеною антропологічною орієнтацією, критичним ставленням до лінійної концепції історії філософії, неприязню до поверхності техноморфного трактування філософії. Суттєвним перешкодою на шляху досягнення і осмислення антропологічних аспектів філософії Декарта є усталені техноморфні стереотипи як відносно філософії Нового часу в цілому, так і відносно філософії Декарта в частині. Проти поширених поверхневих техноморфних стереотипів представляється небезпечним подальше ігнорування антропологічних вимірів філософії Декарта, і Хайдеггера.

СПИСОК ІСПОЛЬЗОВАНИХ
ІСТОЧНИКІВ

1. Бофре, Ж. Диалог с Хайдеггером / Ж. Бофре. – Кн. 3. Приближение к Хайдеггеру. – СПб.: Владимир Даль, 2009. – 358 с.
2. Дугин, А. Г. Мартин Хайдеггер и философия другого Начала. – М.: Академический проект; Фонд «Мир», 2010. – 389 с. – (Философские технологии).
3. Сафрански, Р. Хайдеггер: германский мастер и его время / пер. с нем. Т. А. Баскаковой при участии В. А. Брун-Цехового. – М.: Молодая гвардия, 2005. – 614 с.
4. Хайдеггер, М. Бытие и время / пер. с нем. В. В. Бибихина. – М.: ad Marginem, 1997. – 452 с.
5. Хайдеггер, М. Европейский нигилизм // Хайдеггер М. Ницше, т. II. – СПб.: Владимир Даль, 2007. – 130 с.
6. Хайдеггер, М. Основные понятия метафизики // Вопросы философии. – 1989. – № 9. – С. 116–122.
7. Хайдеггер, М. Что зовется мышлением? / Пер. Э. Сагетдинова. – М.: Территория будущего, 2006. – 320 с.
8. Lammi, W. Hans-Georg Gadamer's "Correction" of Heidegger // Journal of the History of Ideas. – Vol. 52. – No. 3 (Jul. – Sep., 1991). – P. 487–507.
9. Mansbach, A. Heidegger's Critique of Cartesianism // 20 WCP: Heidegger's Critique of Cartesianism Abraham Mansbach. – Режим доступа: www.bu.edu/wcp/Papers/Cont/ContMans.htm
10. Mulhall St. Heidegger and Being and Time. – London; New-York: Routledge, 2005. – 220 p.
11. Wayne, M. Martin. Descartes and the Phenomenological Tradition // A Companion to Descartes / edited by Janet Broughton and John Carriero. – Oxford: Blackwell Publishing, 2008. – P. 496–512.

А. М. МАЛИВСЬКИЙ^{1*}

^{1*} Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна (м. Дніпропетровськ)

ГАЙДЕГГЕР ПРО АНТРОПОЛОГІЧНІ ІНТЕНЦІЇ ФІЛОСОФУВАННЯ
ДЕКАРТА

Мета. Вичленили та осмислили основні моменти гайдеггерівського бачення ключових ідей філософії Декарта в ході пошуків «другого початку» філософування як антропології. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних задач: обґрунтування ідеї критичного ставлення Гайдеггера до усталених техноморфних стереотипів про базову інтенцію філософії Декарта; реконструкція контексту звертання Гайдеггера до осмислення інтенції та основних мотивів філософування Декарта; аналіз автентичності оцінок вчення Декарта Гайдеггером в сучасній літературі. **Методологія.** Істотний потенціал в ході конструктивного осмислення та теоретичної реконструкції антропологічної інтенції філософування мають досягнення антропологічно орієнтованої думки ХХ століття, а саме – екзистенціалізм, філософська антропологія, персоналізм, комунікативна філософія. Особливого значення набуває спадщина Гайдеггера, перш за все його міркування про шляхи пошуку та здобуття змістовної альтернативи техніцизму в вигляді «другого початку» філософування. **Наукова новизна.** Аналіз наукової літератури, присвяченої відношенню Гайдеггера – Декарта, свідчить про домінування фрагментарного розуміння філософії Декарта, позбавленого антропологічної складової, та, як наслідок, ігнорування змістовної спадкоємності ідей Декарта Гайдеггером. Звертаючись до відповідних текстів Гайдеггера, присвяченим осмисленню глибинних трансформацій Нового часу, ми виявляємо – саме антропологія виступає в якості наріжного каменя науки та техніки. Усвідомлення базової ролі антропології в культурі Нового часу спонукає Гайдеггера присвятити багато сторінок своїх текстів

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

деструкції усталених уявлень про самодостатність науки, техніки, мислення та виявленню прихованих від поверхового ока особистісного характеру філософського знання. **Висновки.** Гайдеггер вважає доцільним приділення великої уваги спадщині Декарта як одного з тих фундаментальних мислителів, чия творчість особливо значуща в ході одночасного осмислення як витоків європейської антропології, так і становлення основ техногенної цивілізації Нового часу. Спадщина Гайдеггера значною мірою сприяє більш автентичному тлумаченню базової інтенції та основних мотивів філософування Декарта. Відкриття ним нових перспектив значною мірою зумовлено його власною антропологічною орієнтацією, критичним ставленням до лінійної концепції історії філософії, неприйняттям поверховості техноморфного тлумачення філософії.

Ключові слова: антропологія; техноморфізм; редукціонізм; раціоналізм; свобода; саморозбудова; етика.

A. M. MALIVSKYI^{1*}

^{1*}Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazarian (Dnipropetrovsk)

HEIDEGGER ABOUT THE ANTHROPOLOGICAL INTENTION OF DESCARTES` PHILOSOPHIZING

The purpose of the article is to single out and comprehend the key points of Heidegger`s vision of the main ideas of Descartes` philosophy while searching «the other beginning» of philosophizing as anthropology. The implementation of the objective assumes the solution of the following tasks: justification of the Heidegger`s idea of the critical relation to the established stereotypes of technomorphism about the basic intention of Descartes` philosophy, the reconstruction of the context of Heidegger`s considering the understanding of the basic intention and main motives of Descartes` philosophizing, the authenticity analysis of the reception of Descartes` doctrine by Heidegger in modern literature. **Methodology.** The achievements of the anthropologically focused thought of the 20th century, namely existentialism, philosophical anthropology, personalism, communicative philosophy have the essential potential during the constructive judgment and theoretical reconstruction of anthropological intention of philosophizing. Heidegger's heritage takes on a special significance, especially his reflections about the ways of searching and finding a substantial alternative to the technicism in the form of «the other beginning» of philosophizing. **Scientific novelty.** The analysis of the scientific literature, devoted to the relationship of Heidegger – Descartes, testifies to the domination of the truncated understanding of Descartes`s philosophy deprived of an anthropological component, and, as a result, ignorance of the substantial succession of the Descartes` ideas by Heidegger. Considering Heidegger's corresponding texts devoted to the understanding of the deep transformations of the New time, we find out the anthropology as a cornerstone of science and technology. Understanding the basic part of anthropology in the culture of the New time makes Heidegger devote much attention to the destruction of the established ideas of self-sufficiency of science, technology, thinking and to the detection of those hidden ones from a superficial view of personal nature of philosophical knowledge. **Conclusions.** Heidegger reasonably decides to pay much attention to Descartes` heritage as one of the fundamental thinkers, whose works are especially important during the simultaneous understanding of both the sources of the European anthropology, and the formation of the bases of the technogenic civilization of the New time. Heidegger's heritage considerably contributes to more authentic interpretation of the basic intention and the main motives of Descartes` philosophy. His opening new prospects to a considerable degree is caused by his own anthropological orientation, critical attitude to the linear concept of the history of philosophy, the rejection of superficial technomorphism interpretation of philosophy.

Key concepts: anthropology; technomorphism; reductionism; rationalism; freedom; self-creation; ethics.

REFERENCES

1. Bofre H. *Dialog s Khaydeggerom* [Dialogue with Heidegger]. Saint Petersburg, Vladimir Dal Publ., 2009. 832 p.
2. Dugin A. G. *Martin Khaydegger i filosofiya drugogo Nachala* [Martin Heidegger and the philosophy of the other Beginnings]. Moscow, Academic Project Publ., 2010. 358 p.
3. Safranski R. *Khaydegger: germanskiy master i ego vremya* [Heidegger: German master and his time]. Moscow, Molodaya gvardiya Publ., 2005. 613 p.
4. Khaydegger M. *Bytie i vremya* [Being and Time]. Moscow, 1997. 452 p.
5. Khaydegger M. *Yevropeyskiy nigilizm* [European nihilism]. Saint Petersburg, Vladimir Dal Publ., 2007. 130 p.
6. Khaydegger M. *Osnovnye ponyatiya metafiziki* [Basic concepts of metaphysics]. *Voprosy filosofii - Problems of Philosophy*, 1989, no. 9, pp. 116-122.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

7. Martin Khaydegger. *Chto zovetsya myshleniem?* [What is called thinking?]. Moscow, Territoriya budushchego Publ., 2006. 320 p.
8. Lammi Walter. Hans-Georg Gadamer's "Correction" of Heidegger *Journal of the History of Ideas* Vol. 52, no. 3 (Jul. - Sep., 1991), pp. 487-507.
9. Mansbach Heidegger's Critique of Cartesianism. Abraham Mansbach Ben-Gurion University of the Negev. www.bu.edu/wcp/Papers/Cont/ContMans.htm
10. Mulhall St. Heidegger and Being and Time. Second Edition. published 2005. ROUTLEDGE PHILOSOPHY GUIDEBOOKS
11. Wayne M. Martin. Descartes and the Phenomenological Tradition // *A companion to Descartes* / edited by Janet Broughton and John Carriero. Blackwell Publishing. 2008. pp. 496-512.

Надійшла до редколегії 10.05.2013

Прийнята до друку 10.09.2013

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

УДК 1(091); 159.923.2

Д. Ю. СНІТЬКО^{1*}^{1*} Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна (м. Дніпропетровськ)**БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИЧНОСТІ СУБ'ЄКТА**

Мета. Аналіз сутності постмодерністського розуміння суб'єкта; виявлення зв'язку ідентичності суб'єкта із феноменом людської бездіяльності; акцентування екзистенційних аспектів взаємозв'язку ідентичності суб'єкта і його бездіяльності; дослідження альтернативи класичним (жорстким) та постмодерним (плюралістичним) концепціям ідентичності суб'єкта. **Методологія.** В основу наукового дослідження покладені контент-аналіз літератури та системний аналіз. Серед сучасних вітчизняних дослідників проблеми суб'єктивності можна відзначити роботи тих авторів, що досліджують соціокультурні аспекти проблеми ідентичності суб'єкта, ставлячи в центр уваги екзистенційні аспекти проблеми ідентичності суб'єкта. **Наукова новизна.** Досліджено зв'язок феномену бездіяльності із ідентичністю суб'єкта. **Висновки.** Показано, що уявлення про суб'єкта і його ідентичність сьогодні є вкрай розмитим і невизначеним. Зокрема, можна простежити певну суперечність між тлумаченням суб'єкта в якості суми ідентичностей та ствердженням самості суб'єкта як первинної щодо будь-яких ідентичностей. В контексті такої суперечності автор демонструє зв'язок ідентичності суб'єкта із його бездіяльністю. Остання розуміється в екзистенційному смислі як відчуження суб'єкта від власної самості та його самоідентифікація із ситуативними суспільними ролями, що призводить до викривлення дії в її істинному смислі як вчинку, спрямованого на своє власне буття. В якості вагомого чинника згаданої бездіяльності постає саме ідентичність суб'єкта, що виступає перешкодою для дії в комунікативній, ментальній та практичній сферах. Саме тому, в якості альтернативи як жорстким, так і плинним ідентичностям, постає така форма ідентичності суб'єкта, що базується не на різноманітних ідентифікаціях суб'єкта із зовнішніми об'єктами, а ґрунтується на самості суб'єкта, витлумаченій як «присутність в світі».

Ключові слова: суб'єкт; ідентичність; діяльність; бездіяльність; самовідчуження; екзистенція; самість.

Актуальність

В побуті прийнято вважати, що діяльність людини цілком зумовлюється її свідомим Я, її суб'єктивністю, проте постмодерністська критика суб'єкта ставить під сумнів очевидність наведеної тези. Водночас, постмодерністський дискурс приділяє значну увагу суб'єкту саме як дієвцю, розглядаючи його в контексті проблеми ідентичності. Проте, залишається малодослідженим зв'язок ідентичності суб'єкта та його бездіяльності, у зв'язку із чим пропонується дослідити взаємозв'язок згаданих феноменів, оскільки сам феномен бездіяльності людини в його різних формах несе значні деструктивні впливи на сучасні суспільство та особистість.

Мета дослідження

Мета дослідження полягає у виконанні наступних завдань: аналіз сутності постмодерністського розуміння суб'єкта; виявлення зв'язку ідентичності суб'єкта із феноменом людської бездіяльності; акцентування екзистен-

ційних аспектів взаємозв'язку ідентичності суб'єкта і його бездіяльності; дослідження альтернатив плюралістичним та жорстким концепціям ідентичності суб'єкта.

Методологія

Серед сучасних вітчизняних дослідників проблеми суб'єктивності можна відзначити роботи таких авторів як В. Вершина, В. Лях, В. Палагута, В. Хміль, що досліджують соціокультурні аспекти проблеми ідентичності суб'єкта; Н. Тарасова та Ю. Божко, що в центр уваги ставлять екзистенційні аспекти проблеми ідентичності суб'єкта. Серед закордонних авторів можна назвати як російських (І. Антонова, Л. Гудков, П. Гуревич, Л. Іонін, В. Малахов, В. Тішков та ін.) так і західних дослідників (Е. Балібар, Д. Батлер, Ф. Коркюф, Е. Лаклау, Ш. Муфф, Н. Меркло та ін.), в роботах яких аналізуються проблеми ідентичності суб'єкта. Однак, всі зазначені автори в своїх дослідженнях практично не розглядають про-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

блему ідентичності суб'єкта в зв'язку із феноменом бездіяльності, а в деяких досліджується лише зв'язок проблеми суб'єкта із його діяльністю.

Передусім слід зазначити, що проблема суб'єкта залишається актуальною, адже постмодерністська теза про «смерть суб'єкта» зовсім не означає остаточного заперечення людської суб'єктивності і, тим більше, не знімає питання про людину. Скоріше, в постмодерністській філософії йдеться про перегляд класичного уявлення щодо цілком розумного, самоочевидного та автономного суб'єкта. Зокрема, М. Фуко зізнавався, що його метою було зовсім не видалення суб'єкта із філософського дискурсу, а лише аналіз та перегляд його статусу [9, с. 307]. Отже, відбувається не елімінація суб'єкта, а смислове розрізнення між самим суб'єктом і тими позиціями, що він здатен займати, входячи в суспільний дискурс. Тобто, філософія постмодернізму стверджує відмінність між розумінням суб'єкта як самого по собі та суб'єкта як суми його ситуативних ідентичностей.

На даному моменті особливу увагу зосередив Жак Лакан, вдавшись до осмислення людської суб'єктивності та її передумов, в результаті чого було піддано критиці центральний та апіорний статус самого мислячого Я, що розумілося французьким мислителем лише як міраж та сума ідентифікацій [4, с. 297]. Більшість переконань та світоглядних орієнтацій людини, того, із чим людина ототожнює власну суб'єктивність, витворені в процесі «культурного вироблення» суб'єкта. Суб'єкт, відтак, не є тотожним розуму, а, відповідно, не міститься в свідомій інтенції індивіда діяти відповідно до якихось обраних ним стратегій та ідентичностей. Іншими словами, Ж. Лакан констатував певну суперечність між сумою ідентифікацій суб'єкта і тим, чим він є насправді.

Окрім того, Ж. Лакан звертав особливу увагу на момент відчуження в стосунках між самістю суб'єкта і його ідентичностями, що призводить до бездіяльності і пасивності суб'єкта [4, с. 332–333]. Прагнення суб'єкта ідентифікувати себе із чимось зовнішнім у світі постає як відчуження власної самості, забуття самого себе, що веде до пригніченості та пасивності (часто неусвідомлюваних), а відтак – і до зменшення здатності діяти, до бездіяльності. Під

бездіяльністю в даному випадку розуміємо пригнічення самості суб'єкта, відсутність намагає суб'єкта розкрити цю самість, реалізувати її в дії, що перетворюється на різні форми деструктивності та споживацтва.

Сучасний норвезький філософ Ларс Свендсен, аналізуючи символічну цінність матеріального споживання, звертає увагу на зростаючу потребу споживачів ідентифікувати себе із речами-товарами. Виявляється, що споживання матеріальних речей в сучасному суспільстві виступає чинником формування ідентичності суб'єкта, адже люди купують товари не стільки для того, щоб відповідати певним стандартам чи стереотипам, а, скоріше, щоб формувати індивідуальність [6, с. 175]. Саме в формуванні власної ідентичності споживач вбачає самотворчість, хоча, насправді, виявляється пасивним в цьому процесі, адже в спосіб простої покупки речі, що не вимагає власних екзистенційних зусиль, разом з тим прагне придбати певні якості для самого себе, створивши себе як суб'єкта. Безглуздість подібної дії здається очевидною, проте вона постійно відтворюється в сучасному суспільстві і призводить лише до зростаючого самовідчуження людини. Особливість сучасного споживання полягає також в тому, що, перш за все, споживаються символи та уявлення. Останнє показує первинний характер потреби в ідентифікації навіть порівняно із необхідністю споживання заради існування.

Найвиразніше продемонструвати співвідношення діяльності та бездіяльності суб'єкта в згаданому вище смислі можна на прикладі автентичного та неавтентичного способів існування людини у М. Гайдегера. Саме автентичний спосіб існування присутності відповідає її самості, тоді як неавтентичний спосіб характеризується самоідентифікацією суб'єкта із «людьми» та виконуваними суспільними ролями. Проте, самість людини, за Гайдегером, міститься не в наборі ідентичностей, а саме в дії, що відбувається як творчий акт мислення і вчинку [14, с. 228]. Дія постає як дещо первинне щодо будь-яких ідентичностей і, в даному випадку, можемо говорити про діяльність і бездіяльність в екзистенційному смислі в контексті співвіднесеності людського існування щодо її самості.

Отже, суб'єктивність, що становить собою суму ідентифікацій Я, може бути одним із чин-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

ників екзистенційної бездіяльності людини. Ще З. Фрейд звернув увагу на консервативну і навіть регресивну природу людського Я, що, як правило, протистоїть всьому іншому, новому та невизначеному, із чим воно не здатне себе ідентифікувати. Дана тенденція простежується, зокрема, в страхові збідніти [9, с. 167], що пов'язаний із острахом втратити щось і ототожнюється із жадібністю і консервативністю, а в нашому контексті – це страх втрати власної ідентичності. В якості сталої, консервативної структури, що тримається за власні ідентичності, Я виявляється перешкодою для вільної і творчої активності, оскільки протистоїть як мінливому світу так і динамічним силам самої людини.

В даному випадку, динамічні сили, що вкорінені в самій екзистенції, поступаються відчуженому існуванню в Я, що представляє собою суму ідентифікацій. Подібна діалектика між самісною активністю людини та реактивним впливом штучних ідентичностей простежувалась представниками психоаналізу на прикладі протистояння Я і лібідо (З. Фрейд, Ж. Лакан), опозиції дійсного та ідеального Я (К. Хорні), нарцисичної самозакоханості Я (Е. Фром); названа діалектика мала місце і в екзистенційній філософії М. Гайдеггера.

Зокрема, Мартін Гайдеггер, аналізуючи невластний спосіб буття людини, звертався до феномену самовідчуження, що в його філософії представляється через концепт «забуття» (*Vergessen*). Останнє розглядалось М. Гайдеггером не тільки як забуття буття (прихованість буття від людини), але й як самовідчуження людини, оскільки «забывающий не просто забывает забываемое, но заодно и себя самого как того, от которого забытое ускользает» [11, с. 158]. Важливо звернути увагу і на те, що забуття прямо стосується сфери діянн людини, оскільки і людина, і речі, що вона споглядає, відтоді не перебувають в світлі істини, а тому людина і не діє згідно із істиною.

Отже, існує сутнісний зв'язок між самовідчуженням суб'єкта та його екзистенційною дією як вчинком, що в результаті відчуження спотворюється і відносно самості суб'єкта постає як бездіяльність, оскільки відтепер дія не здатна презентувати самість. Бездіяльність людини постає, таким чином, як ухилення від діянн, що спрямоване на розкриття та реалізацію самості суб'єкта через дію і вчинок. В да-

ному контексті можна зауважити рішучий спротив людини будь-яким зовнішнім (та навіть внутрішнім) силам, що мають на меті змінити спосіб її життя та напрям думок, цінності та переконання, які розглядаються індивідом як його власна сутність, його Я. На даний феномен звертали увагу представники психоаналізу, згадуючи про опір пацієнта під час психоаналізу. Загроза переконанням індивіда розцінюється ним як загроза для самого його існування, адже знищення чи зміна переконань, ніби, означатиме і знищення індивіда як суб'єкта.

Феномен бездіяльності в зазначеному вище смислі можна справді спостерігати навіть у сфері комунікативної дії на прикладі неприйняття аргументації чи взагалі уникнення комунікації. Ставлення Іншого до аргументів, які наводяться під час дискурсу, залежить від того, із чим ідентифікує себе суб'єкт і наскільки він здатен корегувати й змінювати власну ідентичність. Ю. Габермас говорить про це в контексті «прийняття-неприйняття» суб'єктом аргументів Іншого [10, с. 203]. Неприйняття аргументації під час дискурсу та ухилення від комунікації своєю причиною мають суб'єктивні уявлення і цінності; індивід відхиляє ті аргументи й ідеї, що суперечать його цінностям і загрожують його ідентичності. Прийняття ж аргументів співрозмовника означає певне слідування невідомим шляхом, вихід за межі усталених уявлень і постає трансценденцію за межі власного Я. Тобто, діяльність суб'єкта в контексті комунікації пов'язана не тільки із діяльністю свідомого суб'єкта (Я), а також і з певним подоланням цього Я та трансценденцією до Іншого за межі власних ідентичностей.

З іншого боку, крах ідентичності дійсно може означати смерть людини як суб'єкта, адже якщо прибрати всі ідентифікації, то залишиться лише ніщо, порожнеча, в якій індивід не зможе віднайти ніяких смислів, ніяких орієнтирів для власної дії. На цей момент звертає увагу П. Козловські, який пов'язує бездіяльність людини саме із знищенням однозначних культурних відповідей на запити індивіда щодо смислів та стратегій існування. В контексті різкого збільшення варіантів вибору до нескінченності людина просто не здатна обирати, а тому легко впадає в пасивність. Сучасний плюралізм виборів та ідентичностей хвибує також тим, що насправді пропонує людині псевдо-вибір, адже

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

всі варіанти вибору не стосуються суттєвого, не вирішують щось для самості людини, а пропонують лише нові способи ідентичності і втечі від самого себе [3, с. 84, 89].

Як бачимо, знов і знов постає питання про самість людини і про можливість альтернативної форми ідентичності, відмінної і від модерної (жорсткої), і від постмодерної (плюралістичної). Ймовірно, альтернативою суб'єктивності як суми ідентифікацій постає інша форма суб'єктивності із менш жорсткою ідентичністю, ідентичністю мінливою, відповідною самому буттю. Водночас, очевидно, що самістю суб'єкта не є сума його ідентифікацій, а є сама свідомість як присутність, що здатна перебувати при бутті. Присутність виявляється первинною щодо будь-яких ідентичностей і в той же час здатна ідентифікувати себе саме як буття в світі. Уявлення про самість як певну ненаповненість, процесуальність і порожнечу, як відомо, вельми поширене в східній філософії, проте заперечення будь-яких ідентичностей в якості самості індивіда можна зустріти і в західних дослідженнях [13, с. 197], а отже, спроба помислити суб'єкта поза контекстом будь-яких ідентичностей представляється не такою вже абсурдною.

Так, для М. Гайдеггера буття собою означає якраз процес вчинення дії, а не звернення до набору певних рис особистості, хоч навіть глибинних відчуттів, здібностей чи талантів [14, с. 223–224]. В даному випадку, дія постає як дещо первинне щодо будь-яких ідентичностей, адже саме вчинок стверджує свободу людини і можливість обирати будь-які способи її існування. Повернення до самості передбачає не повернення до Я, а означає повернення до буття, до світу, оскільки людина сутнісно постає як буття-в-світі. Самість людини полягає не в переліку ідентичностей людини, а саме в дії, що відбувається в світі.

Французький мислитель Ален Турен веде мову про суб'єкта саме як про дівця і наполягає на тому, що сутнісною рисою суб'єкта постають не різноманітні ідентичності, а саме прагнення і здатність діяти, бо «суб'єкт є волінням індивіда діяти і здобувати визнання у якості дівця» [7, с. 90]. Ствердження суб'єкта як дівця можливе не через повне чи часткове самозаперечення і самовідчуження, а через звільнення й самореалізацію, оскільки дівцем є той,

хто здатен модифікувати самого себе і оточуючу дійсність. В суспільному житті потреба людини творити власне життя часто заміщується необхідністю виконувати суспільні ролі, функції та обов'язки, тобто, придушється людська самість, завдяки якій міг би бути витворений справжній діяльний суб'єкт. Відокремлення самості та суб'єкта породжує стосунки відчуження та призводить до прагнення здатись, впасти в бездіяльність і забутись у наркотиках чи повсякденних справах. Розщеплення Я віддаляє самість, сконструйовану суспільною комунікацією від діяльного Я, дійсного суб'єкта, що здатен творити себе лише у вільній дії, прислухаючись до власного досвіду і відмовляючись від ілюзій Я, усіх форм нарцисизму.

Діяльність суб'єкта як піклування про себе і про буття загалом протистоїть бездіяльності людини як нарцисизму та егоїзму. Цей момент особливо підкреслювався М. Фуко в контексті його зауваження щодо відсутності Я в концепті піклування про себе, адже йдеться саме про «себе» (le soi). В даному випадку важливе відмежування подібного розуміння діяльного суб'єкта як від діяльнісного підходу так і від класичної есенціалістської антропології, адже в концепті «піклування про себе» йдеться не про суб'єкт діяльності, а про суб'єкт-діяльність [12, с. 96].

Отже, ідентичність не можна розуміти як певний сталий концепт чи якусь сутнісну ознаку суб'єкта, тим більше, що саме поняття ідентичності на сьогодні чітко не визначене і постає вкрай розмитим [2, с. 61]. Криза концепту ідентичності актуалізує повернення філософської думки до вивчення таких феноменів як «Я» та «самість». Зокрема, В. Палагута зазначає, що Я постає в якості первинної інтегруючої інстанції на тлі різноманітних ідентичностей суб'єкта, що представляються заздалегідь виготовленими зразками та ролями для індивіда [5, с. 66].

Наукова новизна

В якості альтернативи як жорстким, так і плинним формам ідентичності постає така модель ідентичності суб'єкта (Я), що базується не на різноманітних ідентифікаціях, а ґрунтується на самості суб'єкта, витлумаченій як «присутність в світі». Як жорсткі, так і плюралістичні (плинні) форми ідентичності не можуть претендувати на репрезентацію самості індивіда,

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

оскільки постають як крайнощі та штучні схематизації [1, с. 348]. Найбільш адекватна форма ідентичності постає в якості процесуальної ідентичності, що ґрунтована не на еґоїзмові Я, а на комунікації із Іншим і зі світом, що засвідчують відмінність суб'єкта і тим самим дозволяють йому усвідомити самого себе.

Висновки

Показано, що уявлення про суб'єкта і його ідентичність сьогодні є вкрай розмитим і невідзначеним. Зокрема, можна простежити певну суперечність між тлумаченням суб'єкта в якості суми ідентичностей та ствердженням самості суб'єкта як первинного щодо будь-яких ідентичностей. В контексті такої суперечності було показано зв'язок ідентичності суб'єкта із його бездіяльністю. Остання розуміється в екзистенційному смислі як відчуження суб'єкта від власної самості та його самоідентифікація із ситуативними суспільними ролями, що призводить до викривлення дії в її істинному смислі як вчинку, спрямованого на своє власне буття. В якості чинників згаданої бездіяльності постають як жорсткі форми ідентичності суб'єкта, так і плюралістичні форми, що виступають перешкодою для дії в комунікативній, ментальній та практичній сферах.

Перспективним представляється більш детальний аналіз концепту «підкування про себе» в контексті проблеми людської бездіяльності, чому й можуть бути присвячені подальші дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Габибова, З. Актуальные вопросы экзистенции сквозь призму самоидентификации индивида / З. Габибова // Гілея : науковий вісник. Вип. 68. – С. 346–348.
2. Гнатенко, П. Идентичность: философский и психологический анализ / П. Гнатенко, В. Павленко. – К. : АРТ-ПРЕСС, 1999. – 446 с.
3. Козловски, П. Культура постмодерна: Общественно-культурные последствия технического развития / Петер Козловски ; пер. с нем. – М. : Республика, 1997. – 240 с.
4. Лакан, Ж. «Я» в теории Фрейда и в технике психоанализа (1954/55) / Жак Лакан; пер с фр. А. Черноглазова. – М. : Гнозис, Логос, 1999. – 520 с.
5. Палагута, В. І. Самоідентифікація соціального суб'єкта в дискурсивних просторах. Монографія. – Д. : Інновація, 2010. – 440 с.
6. Свендсен, Л. Філософія моди / Ларс Свендсен; пер. с норв. А. Шипунова. – М. : Прогресс-Традиція, 2007. – 256 с.
7. Турен, А. Повернення дівця / А. Турен; пер. з фр. – К. : Альтерпрес, 2003. – 320 с.
8. Фрейд, З. Влечения и их судьба / Зигмунд Фрейд. – М. : ЭКСМО-ПРЕСС, 1999. – 432 с.
9. Фуко, М. Археологія знання / Мішель Фуко; пер. з фр. В. Шовкун. – К. : Вид-во Соломії Павличко Основи, 2003. – 326 с.
10. Хабермас, Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Юрген Хабермас; пер. с нем. под ред. Д. В. Скляднева. – СПб. : Наука, 2001. – 381 с.
11. Хайдеггер, М. Парменид / Мартин Хайдеггер; пер. с нем. А. П. Шурбелева. – СПб. : Владимир Даль, 2009. – 384 с.
12. Хоружий, С. С. Практики себя и духовные практики: две парадигмы неклассической антропологии / С. С. Хоружий / Фонарь Диогена. Проект синергийной антропологии в современном гуманитарном контексте; отв. ред. С. С. Хоружий. – М. : Прогресс-Традиция, 2010. – С. 74–39.
13. Giles, J. The No-Self theory: Hume, Buddhism, and Personal identity / James Giles // Philosophy East and West / University of Hawaii Press. – V. 43, N. 2. – April 1993. – P. 175–200. – Режим доступу: <http://ccbs.ntu.edu.tw/FULLTEXT/JR-PHIL/james1.ht>.
14. Guignon, Charles B. Authenticity, moral values, and psychotherapy / The Cambridge companion to Heidegger / [Edited by Charles B. Guignon]. – New York : Cambridge University Press, 1993. – P. 215–239.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

Д. Ю. СНИТЬКО^{1*}

^{1*}Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна (г. Днепропетровск)

БЕЗДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМЫ ИДЕНТИЧНОСТИ СУБЪЕКТА

Цель. Анализ сущности постмодернистского понимания субъекта; выявление связи идентичности субъекта с феноменом человеческой бездеятельности; акцентирование экзистенциальных аспектов взаимосвязи идентичности субъекта и его бездеятельности; исследование альтернативы классическим (жестким) и постмодернистским (плюралистическим) концепциям идентичности субъекта. **Методология.** В основе научного исследования лежат контент-анализ литературы и системный анализ. **Научная новизна.** Установление связи феномена бездеятельности с идентичностью субъекта. **Выводы.** Показано, что представление о субъекте и его идентичности сегодня является крайне неопределенным и размытым. В частности, можно проследить определенную противоречивость между пониманием субъекта в качестве суммы идентификаций и утверждением самости субъекта как первичной по отношению к каким-либо идентичностям. В контексте данного противоречия автор демонстрирует связь идентичности субъекта с его бездеятельностью. Последняя понимается в экзистенциальном смысле как отчуждение субъекта от собственной самости и его самоидентификация с ситуативными социальными ролями, что приводит к искажению действия в истинном значении как поступка, направленного на свое собственное бытие. Весомым фактором упомянутой бездеятельности является именно идентичность субъекта, которая выступает помехой для действия в коммуникативной, ментальной и практической сферах. Поэтому, в качестве альтернативы как жестким, так и изменчивым идентичностям, предстает такая форма идентичности субъекта, которая базируется не на разнообразных идентификациях индивида с внешними объектами и основана на самости субъекта, понимаемой как «присутствие в мире».

Ключевые слова: субъект; идентичность; деятельность; бездеятельность; самоотчуждение; экзистенция; самость.

D. YU. SNITKO^{1*}

^{1*}Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan (Dnipropetrovsk)

HUMAN INACTIVITY IN THE CONTEXT OF SUBJECT'S IDENTITY PROBLEM

The subject of article is analyze of essence postmodern understanding of human; finding relationship with personal identity and inactivity; accentuation on existential aspects of this relation; to investigate the alternatives to classical and pluralistic conceptions of subject's identity. Scientific novelty of received results consists in a discovery of the relationship with human inactivity and personal identity. Results: the author has demonstrated that the conception of the subject and its identity in nowadays is very indeterminate. In particular, we can keep watching some contradiction between the interpretations of the subject as an amount of the identifications and statement as a basic ground of human his Self-being. In the context of this contradiction the author has demonstrate the relation with personal identity and human inactivity. Inactivity had understand how subject's self-alienation and his self-identification with situational social roles and functions. This self-alienation leading to the perversion of true agency (doing), that must be direct on the own being. Grave cause of human inactivity is personal identity, that obstructing communicative, mental and practical agency. Therefore, how the alternative of classical and pluralistic conceptions of identity is the special form of identity, that ground on the subject's Selfhood – being-in-world.

Keywords: subject; identity; activity; inactivity; self-alienation; existence; being-on-self.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

REFERENCES

1. Gabibova Z. Aktualnye voprosy ekzistentsii skvoz prizmu samoidentifikatsii individa. [Actual questions of existents in the context of individual self-identification]. *Ghileja: naukovyj visnyk* [Ghileja: scientific bulletin], 2013, issue 68, pp. 346–348.
2. Gnatenko P. *Identichnost: filosofskiy i psikhologicheskij analiz* / P. Gnatenko, V. Pavlenko [Identity: philosophical and psychological analyze]. Kiev, ART-PRESS Publ. 1999. 446 p.
3. Kozlovski P. *Kultura postmoderna: Obshchestvenno-kulturnye posledstviya tekhnicheskogo razvitiya* [Culture of postmodern: Social and cultural consequences of technical progress]. Moscow, Respublika Publ. 1997. 240 p.
4. Lakan J. «Ya» v teorii Freyda i v tekhnike psikhoanaliza (1954/55) [«Ego» in Freud's theory and in psychoanalytic practice]. Moscow, Gnozis, Logos Publ. 1999. 520 p.
5. Palaguta V. I. *Samoidentifikatsiya sotsialnogo subekta v diskursivnykh prostranstvakh. Monografiya* [The self-identification of social subject in discursive spaces. Monograph]. Dnipropetrovsk, Innovatsiya Publ. 2010. 440 p.
6. Svendsen L. *Filosofiya mody* [Philosophy of the fashion]. Moscow, Progress-TraditsiyaPubl. 2007. 256 p.
7. Turen A. *Povernennja dijevcja* [Return of the agent]. Kiev, Aljterpres Publ. 2003. 320 p.
8. Freyd Z. *Vlecheniya i ikh sudba* [The inclinations and its fate]. Moscow, EKSMO-PRESS Publ. 1999. 432 p.
9. Fuko M. *Arkheologhija znannja* [Archeology of the knowledge]. Kiev, Solomija Pavlychko's Osnovy Publ. 2003. 326 p.
10. Khabermas Yu. *Moralnoe soznanie i kommunikativnoe deystvie* [Moral conscience and communicative action]. Saint Petersburg, Nauka Publ. 2001. 381 p.
11. Khaydegger M. *Parmenid* [Parmenides]. Saint Petersburg, Vladimir Dal Publ. 2009. 384 p.
12. Khoruzhiy S. S. *Praktiki sebya i dukhovnye praktiki: dve paradigmy neklassicheskoy antropologii / Fonar Diogena. Proekt sinerhiynoy antropologii v sovremennom gumanitarnom kontekste* [The practices of the self and spiritual practices: two paradigms of non-classical anthropology / The lantern of Diogenes. The project of synergetic anthropology in contemporary humanity context]. Moscow, Progress-Traditsiya Publ. 2010. p. 74–239.
13. Giles J. The No-Self theory: Hume, Buddhism, and Personal identity. *Philosophy East and West*. Volume 43, Number 2. April 1993. P. 175–200. University of Hawaii Press Publ. Available at: <http://ccbs.ntu.edu.tw/FULLTEXT/JR-PHIL/james1.ht>.
14. Guignon Charles B. Authenticity, moral values, and psychotherapy. *The Cambridge companion to Heidegger*. Edited by Charles B. Guignon. New York, Cambridge University Press Publ. 1993. p. 215–239.

Надійшла до редколегії 10.05.2013

Прийнята до друку 10.09.2013

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

УДК 130.2 + [523.07+523.164]:008

А. Т. ЩЕДРИН^{1*}^{1*}Харьковская государственная академия культуры (г. Харьков)**ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ПОИСКА ВНЕЗЕМНЫХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ**

Цель. Высказываются опасения, что «МЕТІ-проект», которые свидетельствуют о существовании человечества как техногенной цивилизации для высокоразвитых ВЦ Галактики, могут иметь крайне негативные последствия, а «SETI-проект» и полученные радиосигналы могут стать информационным оружием агрессивной ВЦ. Анализ этих опасений как целостного социокультурного феномена, их философско-антропологические измерения, социокультурные основания, формы их проявления являются целью статьи. **Методология.** Автор использовал социально-коммуникативный подход, методы системного и кластерного анализов. **Научная новизна.** Раскрыты философско-антропологические измерения проблемы бытия внеземного разума (ВР), исследованы факторы постановки проблемы контактов с ВЦ в современной форме, связанные с космизацией научно-технической деятельности человечества, влияние процессов глобализации на философско-антропологические аспекты проблемы ВЦ, связанные с изменениями в фундаментальном отношении «Человек – Мир». Эти процессы ведут к росту опасений по поводу непредсказуемого вмешательства в земную социокультурную систему чуждого разума. Фобии, связанные с возможными последствиями контактов с ВЦ, принимают форму гипотез относительно внеземного искусственного интеллекта (ВИИ) как потенциального субъекта контакта. Рассмотрены позитивный и негативный сценарии диалога с ВИИ, проблемы «доброкачественности сигнала» и «SETI-хакера», связанные с ВИИ как субъектом космического диалога. **Выводы.** Дальнейшее развитие проблемы поиска ВЦ и установления контактов с ними будет связано, с одной стороны, с успехом (или отсутствием такового) в преодолении цивилизационного тупика, в котором оказалось человечество на рубеже XX – XXI вв., а с другой, – углублением революции в космологии, прогрессом наблюдательной астрономии, философско-культурологической рефлексией над проблемой.

Ключевые слова: внеземной разум; внеземные цивилизации (ВЦ); «космическое зеркало»; радиоастрономия; SETI; SETI; МЕТІ; глобальные проблемы современности; искусственный интеллект; внеземной искусственный интеллект; «ВЦ-метаморф»; «космические» фобии; «космический червь».

Актуальность

Среди многочисленных проблем неклассической, а затем и постнеклассической науки вряд ли есть иная, которая вызывала бы столь устойчивый интерес, как проблема поиска внеземных цивилизаций (ВЦ) и установления связи с ними. От её решения непосредственно будут зависеть не только ценностные, но и практические ориентации человечества. Они окажутся различными в зависимости от того, одиноки ли мы во Вселенной или будут обнаружены ВЦ, с которыми мы вступим в контакт. К ставшими традиционными мировоззренческим вопросам о том, как часто возникает во Вселенной жизнь, всегда ли развитие жизни приводит к появлению разума, обязательно ли разумная жизнь стремится к развитию техники, способна ли долго существовать технически развитая цивилизация, неожиданно прибави-

лись новые: насколько безопасен для нас поиск «братьев по разуму»?; какие риски возникают в связи с развитием работ в данной области для дальнейшего развития земной техногенной цивилизации. И старые, и новые вопросы, которые оконтуривают существенные аспекты, грани междисциплинарной, межкультурной «ВЦ-проблемы», широко обсуждаемые в средствах массовой информации, одновременно выявляют их философско-антропологические измерения.

Поиски сигналов ВЦ делятся более чем полстолетия, но эмпирически значимых результатов получено не было. По мере роста трудностей на пути решения проблемы установления контактов с ВЦ приходит осознание того, что их источником являются не только (а может быть, и не столько) технико-технологические факторы. С каждым годом у отмеченной проблемы всё более отчётливо проступает обще-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

культурное, общечеловеческое содержание, в ней всё более рельефно выявляются не только научно-технические, но и гуманитарные измерения, нерешённость которых также превращается в дополнительный источник трудностей. Нарастающие противоречия глобализирующегося мира подчёркивают актуальность мысли К. Г. Юнга, высказанной им накануне начала космической эры. «... человек сам для себя загадка, – отмечал он. –... В деле самопознания ему не с кем себя сравнивать. ... Он представляет собой на этой планете уникам, лишенный сравнимого подобия. Возможность сравнения, а вместе с ней и самосознания появилась бы лишь в том случае, если бы мы могли установить связь с другими теплокровными существами, живущими... в других созвездиях» [25, с. 24].

Цель

В контексте функционирующей научной картины мира (НКМ) происходит длительный, крайне сложный процесс трансформации кластера философско-мировоззренческих концепций внеземного разума (ВР), имеющих длительную историю развития, а затем и «ВЦ-проблемы», в конкретно научные – SETI (от англ. Communication with ExtraTerrestrial Intelligents – связь с внеземными цивилизациями), SETI (от англ. Search for Extra-Terrestrial Intelligents – Поиск внеземных цивилизаций), а со временем и METI (от англ. Messaging to Extra-Terrestrial Intelligence – Послание внеземным цивилизациям – попытки передачи межзвездных посланий от человечества вероятным разумным существам за пределами Солнечной системы). Этот процесс не только находит отражение в контексте философии, философской антропологии, других гуманитарных дисциплинах, но и получает идущие от них мощные импульсы для дальнейшего развития. А это придаёт актуальность оценкам возможных направлений, перспектив и последствий такого взаимодействия. В научном сообществе обсуждается точка зрения, согласно которой проект «SETI – METI» может нести серьёзную опасность. Предполагается, что «рассекречивание» существования человечества в результате «METI-проектов» для высокоразвитых ВЦ может иметь крайне негативные последствия для

земной цивилизации, а «SETI-проекты» и полученные радиосигналы могут стать информационным оружием или средством экспансии агрессивной ВЦ. Анализ этих опасений как целостного социокультурного феномена, их философско-антропологические измерения, социокультурные основания, сам их мифодизайн, формы их проявления являются целью статьи.

Методология и публикации по теме исследования

Современное понимание проблемы ВЦ, важное для анализа её философско-антропологических измерений, сложилось в устойчивом, динамично развивающемся научном сообществе, формирование которого началось в конце 50-х гг. XX в. В него вошли, прежде всего, профессиональные астрономы, в трудах которых были сформулированы важные методологические положения, во многом определившие ход работ в области поисков, в первую очередь, потенциальных сигналов от ВЦ. Это направление исследований, которое можно условно назвать *«твёрдо сциентистским»*, в отечественном социокультурном пространстве нашло отражение в монографиях, статьях, интервью М. С. Кардашева; М. Т. Петровича; В. С. Троицкого (1913–1996); Б. М. Пановкина (1931–1983); Л. М. Гиндилиса; Ю. Н. Ефремова; Е. П. Левитана (1934–2012); А. В. Лескова (1931–2006); И. С. Шкловского (1916–1985) и др., которых условно можно отнести к старшему поколению *«отцов-основателей»*.

Постановка проблемы ВЦ в современной форме является заслугой целой блестящей плеяды западных учёных – астрономов, физиков и т.д. Среди них следует отметить Дж. Кокони (Giuseppe Cocconi; 1914–2008) и Ф. Моррисона (Philip Morrison; 1915–2005); Р. Н. Брейсуэла (Ronald N. Bracewell; 1921–2007); Ф. Д. Дрейка (Frank Donald Drake); К. Сагана (Carl Edward Sagan; 1921–1996), итогом сотрудничества которого с И. С. Шкловским «по переписке» стала не только книга «Разумная жизнь во Вселенной» («Intelligent Life in the Universe»; 1966), но и сближение западного и советского «SETI-сообществ»; С. фон Хорнера (Sebastian Rudolf Karl von Hoerner; 1919–2003); Ф. Хойла (F. Hoyle; 1915–2001); Джил Тартер (Jill Tarter) и др. Относительная изолирован-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

ность западного и отечественного культурных сегментов позднего Модерна вела к тому, что на раннем этапе работ в области SETI сохранялась относительная автономия исследовательских групп, которая преодолевалась в 60-е – 70-е гг. XX ст.

По мере расширения работ, направленных на поиск сигналов ВЦ, расширялся не только персональный состав «SETI-сообщества», но и тематика исследований ВЦ-проблематики, её обсуждение в *сетевом сообществе*. Включение в активную работу новых исследователей сопровождалось вполне естественной сменой поколений. В научных публикациях, выступлениях на научных конференциях, в печатных и электронных СМИ, в Сети ведущих ученых (А. В. Архипова, В. Ф. Шварцмана (1945–1987), А. Д. Панова, В. М. Липунова, А. Ф. Пугача, Г. М. Рудницкого, Б. И. Фесенко, К. И. Чурюмова, С. А. Язева и др.) понимание ВЦ-проблемы получило дальнейшее развитие и углубление. Его ярким примером является значительный массив публикаций, выступлений в СМИ, сетевых ресурсов, принадлежащий А. Л. Зайцеву, который предложил научному и сетевому сообществам обсуждение проблемы «*SETI-фобий*» и «*METI-фобий*» [6, 7]. Анализ широкого круга проблем, связанных с поиском ВЦ, установлением контактов с ними, нашёл отражение в работах, а также содержательной *институционально-организационной деятельности* Л. М. Гиндилиса, возглавляемого им Научно-культурного центра SETI при Российской Академии космонавтики им. К. Э. Циолковского, Научном Совете по астрономии РАН, секции «Поиск Внеземных цивилизаций». НКЦ SETI на протяжении уже более двадцати лет организует не только научные исследования проблемы ВЦ, но и успешно реализует образовательные, культурные программы, посвященные вопросам жизни и разума во Вселенной [5]. Среди них заметное место принадлежит направлению, получившему название «педагогика SETI».

Регулярно выпускаемые Бюллетени НКЦ являются ценным источником, отражающим современное состояние проблематики «SETI – METI», которая постепенно превратилась в *сферу междисциплинарных исследований*. С деятельностью НКЦ SETI во многом связано

возникновение направления исследований проблемы SETI, которое можно условно назвать «*гуманитарным*». Его репрезентацией является сборник «Космический Разум: проблемы и суждения», тематика статей которого охватила естественнонаучные, философские, религиозные, образовательные и литературные аспекты проблемы ВР [11]. Сборник отразил поворот, произошедший в отношении к проблеме SETI: по мере вовлечения в неё не только астрономов, но и представителей социогуманитарных наук, интерес направляется уже не только на технологические аспекты поиска ВЦ, но и на прогнозирование возможных последствий контактов между ними, которые ранее находились за рамками «твёрдо-сциентистского» подхода [3]. Вызывают интерес уже не только проблематика «SETI – METI» вообще, но и оценки её полезности, ширящиеся поиски внеземного разума начинают рассматриваться уже как средство подъема культуры человечества [11, с. 57–94].

В ходе многочисленных обсуждений проблемы SETI некоторые из учёных считали весь проект SETI неопределённым и даже псевдонаучным. Сторонники его реализации указывают на потенциальную огромную отдачу по отношению к весьма скромным вложениям, которую должны дать радиоконтакты с ВЦ. Все более аргументированными становятся также и подходы, указывающие на потенциальную опасность реализации проекта SETI, возникновение глобальных рисков, связанных с получением сигналов внеземного разума (А. В. Турчин, Центр межцивилизационных исследований при ИА РАН), превращение информации, полученной от ВЦ, в феномен «опасного знания», удельный вес которого существенно возрастает в связи с тенденцией превращения техногенной цивилизации в «общество риска» [16].

Проблема бытия ВР: философско-антропологические измерения. Проблема ВР и – соответственно – контактов с ним, прошла ряд этапов развития, в ходе которого проявилась её связь с другой, не менее важной – множественности миров (ММ). В соответствии с этим определились «четыре основные зоны тематизации» проблемы множественности миров (ММ): «1) ММ в мифе и в религиозных верованиях, 2) философское умозрительное знание о ММ,

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

3) научное познание и идея ММ, 4) мир и ММ как феномены сознания» [2, с. 293]. Отмеченная тематизация получила репрезентации в различных культурных практиках, претендующих на установление контактов с этими мирами, находящимися в широком диапазоне – от рационализированных, сайентифицированных, технико-технологических до оккультно-религиозных [22, 26].

Постановку проблемы контактов с ВЦ в современной форме стимулировала дивергенция культурных практик *Модерна и постмодерна*. В контексте развития *философии* формируется *космизм* как мировоззренческая установка, впервые трактующая астрономическую Вселенную как сферу креативной деятельности не только человечества, но и принципиально иных субъектов внечеловеческой природы. Происходит также дрейф проблем бытия ВР из сферы философской рефлексии, на протяжении веков выполняющей функции «Космического Зеркала» человечества, в конкретно научную плоскость; этому способствует развитие *инженерно-технической деятельности* как специфической практики, как сферы культуротворчества, которая на протяжении пяти последних столетий сформировала *глобальную техногенную цивилизацию*. Особая роль в этом процессе принадлежала теоретической, а затем и *практической космонавтике; радиотехнике и радиоастрономии* (благодаря последней появилась возможность начать практический поиск ВЦ).

Возникновение *радиотехники* сделало человечество на протяжении более семи десятилетий «видимым» для потенциально существующих ВЦ; Земля может «прослушиваться» в радиусе более 50 *св. лет*, прежде всего, ввиду ее интенсивного яркостного радиоизлучения, обязанного своим существованием работе тысяч телевизионных передатчиков планеты и сопоставимого с солнечным в годы спокойного Солнца [14, с. 276]. Помимо «онтологической нагрузки» для потенциальных обитателей наших ближайших соседей («Солнечная система обитаема»), сигналы TV несут и определенную аксиологическую, – они способны повергнуть их (как минимум) в глубокое уныние и даже вызвать определенные сомнения в разумности землян...

Возникшая радиоастрономия, которая стала важной ступенью на пути превращения астрономии из оптической во всеволновую, позволила не только качественно преобразовать астрономическую картину мира, но и сформулировать идею космической связи между цивилизациями, разделёнными световыми годами. Появление радиоастрономии стимулировало идею «*полилога цивилизаций*» – «*Великого Кольца*», «*Галактического Сообщества*» (И. А. Ефремов, Р. Брейсуэлл). Одновременно проблема бытия ВР, поиски каналов контактов с ним превращаются в своеобразное поле интеллектуальных игр астрономов, астрофизиков, космологов и т.д. По меткому выражению Ст. Лема, проблема ВЦ превращается в подобие матрешки – она в «свёрнутом» виде содержит в себе проблематику всех без исключения научных дисциплин – естественнонаучных, технических, гуманитарных [13, с. 612–617]. Более того, отмеченная тенденция приобрела новое качество в условиях глобализации.

Глобалистика и философско-антропологические аспекты проблемы ВЦ. Глобализация подготовлена глубокими *модернизационными трансформациями*, проходящими на протяжении Нового времени; экономика, политика, наука и другие сферы деятельности достигли такой степени сложности, что могут функционировать только в качестве социокультурных систем.

Глобализация как сложный, противоречивый и многоуровневый процесс, имеет свою длительную предысторию. Во второй половине XX в. интеллектуалы заговорили о мондиализации, *превращении бытия человека в «мировое бытие»*. Глобализация затронула глубинные основания культуротворчества, – прежде всего, *фундаментальное отношение «Человек – Мир»* [19, с. 109–110]. Человек оказался перед *фрагментированным Миром Миром* – миром природы, миром экономики, миром информационным, миром социальным, миром экзистенциальным, миром девиаций и т.д. Возникли деструктивные процессы, связанные с противоречием между ее традиционным содержанием и новыми культуuroобразующими компонентами, которые отражает *ситуация постмодерна*.

В новой социокультурной ситуации, харак-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

теризующоюся накопленням ГПС, з одної сторони, і неспособністю (нежеланим) чловечества виробити ефективні механізми їх рішення – з другої оживились екзистенціальні форми надєжди, котрі приобрели космічне ізмєреніє. Це надєжди (часто не вполне осознанні) на те, що в природі існують некіє «вышіє» сілы, способніе в критическій момент прийти на поміць не тільки одельному чловеку лічно, но всьму чловечеству, сілы, распологаючіє для этого практичєски неограниченніми возможностями [21]. І єслі на протязєнніє предшествуючієх столєтіє в рамках устоявіхся культурних практик подібніє надєжди звязувались со свєрхъєстєственніми сілами, то в наше вєрємя – с космічєскими свєрхцивілізациями, далєко оперєдівшіми чловечество в научном, техноко-технологічєском развітіі. Это – с одної сторони.

С другої сторони, вонікає інтеллектualiнний соблазн екстраполяції свременного состоєніє чловечества, нерешєнності (нерешаемості і принципіальної неразрєшимості) ГПС на галактичєское соціокультурное пространство і обьяснєніє таким образом фундаментального факта «*Молчанія Космоса*». «Ядерная катастрофа глобального масштаба, енергетический кризис, истощение природных ресурсов, загрязнение среды обитания, демографический кризис образуют в совокупности непреодолимый барьер для сколько-нибудь длительного прогресса технологической цивилизации» [18, с. 14]. Фіналістськіє установкі начали заметно тєснить «неограниченний прогрєссизм» в оцєнкє перспектив чловека не только в мирє, но і «Мирє Мирів» – Всєленной.

Сєгодня особєнно очевідно, что ГПС, – і среди них прєждє вєсєго прєблєма войнє і мирє, – дєйствитєльно могут стать істочниками необратимых ізмєнєніє, представляючіми опасностє для ісуществованія не только чловечества, но і ВЦ. Блєєє того, они распространілись на сферу возможных контактов ВЦ. Эта неєвная мировоззренчєская установка імєєє практичєские слєдствія. «Научно-технический і мировоззренчєский уровень свременного чловечества, – отмєчает Б. І. Фєсєнко, – скорєє вєсєго, єщє не достаточєн для эффективного

поиска других разумных миров во Всєленной. При отсутствіі данних о «спектрє намерєніє» космічєских ОР (очагов разума – А. Ц.) относитєльно мєнєє развітых миров не слєдует спєшити і с посылкой сігنالов, распкрываючієх наше ісуществованіє» [17, с. 82].

Ситуация, звязанная с отсутствієм правовых оснований дєятєльности по установлєнію контактов с ВЦ, обострїлась в звязи с вонікшіми опасєнієми по поводє возможности «*галактичєских войн*». Крушєніє коммунистической соціокультурной парадигмы, рассматриваючєє отношения мєжду ВЦ как отношения «братєв по разуму», с одної сторони, і перєнєсєніє на вєсю сістєму мєждународных отношений «законє джунглєй», котрєє пріозішло с началє 90-х гг. XX в., – с другої, заставили астрономов іскать слєды битв «воінов Галактики». Трансформация мировоззренчєских доминант эпохи стала тем соціокультурным «фільтром», котрый задаєєт вїдєніє наблюдаємых уже с концє 60-х гг. XX в. многих сотєн гамма-вспышек как проявлєніє «звєздных войн». «Типичная вспышка, – отмєчает А. В. Архипов, – это цєлая серия взрывов разнєной мощности, длєющихся от долей секунды до нєскольких минут. Вероятно, так жє выглєдєла бы со звєзд третья мировая война с єє обмєнєми ядерными ударами» [1, с. 22]. Вовсє не ісключєно, что спустя некотрєє вєрємя астрономы найдут вполне єстєствєнное обьяснєніє наблюдаємым фєноменам. Но появлєніє их інтєрпрєтаций імєнно как возможных «галактичєских войн» блєчєє вєсєго диагностируєєт кризисное состоєніє самого чловечества как соціокультурной сістємы.

Ісходя из нового пониманія Обитаємой Всєленной как фрагментированного Мира Мирів, чуждых (і протівостоячієх) друг другу, дєйствія, направлєннєє на установлєніє контактов с ВЦ (в частности, посылка радиосігنالов) создаєєт опасностє непредсказуємого вмєшатєльства в зємную соціокультурную сістєму єслі і не враждєбного, то чуждого разума. Кандидатом на роль нежелатєльного экзoкультурного а́ктора по отношению к цивилизации Зємли явлєється внєземной іскусствєнный інтєллект (ИИ).

Внєземной ИИ как субъект діалога: ігра сценарієв. Істочником фобій, звязанных с

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

возможными последствиями контактов с ВЦ, являются гипотезы относительно субстратной природы потенциальных «космических собеседников», – им, к сожалению, для землян, вполне может стать ИИ. Термин «ИИ» обычно «используют для обозначения концепции в современной философии сознания, согласно которой когнитивные и ментальные состояния человека могут дублироваться вычислительными устройствами». В своей *«сильной» версии* концепция ИИ допускает, что «соответствующим образом запрограммированные вычислительные устройства могут находиться в когнитивных ментальных состояниях, и в этом смысле обладают разумом и способностью к пониманию» [23, с. 27]. Начало работ в области ИИ несколько опережает возникновение интегрированной проблемы «ВЦ – СЕТИ – МЕТИ»; появление «проблемы ИИ» относят к началу 50-х гг. XX в. вне связи со второй. В ходе оживлённых дискуссий и специальных исследования связей между человеческим интеллектом и вычислительным устройством английским математиком и логиком А. Тьюрингом (1912-1954) был сформулирован *тест «неразличимости»*, у которого позднее, с началом подготовки и *реализации МЕТИ-проектов*, выявились *негеоцентрические аспекты*. Согласно этому тесту «вычислительное устройство может имитировать мышление (“мыслить”), если оно «понимает» запрос и генерирует такую ответную реакцию, которая не вызывает у человека сомнений в том, что он обменивается информацией с человеком, а не с машиной» [23, с. 24]. В случае диалога с собеседником, удалённым на астрономические расстояния, эта *ситуация «неразличимости»*, по мысли многих специалистов, *становится крайне опасной*.

Эта опасность связана, прежде всего, с тем, что ИИ вполне в тех или иных районах Галактики мог стать неожиданным потомком «эволюции углерода». И в более или менее отдалённом прошлом тех или иных планет и звёздных систем ИИ *уже произвёл «свёртывание»* предшествующей, *биологической, стадии развития ВР*, – борьба искусственного и человеческого миров, которая здесь лишь намечается в современной техногенной цивилизации, там давно завершилась победой первого [12]. Несомненно и то, что этот процесс изменения субстратной основы развития ВР мог иметь крайне болезненный и даже драматический характер. На галактическом уровне неоднократно могла складываться ситуация, напоминающая метаморфизм насекомых: «яйцо – гусеница – куколка – бабочка». Последовательные трансформации субстратной основы развития ВР если не полностью исключают диалог между *«ВЦ-метаморфами»*, находящимися на разных этапах этого процесса, то существенно затрудняют его, — что может сообщить «яйцо» – «куколке» или «гусеница» – «бабочке». Равно как и обратная связь может быть не только полезной, но и вовсе вредоносной (с точки зрения более высоких уровней развития), препятствующей закономерной трансформации или существенно затрудняющей её.

Воспроизводство подобных опасений непосредственно связано с *обострением противоречий современного этапа развития глобализирующейся техногенной цивилизации*. Одной из экспликаций этих опасений является концепция *Технологической Сингулярности*, выдвинутая В. Винджем; она является одним из социокультурных оснований для возможных «галактических экстраполяций». В. Виндж исходил из того, что уже в недалёком будущем (до 2030 г.) может наступить гипотетический момент, когда интеллект компьютеров превзойдет человеческий. Сверхчеловеческий ИИ, который уже формируется в современном мире со всеми присущими ему противоречиями, не просто крайне опасен, так как он будет потенциально способен превзойти людей в любом виде деятельности, а значит, в конечном счёте, и уничтожить их. Сегодня он опасен вдвойне, так как существует вполне реальный соблазн использовать его как *средство борьбы внутри самого человечества*, раздираемого глубокими противоречиями. В его генетическую основу, матрицу воспроизведения, закладывается конфликтность, агрессивность как имманентно присущее свойство. Поэтому сегодня формулируется пока ещё утопическая задача запрограммировать ИИ таким образом, чтобы он не захотел стать орудием борьбы, носителем разрушительного начала, то есть создать так называемый *Дружественный ИИ* [16, с. 159]. Эту проблему исследует Институт Сингулярности в

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

Калифорнії, ведучий научний співробітник якого Е. Юдковски написав декілька робіт з проблем безпеки ІІІ.

Внеземної ІІІ як суб'єкт діалога: позитивний сценарій. Якщо швидкість світла вважається непереодолимим бар'єром, який накладає на діалог між ВЦ відомі закони природи, а радіохвилі – єдиним каналом зв'язу між ВЦ, то, тим самим, **радіоастрономи** мають всі шанси перетворитися в **«радіоархеологів»**, збираючих, вивчаючих і класифікуючих інформацію з галактичних культур, зниклих в Лету сотні тисяч, а можливо і мільйони років тому. Цей сценарій, ведучий до якісного розширення інтегральної картини сучасної земної цивілізації, зближує роботу **«екзотуролога»** близького або віддаленого майбутнього з сучасними археологами, вивчаючими письмову історію людства або артефакти зниклих цивілізацій Восток, доколумбової Америки і т. д. в історичному минулому Землі.

Внеземної ІІІ як можливий суб'єкт діалогу з людством робить ситуацію більш **неопределеною**. Очевидно, що ІІІ потенційно здатний зняти суттєві обмеження можливості двостороннього зв'язу між космічними цивілізаціями, пов'язаними з колосальними масштабами міжзоряних відстаней уже фактом тривалості існування самого ВР, функціонуючого на принципово іншій (небіологічній, «кремніевій», польовій – можливі інші варіанти) субстратній основі. Тривалість його існування може визначатися не тільки історично, але і геологічно і навіть астрономічно, космологічно в часі.

ІІІ як суб'єкт (або один з суб'єктів) міжзоряного діалогу міг би стати не тільки **фактором соціокультурної динаміки кластера взаємодіючих ВЦ**, в тому числі і людства, але і його відносно безболісної трансформації. І якщо в даний час ця комунікативна діяльність не грає суттєвої ролі в розвитку земної цивілізації, виступаючи фактором надлишкового різноманіття, то в майбутньому їй, ймовірно, судило зіграти ключову роль в формуванні галактичного культурного простору,

в **переході на якісно новий етап еволюції** самого «людяного розуму». Одним з умов реалізації даного сценарію є створення Дружественного ІІІ.

Внеземної ІІІ як суб'єкт діалога: негативні сценарії. Існує ймовірність того, що з задачею створення Дружественного ІІІ повністю не впораються і ті, хто намагався вирішити її задовго до виникнення людства. В цій зв'язі, зауважує Е. Юдковски, «я не знаходжу достовірних даних, що Homo sapiens буде продовжувати існувати в неограниченному майбутньому, тисячі або мільйони або мільярди років, без того, щоб виник хоча б один розум, який би прорвав верхній меж інтелектуальності. І якщо так, то прийде час, коли люди вперше зустрінуться з викликом більш розумного, ніж людина, інтелекту» [24]. І повністю можливо, роботи в сфері SETI зближують час цієї зустрічі...

Еволюціоністський підхід до проблеми **«галактичного ІІІ»**, звернення до проблеми його буття в галактичному соціокультурному просторі, виявляють додаткові ризики, можливість реалізації нових негативних сценаріїв діалогу і його можливих наслідків для людства. В галактичному соціокультурному просторі «само наявність ІІІ ще недостатньо для об'єднання різних цивілізацій в єдиний «суперорганізм»... Достигши вищої ступеня ІІІ будуть кооперуватися спочатку в «первобитно-общинне» суперобщество (ІІІ в ньому – аналог людини каменного віку), потім це суперобщество буде еволюціонувати далі». Утворення кластера ВЦ, їх об'єднання в єдиний організм, по-видимому, передбачає взаємну інтеграцію «з розподілом функцій (скоріше всього, на інформаційному рівні)». Наявність неповних **вертикально-інтегрованих кластерів ВЦ** передбачає наявність «несистемних суб'єктів», – «інші, більш примітивні форми суспільств з ІІІ залишаться на рівні ворон, ведмедів і т. д. І зустріч з ними може бути для нас дуже небезпечною (як, зрештою, і з ІІІ, входять в суперцивілізацію)» [3].

Тезис про поліцентричність, поліморфність, різноякісності буття **горизонтально-автономних космічних осередків розуму (ОР)** має дуже негативні наслідки, ведучі до

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

модернизации маскультных образов «звёздных войн» [11, с. 7–11; 15, с. 74–77] с космическими аналогами земных: авианосцев (имеющих вполне определённую и узнаваемую национальную принадлежность) и базирующихся на них «истребителях»; с «линкорами», «крейсерами»; с ярко прочерченными в глубоком вакууме трассами энергетических ударов и прочей занятной бутафорией. Высказывается также мысль о том, что двигателем дальнейшего развития внеземного ИИ «должна стать борьба за звёздные системы с подходящими условиями». В её ходе возможно «полное уничтожение на захватываемой планете всего живого, включая бактерии, т. к. разные миры не совместимы на биологическом уровне». Вместе с тем, даже если ВЦ в галактике, вероятно, пока не много, «высокоразвитые цивилизации с ИИ уже должны были появиться (вероятно, ближе к центрам галактик). Скорее всего, проблем с гибелью своих звёзд и необходимостью захвата других, большинство из них пока не испытывает (особенно, находящихся на периферии, например, таких, как наше Солнце). Всё только начинается – ведь средний срок жизни средней звезды (10 млрд.), пока сопоставим со сроком существования Вселенной (13,6 млрд.) – она просто младенец» [4]. Оптимизм, хотя и весьма умеренный! И далеко не последовательный.

Внеземной ИИ, проблема «доброкачественности сигнала» и «SETI-хакер». В глобализованном мире приобретает остроту проблема информационной безопасности, обратной стороной которой является интенсивная подготовка к «кибернетическим войнам», к которым готовятся не только ведущие мировые державы, союзы держав, но также и их потенциальные жертвы [10]. Кибернетический терроризм приобретает сегодня государственный характер, о чём свидетельствует появившаяся информация о **новом кибероружии – черве Flame** [9]. Теория и расширяющаяся практика «кибервойн» проецируются сегодня на галактическое социокультурное пространство, служат источником опасений по поводу возможности получения уже **«космического Flame»**. Не без их влияния, в частности, завоёвывает своих сторонников мысль о том, что «сигналы, получаемые в процессе поисков внеземного разума (SETI), тоже могут содержать вреднос-

ную информацию в духе компьютерных вирусов» [8].

Сценарий, связанный с возможностью получения вредоносного сигнала, усложняется и приобретает дополнительные тёмные тона в связи с введением «фактора ИИ». В модели мироздания, наполненной борьбой разнокачественных ИИ, системообразующих для целых кластеров ВЦ, «супервирусы» превращаются в один из её эффективных инструментов. «Возможно, один ИИ уничтожит другой, просто забравшись в его "шкуру", например, заслав при контакте, условно говоря, вируса-троянца» [4]. При всех сомнениях, всех «за» и «против», которые высказываются относительно гипотезы **«SETI-хакера»**, распространяющейся и воспроизводящейся в глобализованном социокультурном пространстве, несомненным есть то, что она – эхо пока ещё локальных социо-технических катастроф, связанных с уже имевшими место вирусными атаками, которые иногда имели крайне тяжёлые последствия для экономики целых регионов Земли, а также растущими фобиями, связанными с «кибервойнами», грозящими погрузить в хаос глобализованную информатизированную техносферу Земли.

Научная новизна

Раскрыты философско-антропологические измерения проблемы бытия внеземного разума (ВР), исследованы факторы постановки проблемы контактов с ВЦ в современной форме, связанные с космозацией научно-технической деятельности человечества, влияние процессов глобализации на философско-антропологические аспекты проблемы ВЦ, связанные с изменениями в фундаментальном отношении «Человек – Мир». Эти процессы ведут к росту опасений по поводу непредсказуемого вмешательства в земную социокультурную систему чуждого разума. Фобии, связанные с возможными последствиями контактов с ВЦ, принимают форму гипотез относительно внеземного искусственного интеллекта (ВИИ) как потенциального субъекта контакта. Рассмотрены позитивный и негативный сценарии диалога с ВИИ, проблемы «доброкачественности сигнала» и «SETI-хакера», связанные с ВИИ как субъектом космического диалога.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

Выводы

Устойчивый интерес к проблеме поиска ВЦ и установления связи с ними связаны с её общекультурным, общечеловеческим значением. От ее решения непосредственно будут зависеть не только ценностные, но и практические ориентации человечества в будущем, само место человека во Вселенной и его будущее. Они будут различными в зависимости от того, одиноки ли мы во Вселенной или будут обнаружены ВЦ, с которыми человечество вступит в контакт и будет вынуждено выстраивать те или иные отношения. Философско-антропологические основания проблемы бытия ВЦ определяются тем, что на протяжении веков выполняют функции «Космического Зеркала» человечества. Его актуальное функционирование связано со вступлением в полосу глобализации культуры, с углублением процессов глобализации и нерешенностью целого ряда проблем, возникающих в её ходе. Многообразные изменения в фундаментальном отношении «Человек – Мир» оказывают негативное влияние на трактовку философско-антропологических аспектов проблемы контактов с ВЦ. Формируется широкий спектр катастрофических сценариев контактов с ВЦ, образующих целостный социокультурный феномен, имеющий философско-антропологические измерения, социокультурные основания, конкретно исторические формы проявления. Их инвариантом является тезис, согласно которому «рассекречивание» существования человечества в результате «МЕТИ-проектов» для высокоразвитых ВЦ может иметь следствием непредсказуемое вмешательство в земную социокультурную систему если и не враждебного, то чуждого разума. Фобии, связанные с возможными последствиями контактов с ВЦ, принимают форму гипотез относительно внеземного искусственного интеллекта как потенциального субъекта контакта. Высказываются опасения, что крайне негативные последствия для земной цивилизации может иметь также реализация «SETI-проектов», при которых полученные радиосигналы могут стать информационным оружием или средством экспансии агрессивной ВЦ, имеющей чуждую по отношению к человечеству субстратную основу. Опасения по этому поводу влекут за собой проблему «доброчастности сигнала» и

гипотезу «SETI-хакера», связанную с внеземным ИИ как субъектом диалога.

Дальнейшее развитие проблемы поиска ВЦ и установления контактов с ними будет связано, с одной стороны с успехом (или отсутствием такового) в преодолении цивилизационного тупика, в котором оказалось человечество на рубеже XX – XXI вв., а с другой, – углублением революции в космологии, прогрессом наблюдательной астрономии, философско-культурологической рефлексией над проблемой.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Архипов, А. Битвы среди звезд / А. Архипов // Знание – сила. – 2005. – № 2. – С. 20–23.
2. Визгин, В. П. Идея множественности миров: Очерки истории / В. П. Визгин; отв. ред. И. Д. Рожанский; Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: ЛКИ, 2007. – 336 с.
3. Гиндилис, Л. М. Опасно ли посылать сигналы? / Л. М. Гиндилис // Вестник SETI: Информационный Бюллетень. – № 22/39 (июль–декабрь 2011). – С. 8–17.
4. Жаров, А. Парадокс молчания Космоса или зачем нам электронные мозги [Электронный ресурс] / А. Жаров // Электрон. текст. дан. [Б. м.; 17/02/2009]. – URL: http://www.fan.lib.ru/z/zharow_a/paradox.shtml (дата обращения: 07.11.2012). – Заглавие с экрана.
5. Здравствуй, Галактика! / Отв. ред. Л. М. Гиндилис; ред.-сост. Н. В. Дмитриева. – М.: Новая Струна, 2008. – 476 с.
6. Зайцев, А. Л. Астероиды и инопланетяне: угроза реальная и мнимая [Электронный ресурс] / А. Л. Зайцев // Земля и Вселенная. – 2009. – № 1. // Электрон. текст. дан. [Б.м.], 9 марта 2010. – URL: <http://anomalija.kulichki.ru/news19/331.htm> (дата обращения: 12.09.2012). – Заглавие с экрана.
7. Зайцев, А. Л. Обоснование МЕТИ / А. Л. Зайцев // Вестник SETI: Информационный Бюллетень. – № 22/39 (июль – декабрь 2011). – С. 28–34.
8. Керригэн, Ричард. Следует ли обеззараживать сигналы SETI? [Электронный ресурс] / Р. Керригэн; Пер. А. В. Турчин // Электрон. текст. дан. [Б.м.], [2007]. – URL: <http://proza.ru/2007/11/20/582> (дата обращения: 11.09.2012). – Заглавие с экрана.
9. Китай против внутренней дестабилизации через Интернет // В программе «Военно-политический анализ» И. Ю. Коротченко. Ведущий Артем Кобзев [Электронный ресурс] // Голос России.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

- Русская служба. Электрон. текст. дан. [Б.м., Эфир 8.06.2012, 18:33] – URL: http://www.rus.ru/radio_broadcast/60413827/77502677.html (дата обращения 02.10.2012). – Заглавие с экрана.
10. Корнеева, А. Если завтра кибервойна [Электронный ресурс] // Голос России. Русская служба. Электрон. текст. дан. [Б. м., 30.03.2012, 17:25]. – URL: http://www.rus.ru/radio_broadcast/no_program/70131291.html (дата обращения: 03.10.2012). – Заглавие с экрана.
  11. Космический Разум: проблемы и суждения / Под ред. Л. М. Гиндилиса и О. М. Теняковой. – М. : Междунар. Центр Рерихов, 2008. – 360 с.
  12. Кутырев, В. А. Человеческое и иное: борьба миров / В. А. Кутырев. – СПб. : Алетейя, 2009. – 264 с. (Серия «Тела мысли»).
  13. Лем, Ст. Молох / Ст. Лем ; пер. с пол. – М. : АСТ: Танзиткнига, 2005. – 782 с. (Philosophy).
  14. Населённый Космос: [Сборник]. – М. : Наука, 1972. – 372 с.
  15. Тенякова, О. М. Космос и космическое мышление в понимании студентов / О. М. Тенякова // Земля и Вселенная. – 2011. – № 5. – С. 74–77.
  16. Турчин, А.В. Проблема стабильного развития и перспективы глобальных катастроф / А. В. Турчин // Общественные науки и современность. – 2010. – № 1. – С. 156–163.
  17. Фесенко, Б. И. Надо ли их искать / Б. И. Фесенко // Земля и Вселенная. – 2004 . – № 1. – С. 80–82.
  18. Чтобы лучше познать самих себя...: [Сборник]. – М. : Знание, 1991. – 64 с., ил. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Космонавтика, астрономия»; № 9).
  19. Шейко, В. М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX – початок XXI ст.) : монографія: В 2 т. [Текст] / В. М. Шейко. – Х. : Основа, 2001. – Т.1. – 2001. – 518 с.
  20. Щедрин, А. Т. Социокультурные основания проблемы поиска внеземных цивилизаций: коммуникативные аспекты / А. Т. Щедрин // Культурология та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку: матеріали міжнар. наук. конф., Харків, 8-9 грудня 2011 р. [ред. кол. В. М. Шейко та ін.]. – Х. : ХДАК, 2011. – С. 30–32.
  21. Щедрін, А. Т. Феномен «Мовчання Неба» / А. Т. Щедрін // Філософська думка. – К., 2008. – № 3. – С. 47–61.
  22. Щедрін, А. Т. Ченнелінг як індикатор динаміки постмодерної релігійності: філософсько-релігійознавчі, культурологічні виміри / А. Т. Щедрін // Культура України: зб. наук. пр. / Харк. держ. акад. культури. – Х. : ХДАК, 2013. – Вип. 40. – С. 150–160.
  23. Эволюция. Мышление. Сознание: (Когнитивный подход и эпистемология) // Отв. ред. И. П. Меркулов. – М. : Канон +, 2004. – 352 с. (Современная философия).
  24. Юдковски, Е. Искусственный интеллект как позитивный и негативный фактор глобального риска [Электронный ресурс] / Е. Юдковски; Пер. с англ. А. В. Турчина // STRUCTURE OF THE GLOBAL CATASTROPHE Risks of human extinction in the XXI century. Электрон. текст. дан. [Б.м.], [14. 11. 2007 23:39]. – URL: <http://www.scribd.com/doc/6250354/> (Дата обращения 12.09.2012). – Заглавие с экрана.
  25. Юнг, К. Г. Современность и будущее / К. Г. Юнг. – Минск : Университетское, 1992. – 62 с.
  26. Cocconi, G. Searching for interstellar communications / G. Cocconi, P. Morrison // Nature. – 1959. – Vol. 184. – P. 844–846.

А. Т. ЩЕДРІН^{1*}

^{1*}Харківська державна академія культури (м. Харків)

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ПОШУКУ ПОЗАЗЕМНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Мета. Лунають побоювання, що «МЕТІ-проекти», які свідчать про існування людства як техногенної цивілізації для високорозвинених позаземних цивілізацій (ПЦ) Галактики, можуть мати вкрай негативні наслідки, а «SETI-проекти» та отримані радіосигнали можуть стати інформаційною зброєю агресивної ПЦ. Аналіз цих побоювань як цілісного соціокультурного феномену, їх філософсько-антропологічні виміри, соціокультурні засади, форми їх прояву є метою статті. **Методологія.** Автор застосовує соціально-комунікаційний підхід, методи системного та кластерного аналізів. **Наукова новизна.** Розкрито філософсько-антропологічні виміри проблеми буття позаземного розуму (ПР), досліджено фактори розгляду проблеми контактів з ПЦ у сучасній формі, пов'язані з космізацією науково-технічної діяльності людства, вплив процесів глобалізації на філософсько-антропологічні аспекти проблеми ПЦ, пов'язані зі змінами в

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

фундаментальному відношенні «Людина – Світ». Ці процеси тягнуть за собою зростання побоювань щодо непередбачуваного втручання в земну соціокультурну систему чужого розуму. Фобії, пов'язані з можливими наслідками контактів із ПЦ, набувають форми гіпотез щодо позаземного штучного інтелекту (ПШІ) як потенційного суб'єкту контакту. Розглянуто позитивний та негативний сценарії діалогу з ПШІ, проблеми «доброякісності сигналу» та «SETI-хакера», пов'язані з ПШІ як суб'єктом космічного діалогу. **Висновки.** Подальший розвиток проблеми пошуку ПЦ та встановлення контактів із ними буде пов'язано, з одного боку, з успіхом (або відсутністю такого) в подоланні цивілізаційної безвиході, в якій опинилося людство на межі XX – XXI ст., а з іншого, – поглибленням революції в космології, прогресом спостережної астрономії, філософсько-культурологічною рефлексією над проблемою.

Ключові слова: позаземний розум; позаземні цивілізації; «космічне дзеркало»; радіоастрономія; CETI; SETI; METI; глобальні проблеми сучасності; штучний інтелект; позаземний штучний інтелект; «ПЦ-метаморф»; «космічні» фобії; «космічний черв'як».

A. T. TSHEDRIN^{1*}

^{1*}The Kharkiv State Academy of Culture (Kharkiv)

PHILOSOPHICAL-ANTROPOLOGICAL ASPECTS OF A PROBLEM OF SEARCH EXTRA-TERRESTRIAL OF CIVILIZATIONS

Purpose. The fears express, that «METI-projects», which testify to existence of mankind as technicalgenous of a civilization for highly advanced ETC of a Galaxy, can have the extremely negative consequences, and «SETI-projects» and received radiosignals can become the information weapon aggressive ETC. The analysis of these fears as complete sociocultural of a phenomenon, them philosophical-anthropological of measurement, sociocultural of the basis, the forms of their display are the purpose of clause. **Methodology.** Author used the social-communicative approach, methods of system and cluster analyses. **Scientific innovation.** Are opened philosophical-anthropological of measurement of a problem of life extra-terrestrial intelligents (ETI), the factors of statement of a problem of contacts with ETC in the modern form connected with spacing of scientific and technical activity of mankind, influence of processes globalization on philosophical-anthropological aspects of a problem ETC, connected with changes in the fundamental relation «the Man - World» are investigated. These processes conduct to growth of fears concerning unpredictable intervention in terrestrial sociocultural system of alien reason. The persuasive fears, connected with possible consequences of contacts with ETC, take the form of hypotheses rather extra-terrestrial of artificial intelligence (ETAI) as potential subject of space contact. The positive and negative scripts of dialogue with ETAI, problem «of high quality of a signal» and «SETI-hacker», connected with ETAI as by the subject of space dialogue are considered. **Conclusions.** The further development of a problem of search ETC and establishment of contacts with it will be connected, on the one hand to success in overcoming civilization of impasse, in which there was a mankind on a boundary XX – XXI of centuries, and with another - deepening of revolution in cosmology, progress of observant astronomy, philosophical-cultural above a problem.

Keywords: Extra-terrestrial mind; extra-terrestrial of a civilization; «space mirror»; radioastronomy; CETI; SETI; METI; global problems of modernity; artificial intelligence; extra-terrestrial of artificial intelligence; «ETC-metamorph»; persuasive fears «space»; «space worm».

REFERENCES

1. Arkhipov A. Bitvy sredi zvezd [Battle among the stars]. *Znaniye – sila - Knowledge is power*, 2005, no 2, pp. 20-23.
2. Vizgin V.P. Ideya mnozhestvennosti mirov: Ocherki istorii [The idea of a plurality of worlds: Essays on the History]. Moscow, LKI Publ., 2007. 336 p.
3. Gindilis L.M. Opasno li posylat signaly? [Is it dangerous to send signals?]. *Vestnik SETI Informatsionny Byulleten – Bulletin of SETI: Newsletter*, 2011, no 22/39, pp. 8-17.
4. Zharov A. Paradoks molchaniya Kosmosa ili zachem nam elektronnye mozgi (The paradox of silence Cosmos or electronic brains, why do we need). Available at: http://www.fan.lib.ru/z/zharow_a/paradox.shtml
5. Zdravstvuy Galaktika! [Hello, Galaxy!]. Moscow, Novaya Struna Publ., 2008. 476 p.
6. Zaytsev A. L. Asteroidy i inoplanetyane: ugroza realnaya i mnimaya (Asteroids and aliens: the threat of real and imaginary). Available at: <http://anomalija.kulichki.ru/news19/331.htm>

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

7. Zaytsev A.L. Obosnovaniye METI [Justification METI]. *Vestnik SETI Informatsionny Byulleten – Bulletin of SETI: Newsletter*, 2011, no 22/39, pp. 28-34.
8. Kerrigen Richard. Sleduyet li obezzarazhivat signaly SETI? (It should be decontaminated signals SETI?). Available at: <http://proza.ru/2007/11/20/582>
9. Kitay protiv vnutrenney destabilizatsii cherez Internet (China vs. internal destabilization via the Internet) Available at: http://www.rus.ru/radio_broadcast/60413827/77502677.html
10. Korneyeva A. Yesli zavtra kibervoina (If tomorrow cyberwar). Available at: http://www.rus.ru/radio_broadcast/no_program/70131291.html
11. Kosmichesky Razum: problemy i suzhdeniya [Cosmic Mind: problems and judgments]. Moscow, Mezhdunarodny Tsentri Rerikho Publ., 2008. 360 p.
12. Kutyrev V.A. Chelovecheskoye i inoye: borba mirov [Human and Other: war of the worlds]. Saint Petersburg, Aleteyya Publ., 2009. 264 p.
13. Lem St. Molokh [Art. Moloch]. Moscow, AST: Tanzitkniga Publ., 2005. 782 p.
14. Naselyonny Kosmos [Space Settlement] – Moscow, Nauka Publ., 1972. 372 p.
15. Tenyakova O.M. Kosmos i kosmicheskoye myshleniye v ponimani studentov [Space and cosmic thinking in understanding the student]. *Zemlya i Vseleennaya – Earth and Universe*, 2011, no 5, pp. 74-77.
16. Turchin A.V. Problema stabilnogo razvitiya i perspektivy globalnykh katastrof [The problem of sustainable development and the prospects of global catastrophes]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost – Social Sciences and Modernity*, 2010, no 1, pp.156-163.
17. Fesenko B.I. Nado li ikh iskat? [Do I have to look for them]. *Zemlya i Vseleennaya – Earth and Universe*, 2004, no 1, pp. 80-82.
18. Chtoby luchshe poznat samikh sebya [To better know ourselves] – Moscow, Znaniye Publ., 1991, 64 p.
19. Sheiko V.M. Kultura. Tsyvilizatsiia. Hlobalizatsiia [Culture. Tsivilizatsiya. Globalizatsiya]. Kharkiv, Osnova Publ., 2001, vol. 1, 518 p.
20. Shchedrin A.T. Sotsiokulturnye osnovaniya problemy poiska vnezemnykh tsivilizatsy: kommunikativnye aspekty [Social and cultural reasons the problem of finding extraterrestrial life: communication aspects]. Kharkiv, KhDAK Publ., 2011, pp. 30-32.
21. Shchedrin A.T. Fenomen «Movchannia Neba» [The phenomenon of «Movchan Heaven»]. Kiev, Filosofska dumka Publ., 2008, no 3, pp. 47-61.
22. Shchedrin A. T. Chennelinh yak indykator dynamiky postmodernoї relihiinosti: filosofsko-relihiieznachni, kulturolohichni vymiry [Chennelinh as an indicator of the dynamics of postmodern religion: philosophical and religious studies, cultural dimensions]. Kharkiv, KhDAK Publ., 2013, vol. 40, pp. 150-60.
23. Evolyutsiya. Myshleniye. Soznaniye: (Kognitivny podkhod i epistemologiya). [Evolution. Thinking. Consciousness]. Moscow, Kanon Publ., 2004. 352 p.
24. Yudkovski Ye. Iskusstvenny intellekt kak pozitivny i negativny faktor globalnogo riska (Artificial intelligence as a positive and negative factor in global risk). Available at: <http://www.scribd.com/doc/6250354/>
25. Yung K.G. Sovremennost i budushcheye [Present and Future]. Minsk, Universitetskoye Publ., 1992. 62 p.
26. Cocconi G., Morrison P. Searching for interstellar communications. *Nature Publ.*, 1959, issue 184, pp. 844-846.

Надійшла до редколегії 10.05.2013

Прийнята до друку 10.09.2013

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

УДК 223.7: 316.722

T. V. DANYLOVA^{1*}

^{1*}National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kiev)

OVERCOMING THE CULTURAL DIFFERENCES: PARABLE AS A MEANS OF INTERCULTURAL DIALOGUE

Purpose. This article attempts to investigate the ways to overcome negative after-effects of intercultural communication. **Methodology and theoretical results.** To avoid the negative after-effects of intercultural communication caused by the clash of different reality tunnels, it is necessary to go beyond the framework of the specific symbolical territory, which is seen as the only true reality. Expanding the horizons of life, going beyond the boundaries of a personal reality tunnel can be achieved, in particular, by using parables. Acquaintance with parables helps to extend the set of the world perception models and to change the positions of the communication process participants. Parables act as intermediaries between people of different cultures and mentalities. Owing to its archetypal form, parable becomes one of the most popular narratives illustrating deep and multi-faceted truths that sometimes cannot be expressed by any other way. Parable serves as an open and flexible model of the world and a model of an individual "I self". This model helps people to constitute themselves as a part of their world. Parable requires to reject its interpretation in the oppositions inherent in a given culture and to reconsider the very way of understanding. Rejection of the oppositions provides the possibility of perceiving the world as integrity, unity in diversity, helps to overcome one-sided picture of the inner world of a man and his life in society. Understanding of a parable works towards changing personal position, and human creative nature is actualized. **Conclusion.** Parables uniquely reflect the real world and contribute to personal understanding of reality. Parables are successfully transplanted into different cultures operating as heritage of a culture-recipient and as a connecting link, which optimizes an intercultural dialogue.

Keywords: intercultural communication, parable, archetype, reality tunnel, culture, value orientations, philosophy, science, religion.

Introduction

Rapidly developing processes of globalization, in the context of societies moving from modernity toward postmodernity, generate more and more contradictory effects [27; 30; 33]. Since the last century "societies around the globe have been interwoven into a complex fabric of interdependent economic, technological, political, and social relationships. This interdependency is a salient characteristic of the world that you presently live in, and the future promises even greater interconnectivity, requiring increased cultural knowledge and language abilities" [31, p. 2]. The postmodern era demands a new paradigm for relationship between countries and nations, a new geopolitical world structure that satisfies the need for security. Societies, which have distinctive geographic features, history, traditions, languages, religions, and cultural practices, have to coexist within a single information space. They interact and influence each

other through intercultural communication [17, 22].

The peculiarity of every society affects on attitudes towards many issues - human rights, political regime, trade, environment, personal relationships, etc. [3, 18, 32]. Cultural features may cause serious collision, taking into account the fact they are more stable and rigid than either economic or political ones. Thus, it is clear, that along with the economy and politics, intercultural communication is an important factor for regulation of both internal life and relationships between countries [6, 25].

Intercultural communication as a symbolic, interpretative, transactional, and contextual process [26] provides interaction among culturally diverse people. During intercultural communication the sociocultural experience has been transferring and assimilating; the value orientations of interacting partners have been changing; and new personal qualities have been forming. In this process various vectors of sociocultural interaction do not exclude

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

but correlate each other. Dynamics of intercultural communication appears or manifests in the continuous developmental growth of understanding within various areas and at different levels of social life (civilizational, national, intergroup, and interpersonal). As a result of the intensification of prolonged contacts between different cultures, people realize that the world is much smaller than they previously imagined, and to preserve it the absolute value in the diversity of world cultures has to be recognized. It is quite clear that such kind of contacts may not be established all at once and in getting acquainted with representatives of a foreign culture people may experience confusion, fear, mistrust, and even aggression [19].

Conflict, in particular, may be caused by a person's individual reality tunnel [35] and his or her perception of the world as seen through a certain set of filters. The world is rich with sensory manifestations, but people usually realize only a few. Even then, these are filtered through individual experience, culture, language, beliefs, values, interests, and assumptions. Everyone creates his or her own unique reality, and all their actions are based on this personal model of the world, which is recognized as the only one "true reality" [29].

Intercultural communication is often carried out under conditions of significant cultural differences and, among other things, is dependant on the communicative competence of its participants. These differences essentially influence the success of the communicative process. Intercultural communication is characterized by its participants' use of special language options and discursive strategies, which are different from those usually used when communicating within the common cultural group [13]. It should be noted that specific implementation of the communicative competence is culturally conditioned. At the same time it is conditioned by the unique and individual experience of each person. It follows that in communication as a process of exchanging messages meanings are constantly recreated, since they are not identical even for representatives of a single culture. These meanings in communication are further complicated by the interaction of different cultures and different languages.

Usually, people communicate each other by means of verbal and nonverbal interaction [2, 28]. In the process of verbal communication certain filters and barriers, formed by so called given reali-

ty, come in its way and do not enable the meaning of a message to reach the recipient's consciousness. During the transmission, information may be partially distorted or in part lost, as far as the process of verbal construction generates the deformation in the meaning of the message. Moreover, only a small fraction of information has been passing from person to person via words.

The reminder is through means of nonverbal communication, which may also vary between countries or cultures and does not always contribute to accurate transmission of a given message [29]. Along with a cultural environment, there is an educational environment where one creates his or her own system of culture, which in turn may conflict with other confusing and sometimes incomprehensible systems. Thus, in short, intercultural issues may lead to problematic interpersonal relationships.

A person lives in a world filled with diverse cultural values, which are sometimes at peace and sometimes in conflict. F. Kluckhohn [23, 24] considered value orientations to be the result of solutions to similar issues by people with different cultural backgrounds. According to her, the system of values is a worldview of each certain culture including such fundamental human issues as innate predisposition, man's relation to nature, time dimension, valued personality type, and modality of relationship. Different value orientations in intercultural encounters may clash to the extent at which conflicts arise causing states of anxiety, and even aggression.

Purpose

This study attempts to give a partial answer to question posed in the introduction: what are the ways to overcome these negative after-effects of intercultural communication caused by the clash of different reality tunnels?

Methodology

To answer this question it seems appropriate to use an integrative approach [12] that reveals and reconciles various specific-cultural human beings' characters and normative notions of their behaviour. Within this approach it is generally recognized that different systems of values do not exclude, but successfully complement and enrich each other.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

Theoretical results

One-sided perception caused by cultural and historical differences can be overcome only by integrating other models of thinking into the world of our perceptions, as well as by acceptance of other "rules" of relations between people, including those, which have arisen under other cultural and historical conditions. It is necessary to model a new status- and role-frame of communication or, better yet, to eliminate it. For positive intercultural dialogue people should go beyond their own emic reality, which was generated by their coding system or the structure of metaphors and was translated by means of language, arts, mathematics or other symbolic systems.

The perception of the world is its description. Anyone interacting with a child acts as his or her teacher, constantly describing the world until the child begins to perceive the world as it has been described [15]. Thus, people learn to transform and create their own flow of perception in accordance with the culturally adopted description. World as description becomes their supreme reality. The main reason for forgetting of the child's holistic perception of the world is that it does not correspond to the structure of the culturally adapted description, and therefore people have no terms to interpret it [34].

Furthermore, people live in a world of infinite information signals. When they structure this information environment, the world becomes meaningful to them. If people are aware of the fact that they program their emic reality, they become free in their actions and their perception of the world. Thus people can move beyond their symbolic territory, that is, cease to be only "this or that" person (Ukrainian, German, Buddhist, Christian, liberal, conservative, etc.), can stop identifying themselves with this or that role. One of the ways for such kind of changing conscious states is using a parable – sense-creating existential-symbolic phenomenon, which is beyond a given culture and is rooted in unconsciousness [4]. Parable helps to get rid of collection of ideas, concepts, mistaken notions and dreams that our mind usually generates, and allows the individual to experience the current moment, "here and now" in all its true fullness.

Firstly, we will try to determine a parable's place in the structure of "science – philosophy – religion". Science verbalizes knowledge, which has

not been verbalized yet but has such a potential. Basing on the postulates of science and using its methodology, individuals get the same results, regardless of their nationality, religious affiliation, type of character, habits, and preferences. Of course, we should not forget that science offers not an absolutely true, but a relatively true view of the world. V. Nalimov states that using some analogy to Gödel theorems, it can be claimed that no one fixed extension of the scientific axioms does not make science complete, since there will always exist new truths, which can be expressed by its means, but cannot be deduced from it. This contributes to the further development of science and the emergence of new scientific paradigms, which are also relatively true [11, p. 91-92].

As for philosophy, it seems reasonable to analyze a philosophical system of a certain thinker. The answers to questions about the ultimate foundations of being will be different in every philosophical system, depending on the level of "destruction" of common worldview, the level, which S. Kierkegaard called "desperation". According to S. Kierkegaard, "a person who claims that life is a vale of sorrow and that a fate of a man on the earth is to grieve, to mourn, has a joy beyond himself – as well as a person who sees the meaning of life in a pleasure and a joy, has a sadness beyond himself; joy can thus sweep over the first one, as well as sadness - the second one. Both views are based on the external conditions that are beyond the man and his will; sadness and joy alike beyond human power; any kind of worldview based on the external conditions, which are not dependent on the individual is... despair" [7, p. 315]. The answer depends on the depth of person's Self, where philosopher forces to seek his own spiritual basis of existence, which in his system he asserts as general principles of the universe.

Religion deals with foundations that cannot be verbalized (by the word of man, but the word of God only) and falsified. For their comprehension one needs neither mental exercises, nor self-reflection, but faith. They are too deep to say about them, they can be specified only allegorically. The parable, which can be verbalized but cannot be falsified, often acts as a connecting link, a bridge between philosophy and religion. Philosophical foundations are the boundary of the structures that can be verbalized, however they are not perceived directly in the intentional state.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

Generally, people perceive and interpret the world within their own models of reality, which have been created by the language and the other symbolic systems. They explain the reality in the oppositions inherent in the culture they were socialized. However, the human mind is continual and the language is discrete. In the process of communication people actively use the formal logic, but “Gödel challenge” is that human thinking is richer than its deductive forms [11]. Natural language serves as a material for another language, that is nothing contrary to the primary, but “unlike it, full of ambiguity: where is the verification tool, where is the dictionary which you might approach this secondary - inexhaustible, unfathomable, symbolic language with ... that is the language of the multiple meanings” [1, p. 353].

A parable as a cultural phenomenon peculiar to all mankind serves as a means of approaching to the deep structure [16], which is directly connected with the thinking and gives different interpretations regardless of the languages of culture. Parable overcomes the discreteness of language. A boundary of philosophizing is a symbol, which can be indicated, but cannot be revealed. Interacting in a parable’s plot, symbols become protagonists. If a parable is a system of symbols’ interactions, then its meaning is not confined to the narrative. For understanding a parable one should abandon its interpretation in the oppositions inherent in a given culture. The meaning of a parable splits into a direct – associated with a situation, which is described and mythologized – and depth – associated with a change of a recipient’s state of mind. A situation described in a parable is transformed into an archetype of a culture [10]. Parables give transcendental freedom from conventional “rules of the game”. Along with the unusual brightness and poetic quality presentation, parables contain something unpredictable, unexpected. The usual train of thoughts and desires suddenly appears in a totally different light. The other way of thinking, which previously seemed unusual, becomes close and understandable to a recipient. This change of position is one of the most important functions of a parable.

In the process of interpretation of a parable as a symbol, and clearly say, as a system of interaction of symbols, one needs personal freedom, which entails personal responsibility. Comprehension of parables is the way to creativity and self-

actualization. Parable can be compared to the great work of art, which “like a dream with all its expression never interprets itself and never has an unequivocal interpretation. None of dreams says: “You are obliged” or “This is the truth”; it reveals the image like the nature grows the plant, and we are given the opportunity to draw our own conclusions from this image” [14, p. 196].

Understanding of a parable is an existential act. A parable is a sense-creating text directed at the deep structures of a recipient’s consciousness. The meaning of a parable cannot be interpreted by efforts of intellect or by common sense; it cannot be represented as a rational formula. In the process of a parable’s understanding one should release it of the context to comprehend its unconditional reality. It is not a stable reality but a dynamic trend. In the process of realizing of the parable any attempt to fix the intention of consciousness leads to false results [10]. Every time we understand the same parable anew, and every time we find new meanings. A meaning of a parable in a latent condition exists in our inner world, and an entry into a field of symbols awakens, reproduces a deep meaning of a parable in a recipient’s consciousness. A man finds himself alone and tries to look inward. While eliminating all external contexts, one must get rid of external necessity, of external laws. He can no longer think like that: “God, I thank you that I am not like other people — robbers, evildoers, adulterers — or even like this tax collector. I fast twice a week and give a tenth of all I get.” [Luke 18, 11-12]. A parable contributes to the revision of a way of understanding, and this enables to judge ourselves, to find basic foundations of our being, because the main issue, according to T. Mann, is “the problem of human being (since everything else is just sprouts and nuances of this problem...)” [8, p. 611].

A man is multifaceted, ambivalent; such as many-sided, ambiguous a parable is. A perfect example of a many-sided personality was given by H. Hesse in “Steppenwolf”. “Guidance in the building up of personality” can be surely called the Parable about Parable. In the movement of chess pieces on the board we see the breakup the person’s unity into many selves. Everyone who has experienced the falling apart of his or her Self, can rearrange these parts at any time and obtain variety of plots in the “life game”. “The splitting apart of the seeming unity of the person into these many pieces

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

passes for madness; science has invented the name schizophrenia for it. Science is right in this as far as there can naturally be no multiplicity without leadership, without bringing under control a certain ordering and grouping. On the other hand, it is wrong in this that it believes possible only a one-time, binding, life-long ordering of the many under-I's. This error of science has many unpleasant consequences; its worth lies solely in this, that the state-assigned teachers' and educators' work is made easier and it appears to save on thinking and experimentation" [20, p. 144].

C.G. Jung emphasized that such kind of splitting refers to unconsciousness and means the transformation of integrated Self into variety of possible selves. Such a phenomenon the analyst explained by the concept of the collective unconscious - the soul, which is the matrix and the precondition for consciousness [14]. The synthesis of consciousness and the collective unconscious is carried out by symbol. In the development of consciousness symbols dissociate from the experience; they turn into dogmas of religion and philosophical categories, which cannot be experienced directly. For overcoming any variety of selves authorities use ideologeme, which frees the recipient from personal responsibility. A parable does not provide absolute truth; it only suggests and implies ambiguity of interpretations. A parable is perceived many times, and each time its meaning is interpreted in a new way correlating with further symbolic linkages [10].

A parable makes it possible to extend the set of patterns of perceiving the world, which in many cases are the useful tools were created by human mind and non-identical to non-verbal reality. Each of these patterns requires us to consider certain information the most important and absolutely true and respect only a certain class of signals, which passed through our filters [36]. Everything else can be not only ignored, but also denied. If person's concepts, attitudes, and ideas do not correspond to reality, he or she often adjusts the reality to match the stereotypes. This form of the protection and the internal resistance is very stable and almost insurmountable, people do not listen to themselves, but to "the voice of mother, father, to the voice of government, authorities, power, tradition, etc." [9, p. 112]. This "always right" game may be applicable to all spheres of human life.

In general, people protect their concepts, atti-

tudes, and beliefs from the checking by reality, considering this reality as unreliable or interpreting it by their own way [35]. Such a reaction indicates that in the field of human relations there is not only one objective reality, but also a variety of them, which we perceive through the filters of our concepts and attitudes. The situation becomes critical and even dangerous when our concepts are not controlled by reality and turned into a goal in itself. In response to any objection the opponents give their own answer, the only right one, which supposedly confirms the validity of their views. In such cases the communication suspends. This is the typical reaction of the resistance to new information, which can be overcome by expanding the horizons of life, by going beyond the boundaries of a personal reality tunnel, in particular, with the help of a parable.

A parable as existential-symbolic phenomenon is a fact of inner experience, and like a true symbol expresses the form of unknown nature [14]. A parable's sense is beyond the boundaries of communicative (sign) situation. Parable's characters devoid of external features and own nature, being introduced to us not as objects of observation, but as subjects of ethical choice. In the process of reception of the parable we get rid of this husk, which hide unconditional meanings that cannot be reduced to their sign expression. This is a kind of situation when we can say that the language kills the thought. A deep meaning of a parable is not displayed by means of sign (direct) communication; being fixed it is no longer able to develop. A parable is necessary for actualization of latent meanings of human existence. "The poverty" of signifier, despite the multiplicity of meanings not identical with the content, enables to go through a lot of "why?" of the common sense and reject the very way of understanding inherent in a given culture. A deep meaning of a parable contributes to changes in a recipient's state of mind [4].

A parable requires to refuse of its interpretation in oppositions inherent in a given culture. Refusal to oppositions provides the possibility of perceiving the world as integrity, unity in diversity, helps to overcome one-sided picture of inner world of a man and his life in society both. A parable is a translation of an archetype in an acceptable form for each given culture (that is, in a language of culture), herewith archetypes are the basis for culture, although they themselves are beyond the culture. A

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

parable is a kind of a “scoop”, through which a meaning is extracted within human consciousness. This “scoop” is the same for all, but mined meaning will be different for various people [11].

“Respect for other cultures is one of the key needs in communication. No one should look down on those with different customs, languages or cultures, but try to look through their eyes and to understand, what and how they are seeing the world” [19, p. 3]. A parable avoiding attack against person’s system of values, demonstrates the one-sidedness of his or her position. There are numerous possible interpretations; the meanings of the parables cannot be reduced to the single invariant, thus enabling the recipient to perceive the parable as the part of his or her own experience. The use of moral implications in the particular culture does not exhaust the meaning of the parable. According to U. Eco, “each epoch can think that as if it possesses the canonical meaning of a work, however, it is enough to expand the boundaries of history a bit in order to turn a unified meaning into multiple one, and “closed” work into “opened” [1, p. 370].

Due to a parable a recipient can change his or her usual position and learn mental models of other cultures. Such a rethinking has a great impact on self-perception. Straightness of logical thinking mostly does not help to overcome difficulties and may even confuse solution to a problem. On the contrary, a parable suggests unexpected, but successful solutions, which help to become free and to overcome conflicts occurring because of habitual behavior. Understanding of a parable works towards changing personal position, and human creative origin is actualized. When a person is aware of relative nature of cultural norms, the change in position occurs not due to loss of personal values, but due to understanding that there may be other values [12].

A parable helps people do not bind themselves to any of definitions in accordance with their status and role, but to feel their inner unity, be aware of themselves as the integrity, that is, “just to be”. This changing state of mind is perfectly illustrated by Taoist parable “Keys of Tao”:

“Many notable people wanted to learn from Lao Tzu, but it was impossible. People were so specific oriented and Lao Tzu was very natural, he was the Nature itself. To learn from the Nature one should be Emptiness or Wholeness. Be All-in-One. Otherwise one will dissect the Nature.

They say, when Chuang Tzu came to Lao Tzu, the last said:

Great! Did you come to be my Master? Chuang Tzu replied:

Come on! Why we cannot just be?

And he touched the feet of Lao Tzu. That one screamed:

What are you doing?

Chuang Tzu said:

Do not put anything between us. If I feel I must touch your feet, no one can stop me: either you or me. We just observe how it happens!” [5, p.14].

Parable acts like a mirror, which reflects all the ambiguity of the human nature. People can compare their thoughts and experience with that what is meant in the narrative, and grasp the sense, which at the moment corresponds to their own mental structures. They do not perceive parable’s allusions as the attack on their own system of values. As a result, control by filters and semantic maps is diminished. Parables, which are free from recipients’ direct life experience, help them to choose a certain distance to take a different look at their own conflicts, since to solve the problem one should rise above it.

The most acute conflicts in the communication process are triggered by different value systems [21]. These conflicts are almost impossible to resolve, they could be only settled for a certain time. People find it very difficult to give up their principles of life, spiritual values, and individual mythologies, despite the fact that none of this helps them to resolve conflicts constructively. This abandonment seems identical to self-denial. A frontal attack on the basic system of values often provokes the same kind of defense. This defense can be reduced by a mediator such as a parable, which tells us not about a particular person, but about an abstract character of a narrative plot. Parable is a kind of a mediator, which unites oppositions. Perceiving it, recipients express their thoughts. This would be much more difficult to do without this intermediary.

In a situation of interpersonal or intercultural conflict parables can be used as models, which reflect conflicts and offer possible solutions or indicate the after-effects of individual attempts to resolve conflicts. They are dynamic models that can be interpreted differently, applying to our own situation. They offer unusual responses to usual conflict patterns of behaviour. Acquaintance with

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

them helps to expand our own set of concepts, principles, values, and ways of resolving conflicts, as well as to overcome the emotional barriers and stereotypes of other people's way of thinking and feeling [12].

Getting acquainted with a parable as alternative concept, which can be either accepted or rejected, the conflicting sides try to understand each other. Despite the opposite views of life, they may have a point of contact. It is clear that a change of behavior does not occur immediately. Opposite positions are need to be checked to find out their acceptability or unacceptability to the life concept of sides. To do this, a person for a while identifies himself or herself with the opponent, tries to understand the other point of view, and verifies what is acceptable and helpful in a real situation, as well as what is not appropriate and should be rejected. In other words, interlocutors need time before they manage to a successful conclusion.

Conclusion

Using parables as a means of optimizing the intercultural communication, we can see a transformation of process participants' positions. The meaning of the parable is rarely clear and unambiguous: it depends entirely on its interpretation and understanding. In parables imagination finds the field of activity it lacks in a daily life, where the common sense prevails. Parables uniquely reflect the real world and contribute to personal understanding of reality. Thus, parables act as intermediaries in the relationship between representatives of different cultures.

The participants of intercultural communication suddenly realize that each of them has a unique experience their, own way of posing a problem and resolving it. The conversation takes on a new meaning. A parable contributes to human adaptation, which is an essential precondition to facilitate a non-directive communication process.

A parable has not only "horizontal", but mainly "vertical" structure, which is based on the archetype. Its meaning is penetrating a parable through and through, it is in front of our eyes, but we lose it every time when we try to find it within one level. A parable is paradoxical, and it is necessary to perceive it not only "horizontally", but also "vertically", since within the framework of one culture it is difficult to integrate the worldviews, which often contradict each other. A parable is a kind of test,

which hides beneath the veil of Isis the great truths and the mysterious code of the spirit.

A parable contributes to the awareness that in the very fact of cultural diversity successful ways to overcome unfavorable peculiarities of human behavior and methods of conflict resolution can be found. Integrating different cultures, parable represents something timeless, eternal, which allows great self-awareness, self-expression, and self-help. The reason for using a parable in the process of intercultural communication lies in the fact that a parable is an archetypal form, and an archetype is the background of any culture. That is why parables are successfully transplanted into different cultures operating as heritage of a culture-recipient and as a connecting link, which optimizes an intercultural dialogue.

REFERENCES

1. Барт, Р. Критика и истина / Р. Барт // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв. – М. : МГУ, 1987. – 530 с.
2. Белая, Е. Н. Теория и практика межкультурной коммуникации / Е. Н. Белая. – М. : Форум, 2011. – 208с.
3. Боголюбова, Н. М. Межкультурная коммуникация и международный культурный обмен / Н. М. Боголюбова, Ю. В. Николаева. – СПб. : СПбКО, 2009. – 415 с.
4. Данилова, Т. Архетипические корни притчи // Рациональность и семиотика дискурса: сборник научных трудов / Т. Данилова. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 59–73.
5. Даосские притчи. – Пенза : Алмазное сердце, 2004. – 156 с.
6. Карнажицкая, Т. В. Межкультурные коммуникации / Т. В. Карнажицкая. – Мн. : Гревцова, 2012. – 400 с.
7. Киркегор, С. Наслаждение и долг / Серен Киркегор. – New York : Chalidze publications, 1981. – 456 с.
8. Манн, Т. Об учении Шпенглера // Собр. соч. : В10-ти т. / Т. Манн. – М. : Искусство, 1960. – Т. 9. – С. 609–616.
9. Маслоу, А. Самоактуализация // Психология личности. Тексты / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 108–117.
10. Мусхелишвили, Н. Л. Притча как средство инициации живого знания / Н. Л. Мусхелишвили, Ю. А. Шрейдер // Философские науки. – 1989. – № 9.- С. 101–104.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

11. Налимов, В. В. Вероятностная модель языка / В. В. Налимов. – М. : Наука, 1974. – 272 с.
12. Пезешкиан, Н. Торговец и попугай. Восточные истории и психотерапия / Н. Пезешкиан. – М. : Генезис, 2004. – 160 с.
13. Тер-Минасова, С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М. : СЛОВО/SLOVO, 2008. – 264 с.
14. Юнг, К. Г. Психология и поэтическое творчество / К. Г. Юнг // Судьба искусства и культуры в западноевропейской мысли XX в. – М. : ИНИОН АН СССР, 1979. – С. 179–210.
15. Castaneda, C. Journey to Ixtlan: The Lessons of Don Juan. Washington Square Press; First American Edition, 1991. 272 p.
16. Chomsky, N. Three models for the description of language / IRE Transactions on Information Theory. 1956. Vol.2, No.3. P. 113-124.
17. Gonzalez, A., Houston, M., Chen, V. Our Voices: Essays in Culture, Ethnicity, and Communication. Oxford University Press, USA; 5 edition, 2011. 368p.
18. Griffin, E. A First Look at Communication Theory. McGraw-Hill Humanities/Social Sciences/Languages; 8 edition, 2011. 608p.
19. Herzog, C. Intercultural communication conflicts. GRIN Verlag, 2010. 40p.
20. Hesse, H. Steppenwolf / translated by Thomas Wayne. Algora Publishing, 2010. 166 p.
21. Hofstede G., Hofstede G. J., Minkov M. Cultures and Organizations: Software of the Mind. McGraw-Hill; 3 edition, 2010. 576p.
22. Jandt F. E. An Introduction to Intercultural Communication: Identities in a Global Community. SAGE Publications, Inc.; 7 edition, 2012. 448p.
23. Kluckhohn, F. Dominant and variant value orientations // Personality in nature, society, and culture. - C. Kluckhohn & H. Murray (Eds.). NY: Alfred A. Knopf, 1953. P. 342-357.
24. Kluckhohn, F., Strodtbeck, F. Variations in Value Orientations. New York: Row, Peterson and Co., USA, 1961. 187 p.
25. Littlejohn, S.W., Foss, K.A. Theories of Human Communication. Waveland Press, Inc.; 10 edition, 2010. 487p.
26. Lustig, M.W., Koester, J. Intercultural Competence. Pearson; 7 edition, 2012. 400p.
27. Martin J., Nakayama, T. Intercultural Communication in Contexts. McGraw-Hill Humanities/Social Sciences/Languages; 6 edition, 2012. 576p.
28. Neuliep, J.W. Intercultural Communication: A Contextual Approach. SAGE Publications; 5 edition, 2011. 488p.
29. O'Connor, J., Seymour, J. Introducing NLP Neuro-Linguistic Programming. Thorsons; (Reissue) edition, 2003. 245p.
30. Piller, I. Intercultural Communication: A Critical Introduction. Edinburgh University Press, 2011. 224p.
31. Samovar, L.A., Porter, R.E., McDaniel, E.R. Communication between Cultures. Wadsworth Publishing; 7 edition, 2009. 480p.
32. Scollon, R., Wong Scollon, S., Jones, R.H. Intercultural Communication: A Discourse Approach. Wiley-Blackwell; 3 edition, 2012. 336p.
33. Sorrels, K. S. Intercultural Communication: Globalization and Social Justice. SAGE Publications, Inc.; 1 edition, 2012. 312p.
34. Wilber, K. The Atman Project: A Transpersonal View of Human Development. Quest Books, 1996. 260 p.
35. Wilson, R.A. Prometheus Rising. New Falcon Publications, U.S.; New Ed edition, 1988. 276 p.
36. Wilson, R.A. The New Inquisition. New Falcon Publications, 1991. 240 p.

Т. В. ДАНИЛОВА^{1*}

^{1*}Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ)

ПОДОЛАННЯ КУЛЬТУРНИХ ВІДМІННОСТЕЙ: ПРИТЧА ЯК ЗАСІБ МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ

Мета: Дана стаття присвячена пошуку шляхів подолання негативних наслідків міжкультурної комунікації. **Методологія та наукова новизна.** Для подолання негативних наслідків міжкультурної комунікації, спричинених зіткненням різних тунелів реальності, необхідно вийти за межі власної символічної території, яка сприймається як єдина істинна реальність. Розширенню життєвих обріїв, виходу за межі власного тунелю реальності може сприяти, зокрема, використання такого нарративу як притча. Знайомство з притчею допомагає розширити набір моделей сприйняття світу і змінити позиції учасників процесу комунікації. Притчі виступають як посередники між людьми різних культур і менталітетів. Завдяки своїй архетипній формі притча є одним із найпопулярніших нарративів, що ілюструє глибокі і багатогранні істини, які іноді не можуть бути виражені іншим чином. Притча служить відкритою і гнучкою моделлю світу і моделлю індивідуально-

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

го «Я». Притча вимагає відмови від її інтерпретації в опозиціях, властивих даній культурі, і перегляду самого способу розуміння світу. Відмова від опозицій дає можливість подолати будь-яку однобічність і сприймати світ як цілісність, єдність у різноманітті. **Висновки.** Розуміння притчі сприяє зміні особистої позиції адресата, більш широкому усвідомленню реальності і актуалізації творчого начала. Притчі можуть успішно трансплантуватися різними культурами і функціонувати як сполучна ланка, що оптимізує міжкультурний діалог.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, притча, архетип, тунель реальності, культура, ціннісні орієнтації, філософія, наука, релігія

Т. В. ДАНИЛОВА^{1*}

^{1*}Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев)

ПРЕОДОЛЕНИЕ КУЛЬТУРНЫХ РАЗЛИЧИЙ: ПРИТЧА КАК СРЕДСТВО МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА

Цель: В данной статье предпринята попытка изучения путей преодоления отрицательных последствий межкультурной коммуникации. **Методология и научная новизна.** Для преодоления негативных последствий межкультурного общения, вызванных столкновением различных туннелей реальности, необходимо выйти за рамки собственной символической территории, воспринимаемой как единственная истинная реальность. Расширению жизненных горизонтов, выходу за границы личного туннеля реальности может способствовать, в частности, использование такого нарратива как притча. Знакомство с притчей помогает расширить набор моделей восприятия мира и изменить позиции участников процесса коммуникации. Притчи выступают в качестве посредников между людьми разных культур и менталитетов. Благодаря своей архетипической форме притча является одним из самых популярных нарративов, иллюстрирующих глубокие и многогранные истины, которые иногда не могут быть выражены иным образом. Притча служит открытой и гибкой моделью мира и моделью индивидуального «Я». Притча требует отказа от ее интерпретации в оппозициях, присущих данной культуре, и пересмотра самого способа понимания мира. Отказ от оппозиций дает возможность преодолеть любую односторонность и воспринимать мир как целостность, единство в многообразии. **Выводы.** Понимание притчи способствует изменению личной позиции адресата, более широкому осознанию реальности и актуализации творческого начала. Притчи могут успешно трансплантироваться различными культурами и функционировать как связующее звено, оптимизирующее межкультурный диалог.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, притча, архетип, туннель реальности, культура, ценностные ориентации, философия, наука, религия.

REFERENCES

1. Barthes R. Kritika i istina [Criticism and truth]. *Zarubezhnaja jestetika i teorija literatury XIX-XX vv. –Foreign aesthetics and theory of literature of the XIX-XX centuries*. Moscow, MGU, 1987. 530p.
2. Belaja E.N. Teorija i praktika mezhkul'turnoy kommunikatsii [Theory and practice of intercultural communication]. Moscow, Forum, 2011. 208p.
3. Bogoljubova N.M., Ju.V. Nikolaeva. Mezhkul'turnaja kommunikatsija i mezhdunarodnyy kul'turnyy obmen [Intercultural communication and international cultural exchange]. Saint Petersburg, SPbCO, 2009. 415p.
4. Danilova T. Arhetipicheskie korni pritchi [Archetypal roots of parables]. *Ratsional'nost' i semiotika diskursa: sbornik nauchnyh trudov [Rationality and semiotics of discourse: collection of scientific papers]*. Kiev, Naukova dumka, 1994. P. 59-73.
5. Daosskie pritchi [Taoist Parables]. Penza: Izdatel'stvo «Almaznoe serdtse», 2004. 156p.
6. Karnazhitskaja T.V. Mezhkul'turnye kommunikatsii [Intercultural communications]. Minsk, Izdatel'stvo Grevtsova, 2012. 400p.
7. Kierkegaard S. Naslazhdenie i dolg [Pleasure and duty]. New York, Chalidze publications, 1981. 456p.
8. Mann T. Ob uchenii Shpenglera [On the Doctrine of Spengler]. // *Sobr.soch.: V10-ti t. [Collected works in 10 vol.]*. Moscow, Iskusstvo, 1960. Vol. 9. – P.609-616.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

9. Maslow A. Samoaktualizatsija [Self-actualization]. Psihologija lichnosti. Teksty / pod red. Ju. B. Gippenreyter, A. A. Puzyreja. [Personality Psychology: Texts. Ed. Ju. B. Gippenreyter, A. A. Puzyrey.]. Moscow, Izd-vo Mosk. un-ta, 1982. P.108–117.
10. Mushelishvili N.L., Shreyder Ju.A. Pritcha kak sredstvo initsiatsii zhivogo znaniya [Parable as a means of initiation of living knowledge]. Filosofskie nauki. [Philosophical sciences]. Moscow, 1989. №9. P.101-104.
11. Nalimov V.V. Veroyatnostnaya model' jazyka [Probabilistic model of language]. Moscow, Nauka, 1974. 272p.
12. Pezeshkian N. Torgovets i popugay. Vostochnye istorii i psihoterapiya [The Merchant and the parrot. Eastern history and psychotherapy]. Moscow, Genezis, 2004. 160p.
13. Ter-Minasova S.G. Jazyk i mezhkul'turnaja kommunikatsija [Language and intercultural communication]. Moscow, SLOVO/SLOVO, 2008. 264p.
14. Jung C.G. Psihologija i poeticheskoe tvorchestvo [Psychology and poetry]. Sud'ba iskusstva i kul'tury v zapadnoevropeyskoy mysli XX v. [The fate of art and culture in western thought of XX century]. Moscow, INION AN USSR, 1979. P.179-210.
15. Castaneda, C. Journey to Ixtlan: The Lessons of Don Juan. Washington Square Press; First American Edition, 1991. 272p.
16. Chomsky, N. Three models for the description of language / IRE Transactions on Information Theory. 1956. Vol.2, No.3. P. 113- 124.
17. Gonzalez, A., Houston, M., Chen, V. Our Voices: Essays in Culture, Ethnicity, and Communication. Oxford University Press, USA; 5 edition, 2011. 368p.
18. Griffin, E. A First Look at Communication Theory. McGraw-Hill Humanities/Social Sciences/Languages; 8 edition, 2011. 608p.
19. Herzog, C. Intercultural communication conflicts. GRIN Verlag, 2010. 40p.
20. Hesse H. Steppenwolf / translated by Thomas Wayne. Algora Publishing, 2010. 166 p.
21. Hofstede, G., Hofstede G.J., Minkov M. Cultures and Organizations: Software of the Mind. McGraw-Hill; 3 edition, 2010. 576p.
22. Jandt F.E. An Introduction to Intercultural Communication: Identities in a Global Community. SAGE Publications, Inc.; 7 edition, 2012. 448p.
23. Kluckhohn, F. Dominant and variant value orientations // Personality in nature, society, and culture. - C. Kluckhohn & H. Murray (Eds.). NY: Alfred A. Knopf, 1953. P. 342-357.
24. Kluckhohn, F., Strodtbeck, F. Variations in Value Orientations. New York: Row, Peterson and Co., USA, 1961. 187 p.
25. Littlejohn, S.W., Foss, K.A. Theories of Human Communication. Waveland Press, Inc.; 10 edition, 2010. 487p.
26. Lustig, M.W., Koester, J. Intercultural Competence. Pearson; 7 edition, 2012. 400p.
27. Martin J., Nakayama, T. Intercultural Communication in Contexts. McGraw-Hill Humanities/Social Sciences/Languages; 6 edition, 2012. 576p.
28. Neuliep, J.W. Intercultural Communication: A Contextual Approach. SAGE Publications; 5 edition, 2011. 488p.
29. O'Connor, J., Seymour, J. Introducing NLP Neuro-Linguistic Programming. Thorsons; (Reissue) edition, 2003. 245p.
30. Piller, I. Intercultural Communication: A Critical Introduction. Edinburgh University Press, 2011. 224p.
31. Samovar, L.A., Porter, R.E., McDaniel, E.R. Communication between Cultures. Wadsworth Publishing; 7 edition, 2009. 480p.
32. Scollon, R., Wong Scollon, S., Jones, R.H. Intercultural Communication: A Discourse Approach. Wiley-Blackwell; 3 edition, 2012. 336p.
33. Sorrels, K. S. Intercultural Communication: Globalization and Social Justice. SAGE Publications, Inc.; 1 edition, 2012. 312p.
34. Wilber, K. The Atman Project: A Transpersonal View of Human Development. Quest Books, 1996. 260 p.
35. Wilson, R.A. Prometheus Rising. New Falcon Publications, U.S.; New Ed edition, 1988. 276 p.
36. Wilson, R.A. The New Inquisition. New Falcon Publications, 1991. 240 p.

Надійшла до редколегії 10.05.2013

Прийнята до друку 10.09.2013

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

УДК 930(4)+1:001

С. Ш. АЙТОВ^{1*}^{1*} Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. А. Лазаряна (м. Дніпропетровськ)**ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ М. М. БАХТІНА: ІСТОРИЧНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ**

Мета. Зв'язування впливу теоретичних підходів концепцій філософії культури М. М. Бахтіна на генезу та реалізацію історично-антропологічних концептів і реконструкцій ментальності, а також соціально-культурних особливостей й поведінки людей і суспільств минулого. **Методологія.** Методологічним інструментарієм є методи системного та джерелознавчого аналізу. **Наукова новизна.** Проаналізовані такі концепти філософії культури М. М. Бахтіна як карнавал, народна культура, сміхова культура, поняття соціально-культурної проекції матеріально-тілесного низу та її впливу на сміхову культуру Європейського Середньовіччя та Ренесансу. Відтворено методологічні підходи Бахтіна для історично-антропологічної реконструкції ментальності та соціокультурних реалій високого Середньовіччя та доби Відродження. Досліджено сприймання філософсько-культурних концепцій М. М. Бахтіна науковим співтовариством та їх вплив на історично-антропологічні студії. Також був проаналізований вплив відповідних ідей М. М. Бахтіна на історично-антропологічні дослідження останньої чверті ХХ – початку ХХІ ст., зокрема на роботи Д. Лихачова, А. Гуревича, Е. Томпсона та низки дослідників. **Висновки.** Концепція філософії культури М. М. Бахтіна, зокрема, сміхова культура, народне світосприйняття, карнавал, соціально-культурна двосвітність культури сміху Європи доби високого Середньовіччя та Ренесансу виступають одним із найважливіших концептуальних елементів при дослідженні ментальності, соціально-значущих поведінки і повсякденного життя як вказаних епох, так і будь-яких інших, від раннього Середньовіччя до сучасності.

Ключові слова: М. М. Бахтін; філософія культури; історична антропологія; ментальність; наукові виміри.

Актуальність

Проблемою даної статті є дослідження соціально-гуманітарних складових філософських концепцій, зокрема філософії культури. Майже відсутність праць про історично-антропологічне значення філософсько-культурних концепцій М. М. Бахтіна, його реконструкції народної сміхової культури західноєвропейських Середньовіччя та Відродження об'єктивно надає актуальність даній роботі. Остання доповнюється аналізом застосування методологічних підходів вченого до студій над іншими історичними епохами та їх соціокультурними реаліями.

Мета

Метою даної праці виступає аналіз історично-антропологічних аспектів філософії культури М. М. Бахтіна та вплив останньої на розвиток студій з історичної антропології.

Методологія

Творчості М. М. Бахтіна, її аналізу та обговоренню, присвячено велику кількість літератури. В. А. Махлін вказує на численні «бахтінознавчі» праці західноєвропейських та американських вчених. Вельми часто ідеї та концепції філософа є об'єктом аналізу у Росії та пострадянських країнах. У цьому зв'язку слід згадати праці виданого дослідника В. С. Біблера, ґрунтові праці Л. А. Гоготішвілі, М. М. Бахтіна, А. Я. Гуревича. Здійснюється академічне видання праць М. М. Бахтіна з високопрофесійними і ретельними коментарями до них (у Росії). Втім, тема значення філософсько-культурних концепцій М. М. Бахтіна для розвитку історичної антропології майже відсутня у «бахтінознавстві». Значно переважають дослідження таких концептів М. М. Бахтіна, як «діалогізм», «вненаходимость», «амбівалентність», «хронотоп» та ін. у аспектах філологічному та

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

культурологічно-філософському.

Праця про творчість Ф. Рабле М. М. Бахтіна присвячена виявленню сміхових елементів у народній культурі та повсякденному житті французького Середньовіччя та Ренесансу, а також з'ясуванню значення сміхових аспектів соціокультурних процесів для соціуму в цілому. Антитезою категорії та соціокультурним реаліям сміху у трактовці вченого виступає «офіційне Середньовіччя», тобто культура «верхів», «освіченого суспільства» й держави. На думку М. М. Бахтіна, основними рисами цієї культури було доведено до своїх меж <...> згущення похмурої серйозності, страху й залякування. Цей світ темряви й намагалася перемогти сміхом народна культура. Народна культура минулих епох завжди, на всіх етапах розвитку прагнула з точки зору дослідника, перемогти сміхом, перекласти на мову матеріально-тілесного низу <...> всі вузлові думки, образи й символи офіційної культури [5, с. 428].

Основою народної культури, а отже й народного світосприйняття, народної картини світу, бачення світу, М. М. Бахтін вважає концепції матеріально-тілесного низу, підтвердження власної концепції він шукає й знаходить у відомій книзі Ф. Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель». Остання містить відображення бачення світу пізньосередньовічним та ренесансним суспільством, в якому переважає сприймання матеріально-тілесного начала життя; образів самого тіла та практично всіх його функцій. Дослідник вважає, що образи матеріально-тілесного начала у творчості Ф. Рабле, та інших письменників доби Відродження – є наслідком та вираженням народної сміхової культури, того особливого типу образності (а отже, й бачення світу) й ширше, тієї особливої естетичної концепції буття, яка характерна для вказаної історичної доби, гротескного реалізму. У рамках даної естетичної концепції, а також, відповідної їй картини світу, тіло й тілесне життя мають космічний й одночасно всенародний характер.

Особливо великий та змістовний розвиток образ тіла отримав у народно-святкових видовищних формах Середньовіччя – святах дурнів, шаріварі, містеріях й фарсах, а також – у карна-

валах [5, с. 33]. Таж сама концепція тіла закладена і в основі лайок, прокльонів й божби, значення яких для розуміння літератури гротескного реалізму (і для світобачення людини Середньовіччя) виключно значиме. Одна із найдавніших форм організації «масового сміху» – свята дурнів, які відмічали школярі й нижчі клірики у День св. Стефанія, на Новий рік, у Іванів День та на Богоявлення. Блазнівське свято осла відмічалось у пам'ять втечі Марії із немовлям Ісусом у Єгипет на віслоку. М. М. Бахтін згадує також про широко розповсюджені традиції веселощів й сміху у Пасхальні та Різдвяні свята. Численні «сміхові» свята, за думкою дослідника, легалізували сміх у жорстко регламентованому суспільному бутті Середньовічної Європи. Наслідком цієї легалізації стало формування потужної субкультури сміху, своєрідного соціокультурного інституту святкового побуту, вечірок, вуличних, площинних і домашніх веселощів. Сміховий ритуал складався із таких різномірних елементів, як: традиції римських сатурналій, античний фольклор, традиції античних мімів, суто західноєвропейський середньовічний фольклор тощо.

Стихія народної сміхової культури була, в основному, обмежена островками свят та рекреацій. Поруч з ними, як наголошує М. М. Бахтін існувала офіційна серйозна культура, строго відмежована від площинної культури сміху [5, с. 108]. Аналізуючи соціокультурний зміст середньовічного сміху, дослідник вказує на його сутнісний зв'язок із свободою та неофіційною народною правдою. Вчений також наділив сміх соціально-психологічною функцією перемоги (емоційної) над багатьма страхами та фобіями, як володіли індивідуальною та суспільною свідомістю західноєвропейських народів у добу Середньовіччя, рясно насичену війнами, репресіями, голодом. Саме цим, можливо, і пояснюється надзвичайна популярність сміху, й значною мірою складових його образів та елементів матеріально-тілесного низу. Останні наскрізь пронизували всю неофіційну мову середньовічних інтелектуалів, як і всього «інтелектуального прошарку» Середньовіччя, а саме: непристойності, лайки, божба, клятви і т.д. Вказані соціально-психологічні чинники пояснюють

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

також і широке розповсюдження різноманітних різновидів карнавалу у середньовічній та ренесансній Європі.

Поняття карнавалу є одним із основоположних і знакових у філософсько-культурних концепціях та історично-антропологічних реконструкціях М. М. Бахтіна. Він визначав карнавал як часову, ідеально-реальну відміну ієрархічних відносин між людьми, що створювало на культурному просторі останнього особливий тип спілкування, неможливий у реальній соціальній дійсності. Свята карнавального типу і пов'язані із ними сміхові дійства зайняли у житті середньовічної людини величезне, як наголошує М. М. Бахтін, місце [5, с. 7]. Кожне церковне свято мало свою, освячену часом і традицією народно-площинну, сміхову сторону. Сміх супроводжував, звичайно, також і громадянські й побутові церемоніали та обряди: шутки і блазні брали в них участь й пародійно дублювали різні моменти серйозного дійства. На думку вченого, карнавал був якби реальною, але часовою формою самого життя, яку не просто розігравали, а якою жили майже насправді. Всупереч офіційним, головним чином, церковним святам, карнавал знаменував собою якби часове визволення від існуючої, соціально-політичної правди, часову відміну усіх ієрархічних стосунків, привілеїв, норм та заборон [5, с. 13].

Таке карнавальне «часове» життя було однак досить довгим. Великі міста середньовічної та ренесансної Європи жили карнавалами до трьох місяців у році. При цьому під час цих свят, не тільки школярі та дрібні клірики, але і вчені богослови дозволяли собі веселі рекреації, дозволяючи від «благоговійної серйозності». Карнавали у якості обрядово-сміхового видовища, будували другий світ і друге життя, до яких були причетні всі люди даних епох, що жили у цій «другій реальності» у визначені терміни щорічно. Така соціокультурна ситуація створювала особливого роду «двусвітність», без врахування якої ментальність та культура середньовіччя й ренесансу, на думку М. М. Бахтіна, неможливо зрозуміти [5, с. 8].

Подібно до нідерландського дослідника Й. Гойзінга, М. М. Бахтін звернув увагу на ко-

реляцію соціокультурних феноменів карнавалу та гри. Так, Й. Гойзінга називав культурну реальність доби Відродження «<...> веселим або святковим маскарадом, переодягненням у наряд фантастичного та ідеального минулого» [24, с. 204]. М. М. Бахтін відзначає, що у карнавалі грає саме життя, а гра на певний час стає самим життям. У цьому, на його думку, полягає специфічна природа карнавалу, особливий род його буття.

Люди середньовіччя бачили в образах гри ніби сконцентровану універсалістську формулу життя та історичного процесу. В іграх немов би розігрувалося життя (подібно до карнавалу) [5, с. 251].

Поряд із карнавалом отримали широке розповсюдження й особливі (сміхові) форми площинної мови і площинного жесту, відкриті та вільні від звичайних форм етикету і пристойності. Склався особливий, карнавально-площинний стиль мови та образного ряду, що, з точки зору М. М. Бахтіна, відображені в аналізованому ним творі Ф. Рабле.

Сміховий світ, світ соціокультурних форм та проявів сміху у середньовічній та ренесансній Європі, як вважає М. М. Бахтін, є величезним за суттю та конкретною «реалізацією» протистояв офіційній і серйозній культурі вказаних часів. Дослідник відокремив три основних різновиди форм народної сміхової культури:

1. Образно-видовищні форми. До них відносяться свята карнавального типу, різні площинні сміхові дійства.
2. Словесні сміхові (у тому числі – пародійні) твори різного роду, усні й письменні, на латині та народних мовах Європи.
3. Різноманітні форми і жанри фамільярно-площинної мови. До їх складу входять лайки, божба, клятви, народні блазони.

Сміх усіх цих різновидів був універсальним, загальним і спрямованим на всіх – і на тих, хто піддавався жартам, і на самих жартівників. Основною сміхових соціокультурних форм М. М. Бахтін вважав своєрідну філософську традицію, яка склалася у середньовічній Європі. Її джерелами, з точки зору дослідника, були:

1. Філософія Гіппократа.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

2. Філософська формула Аристотеля: «Із усіх живих істот тільки людині властивий сміх». Цей вислів визначного філософа користувався за життя Ф. Рабле (1493 – 1553 рр.) величезною популярністю. При цьому сміх розглядався як вищий духовний привілей людини, відсутній у інших живих істот.
3. Художні твори Лукіана із Самосати.

Всі вказані джерела визначають сміх як універсальне світосприйнятливое начало, що зникає й відроджується, суттєво пов'язане із останніми філософськими питаннями [5, с. 79]. Із наведеної реконструкції філософсько-культурних концепцій та історично-антропологічних підходів М. М. Бахтіна очевидно, що надзвичайно змістовним досягненням їх є відкриття вченим сутності, форм, значення соціокультурної реальності сміху у середньовічній та ренесансній Європі майже у всьому їх обсязі. Велике значення навіть для сучасної соціально-гуманітарної думки має аналіз М. М. Бахтіним впливу сміхової культури на цілісну суспільно-культурну сферу буття вказаних історичних епох. Сам М. М. Бахтін відзначав, розкриваючи когнітивні особливості та орієнтації своєї фундаментальної праці, що вона носить в основному історико-літературний характер, будучи в той же час, пов'язаною із проблемами історичної поетики.

Революційна (у плані вивчення соціокультурних реалій філософських течій і суспільно-психологічних феноменів західноєвропейського Середньовіччя та Ренесансу) книга М. М. Бахтіна зустріла вельми схвальний відгук наукового співтовариства. Так, Л. Пінський відізвався про дослідження Бахтіна як про вельми оригінальну і фундаментальну монографію про творчість Ф. Рабле. Вчений називає працю М. М. Бахтіна основопологаючою у масиві студій над народною культурою Середніх віків та Відродження, фольклорним мистецтвом західної Європи [19, с. 200–202]. На думку Л. Пінського, монографія про Рабле є одночасно соціально-історичною (досліджуючою художні традиції Середньовіччя) та типологічною, у рамках якої реалізований порівняльний аналіз карнавального-гротескного і «офіційного» мистецтв, працею [19, с. 203].

З точки зору А. Я. Гуревича, справжнім відкриттям М. М. Бахтіна є розгортання цілого, й до нього зовсім невідомого шару культури минулого – народної, сміхової, гротескно-карнавальної культури. Бахтін здійснив постанову проблеми сміху як принципово значимої культурно-історичної категорії. Наряду із схваленням видатного дослідження та здійсненої М. М. Бахтіним історично-антропологічної реконструкції, А. Я. Гуревич висунув і певні заперечення щодо останньої. Зокрема, вони зводяться до таких положень:

1. Народ складають не тільки селяни і мешканці міст, але й «освічені» класи (чого, значною мірою, не враховує М. М. Бахтін). Останній майже не розглянув проблему сміхової культури в осередках «середньовічних інтелектуалів».
2. Навряд чи є можливим відокремити у народній культурі в якості домінанти карнавально-сміхову стихію, а також відокремити її від моментів страху та релігійної серйозності.
3. Домінуюча культура («верхів» суспільства) не була повністю вільна від сміхових елементів.
4. Не слід вважати карнавал суцільним хаосом. Він також містить власні нормативність, ієрархію і лад.
5. Карнавал не є якимось самодостатнім феноменом, але лише частиною загального механізму у середньовічному суспільстві [9, с. 208–209].

На думку В. Я. Шкловського, те, що дослідив М. М. Бахтін, аналізуючи книгу Ф. Рабле, є цікавим і значним, особливо у зв'язку зі студіями над карнавалами та іншими проявами народної середньовічної і ренесансної культури [25, с. 216].

Слід зазначити, що вказані відзиви на фундаментальну працю М. М. Бахтіна є достатньо типовими і щодо високої оцінки цього революційного дослідження, і щодо певних його недоліків. До останніх можна було б додати, зокрема, надмірну захопленість вченого власною «бінарно-опозиційною» інтелектуальною конструкцією винайденого ним Середньовіччя. Разом із тим, вже праці раннях сучасників

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

М. М. Бахтіна (Й. Гойзінги, М. Блока, Л. Февра та ін.) показали значно більш різноманітну, ніж двокольорова, палітру соціокультурних і соціально-психологічних феноменів та процесів Середньовіччя та Ренесансу. Зокрема, Й. Гойзінга дослідив вельми багате і різноманітне емоційне життя людини і суспільства Середньовіччя, чутливість і інші «психологічні параметри» яких [24, с. 10–13] зовсім не зводилися до пари «сміховий-серйозний».

Найбільш важливим з точки зору когнітивних перспектив історично-антропологічних досліджень є на наш погляд, відкриття і реконструкція М. М. Бахтіним народної сміхової культури у всіх її суспільно значимих проявах, та відповідні неї риси ментальності людини пізнього середньовіччя та ренесансу. За висловом Л. М. Баткіна, «вселенський хаос образів-валунів, мовних гліб виявився гармонічною й на диво послідовною системою мислення» (людини і суспільства відповідних історичних епох). Це вперше зрозумів М. М. Бахтін [1, с. 399].

Це фундаментальне для всього соціально-гуманітарного пізнання (зокрема для історичної антропології) і філософії культури відкриття отримало широке розповсюдження для пояснення особливостей соціально-психологічних і соціокультурних процесів різних суспільств та історичних часів. Так, сам М. М. Бахтін реалізував свою методологію для аналізу творчості, особливо ранньої, М. В. Гоголя та ментального і соціально-культурного універсуму України XVII – початку XIX ст., який став інтелектуальною й емоційною основою гоголівського мистецтва. Вже у доповненнях до славнозвісної праці про Рабле він проявив цікавість до вказаної проблематики, аналізуючи культурне та етнологічне підґрунтя творчості М. В. Гоголя. М. М. Бахтін відзначив як один із важливих її елементів багату і образну фольклорну систему України. Він вважає, що «український казковий фольклор має фантастику, виключно різноманітну у частині демонологічних уявлень. Звертає увагу також значення багатство комічних мотивів із різними відтінками комічного» [2, с. 726]. У більш пізній роботі про творчість видатного письменника М. М. Бахтін відзначив,

що його цікавлять «<...> такі риси творчості Гоголя, які <...> визначаються безпосереднім його зв'язком із народно-святковими формами на його рідному ґрунті» [2, с. 507]. Методологічну проблематику історично-антропологічних реконструкцій вчений розробляє і в своїх суто теоретичних працях [2, с. 298–301]. Глибоке дослідження сміхової народної культури та корелюючого з нею ментальністю суспільства Стародавньої Русі реалізував Д. С. Лихачьов, спираючись у власній роботі на методологічні концепції М. М. Бахтіна. Лихачьов вважає давньоруський та середньовічний руський сміх своєрідною формою світогляду. Серед особливостей вказаних сміхових культур вчений вказує на велику кількість пародій на молитви, псалми, церковні служби, монастирські правила при загальній релігійності суспільства [16, с. 348].

Концепція М. М. Бахтіна про «двохсвітність» середньовічного суспільства, подільність його соціокультурної реальності на складові народної сміхової та офіційної, «серйозної» культур, що правда у більш широкому контексті, знайшла втілення у працях багатьох дослідників середньовічного та ренесансного суспільств, та їх світогляду і ментальності.

Зокрема, для творчості А. Я. Гуревича характерною рисою є аналіз відмінностей та взаємодії народної неписьмової та «вченої» культур західноєвропейського середньовіччя. Прямо посилаючись на методологічні концепції М. М. Бахтіна, вчений відзначає важливість вивчення «<...> складності взаємовпливу й антагонізму культур, одна із яких спиралася на церковне вчення, інша жила архайчною фольклорною традицією» [8, с. 221]. У більш пізній праці А. Я. Гуревич пише про важливість вивчення народної культури середньовіччя, але не тільки у плані аналізу її сміхової складової, а в аспекті аналізу широкого спектру народних вірувань і комплексу релігійно-магічних практик, що супроводжували, й певною мірою детермінували життя людини і соціуму європейського Середньовіччя» [10, с. 737]. Концепція про «двохсвітність» культури минулого, зокрема у Англії раннього нового часу, використав також відомий британський дослідник Е. Томпсон

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

[18, с. 182–183].

Концепція карнавалу та його ролі у суспільстві адаптується і для аналізу сучасних соціально-політичних процесів, причому як у площині філософсько-культурних і соціально-гуманітарних студій [27, с. 3], так і для осмислення актуальних суспільно-політичних процесів [28, с. 4].

Значення філософсько-культурних концепцій М. М. Бахтіна та їх історично-антропологічних складових розповсюджується на вельми обширну сферу філософського пізнання та соціально-гуманітарних наук останнього часу, зокрема, на суто філософію, історичну науку (у цілому), історичну антропологію, соціологічну теорію (розуміння сучасних соціально-культурних процесів).

Так, стосовно впливу теорій мислителя на філософію, В. Лекторський вказує на важливість ідей М. М. Бахтіна про діалогічну та поліфонічну структуру свідомості й культури та їх значення для розвою гуманітарних наук [17, с. 6]. В. Розін відзначає досягнення М. М. Бахтіна у створенні міждисциплінарного синтезу філософії та літературознавства, а також схеми когнітивного діалогу культурологічного, семіотичного та психологічного підходів [20, с. 175–176]. М. Соболева акцентує увагу на міждисциплінарному характері карнавалу як простору породження сенсів та соціальних процесів [21, с. 87]. Ідеал карнавалу як реальності, вільної від адміністративних заборон та утисків, може розглядатися і як соціально-психологічна складова того опору переслідуванням вільної думки та особистого досвіду «самостояння», які відстоювала чимала частина співтовариства філософів у пізньому СРСР [22, с. 19].

Вплив теорій М. М. Бахтіна на розвиток сучасної історичної науки відбувається, щонайменше, за двома напрямками. По-перше, він реалізується у формуванні ідеалу інтелектуальної, когнітивної історії як основи когнітивно-інформаційної теорії [17, с. 30], що покликана суттєво модернізувати та епістемологічно розвинути історичне пізнання. По-друге, у більш ширшому пізнавальному сенсі, методологічні та філософські концепції М. М. Бахтіна є дуже важливою складовою досягнення «екзистенці-

ального виміру історії» [12, с. 36].

Відповідно до основного проблемного поля історичної антропології, дослідження суспільств минулого та їх ментальності, психіки окремих соціальних груп [14, с. 55]. Вплив ідей М. М. Бахтіна на даний напрям історичного пізнання реалізується при дослідженні таких соціально-психологічних і соціально-культурних явищ минулого, як «двосвітність» та реконструкція ментальності через аналіз літературних творів (за досвідом аналізу М. М. Бахтіним книги Ф. Рабле). Дослідження феномену «двосвітності» були здійснені, зокрема, Ж. Ле Гоффом (взаємодія уявлень про світи земний та потойбічний у суспільній психіці мешканців західної Європи часів Високого Середньовіччя) [6, с. 7–10]; Ж.-К. Шміттом (взаємодія уявлень про світ реальності та світ сновидінь у Середньовічному суспільстві) [26, с. 351–353]. Студії ментальності через посередництві дослідження літературних творів минулого реалізовані у роботах В. Долгова (на матеріалі давньоруської літератури) [11, с. 320–333], Ю. Ф. Ігіною (на матеріалі культури Англії раннього нового часу) [11, с. 320–331].

Наукова новизна

Розуміння сучасних соціально-культурних процесів через призму філософських концепцій М. М. Бахтіна та їх історично-антропологічних складових реалізується при дослідженні таких складових явищ сучасності як феномен неоархаїки (підйом на «поверхню» суспільства та культури інтелектуальних цінностей, уявлень та ментальних стереотипів минулого, часом вельми далекого) [23, с. 83]; процеси широкого розповсюдження субкультур, які різною мірою імітують та реконструюють сюжети та епізоди літературних творів, історичних та фентезійних (у першу чергу, «Володаря Кілець» Дж. Р. Толкієна) [7, с. 76–78].

Висновки

Таким чином, філософсько-культурні концепції М. М. Бахтіна сміхової культури, народної ментальності, суспільно-культурних сміхових інститутів середньовічної та ренесансної Європи виконують роль однієї із базових скла-

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

дових розуміння історично-антропологічних реконструкцій відповідних епох і, ширше, пізнання їх усім універсумом соціально-гуманітарних наук та філософії. Важливим елементом впливу методологічних підходів М. М. Бахтіна на соціально-гуманітарні, історично-антропологічні та філософські студії є використання ідей вченого фахівцями різних галузей історично-антропологічного та соціально-гуманітарного пізнання в аналізі соціокультурної реальності не тільки європейських Середньовіччя та Відродження, але й інших часів та цивілізацій, що вказує на універсальний характер філософських ідей М. М. Бахтіна.

Вказані когнітивні чинники є підставою для подальшого поглиблення соціально-гуманітарних досліджень як у межах саме бахтінознавчої проблематики, так і для застосування його концепції при вивченні значно більш широкого кола проблем, у тому числі, і з обсягу сучасних соціально-культурних та інтелектуальних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баткин, Л. М. Смех Панурга и философия культуры / Л. М. Баткин // Михаил Бахтин: Pro et contra. – Антология. – Т. 1. – М. : РХГУ, 2001. – С. 398–412.
2. Бахтин, М. М. Дополнения и изменения к «Рабле» (1944) // Бахтин М. М. Собр. соч. в 7 т. – Т. 4(1). – М. : Языки славянских культур, 2008. – С. 681–749.
3. Бахтин, М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М. : Наука, 1986. – С. 297–326.
4. Бахтин, М. М. Рабле и Гоголь // М. М. Бахтин. – Собр. соч. в 7-х т. – Т. 4(2). – М. : Языки славянских культур, 2010. – С. 509–522.
5. Бахтин, М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса // Бахтин М. М. – М. : Художественная литература, 1965. – 500 с.
6. Гофф Ле, Ж. Рождение чистилища / Ж. Ле Гофф. – Екатеринбург : У-Фактория, 2011. – 544 с.
7. Груздева, Б. Н. «Властелин колец» как миф постиндустриального и сетевого общества / Б. Н. Груздева, В. В. Калмыкова // Вопросы философии. – 2011. – №8. – С. 78–84.
8. Гуревич, А. Я. О соотношении народной и ученой традиции в средневековой культуре / А. Я. Гуревич // Французский ежегодник, 1982. – М. : Наука, 1984. – С. 209–225.
9. Гуревич, А. Я. Смех в народной культуре / А. Я. Гуревич // Вопросы литературы. – 1966. – № 6.
10. Гуревич, А. Я. Феодальное средневековье. Что это такое? / А. Я. Гуревич / История – нескончаемый спор. – М. : РГГУ, 2006. – С. 718–757.
11. Долгов, В. Потаенная жизнь древней Руси / В. Долгов. – М. : Яуза, 2009. – 512 с.
12. Знания о прошлом в современной культуре (материалы Круглого стола) // Вопросы философии. – 2011. – № 8. – С. 3–45.
13. Игина, Ю. Ф. Изображая ведьму. Иконография ведьм в английской памфлетной литературе раннего Нового Времени / Ю. Ф. Игина // Одиссей 2010–2011. – М. : Наука, 2012. – С. 199–241.
14. Кривцун, О. А. Искусство и историческая антропология / О. А. Кривцун // Человек. – 2011. – №2. – С. 53–69.
15. Лекторский, В. А. О философии России второй половины XX века / В. А. Лекторский // Вопросы философии. – 2009. – № 7. – С. 3–11.
16. Лихачев, Д. С. Смех в Древней Руси // Лихачев Д. С. Избранные работы в 3 т. – Т. 2. – М., 1987.
17. Медушевский, А. Н. Когнитивно-информационная теория в современном гуманитарном познании / А. Н. Медушевский // Российская история. – 2009 – №4. – С. 3–22.
18. Оболенская, С. В. Э. П. Томпсон. Плебейская культура и моральная экономика / С. В. Оболенская / История ментальностей. Историческая антропология. – М.: РГГУ, 1996. – С. 180–198.
19. Пинский, Л. Рабле в новом освещении / Л. Пинский // Вопросы литературы. – 1996. – №6.
20. Розин, В. М. Михаил Михайлович Бахтин / В. М. Розин // Вопросы философии. – 2010. – №12. – С. 173–176.
21. Соболева, М. Е. Карнавал деконструкции: бахтинская концепция диалогического разума / М. Е. Соболева // Вопросы философии. – 2009. – №12. – С. 80–93.
22. Философия России второй половины XX века (материалы «Круглого стола») // Вопросы философии. – 2011. – №4. – С. 3–30.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

23. Хачатурян, В. М. Человек в пространстве не-оархаики / В. М. Хачатурян // Человек. – 2011. – №2. – С. 83–96.
24. Хейзинга, Й. Осень Средневековья / Й. Хейзинга. – М. : Наука, 1988. – 540 с.
25. Шкловский, В. Тетива, или о сходстве несходного // Шкловский В. Избранное – в 2х т. – т.1. – М., 1983. – С. 151–470.
26. Шмитт, Ж.-К. Сны Гвиберта Ножанского / Ж.-К. Шмитт // Одиссей 2010– 2011. – М. : Наука, 2012. – С. 351–378.
27. Girroux, A. Bakhtin's carnival applied to contemporary culture [Virtual Resource]. – Available at: <http://www.alexandragiroux.net/helloword> (2011).
28. Robinson, A. In theory Bakhtin: dialogism, polyphony and heteroglossia. Part 2 [Virtual Resources]. Available at: <http://ceasefiremagazine.com/uk/in-thejry - Bakhtin-2> (2011).

С. Ш. АЙТОВ^{1*}

^{1*}Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна (г. Днепропетровск)

ФИЛОСОФИЯ КУЛЬТУРЫ М. М. БАХТИНА: ИСТОРИКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ

Цель. Выяснение влияния теоретических подходов концепций философии культуры М. М. Бахтина на генезис и реализацию историко-антропологических концептов и реконструкций ментальности, а также социально-культурных особенностей и поведения людей и обществ прошлого. **Методология.** Методологическим инструментарием являются методы системного и источниковедческого анализов. **Научная новизна.** Проанализированы такие концепции философии культуры М. М. Бахтина как карнавал, народная культура, смеховая культура, двоемирие, понятие социально-культурной проекции материально-культурного низа и ее влияние на смеховую культуру европейского Средневековья и Ренессанса. Воссозданы методологические подходы Бахтина для историко-антропологической реконструкции ментальности и социально-культурных реалий высокого Средневековья и эпохи Возрождения. Исследовано восприятие философско-культурных концепций М. М. Бахтина научным сообществом и их влияние на историко-антропологические исследования. Также было проанализировано влияние соответствующих идей М. М. Бахтина на историко-антропологические исследования последней четверти XX – начала XXI вв. в частности, на работы Д. Лихачева, А. Гуревича, Э. Томпсона и других исследователей. **Выводы.** Концепция философии культуры М. М. Бахтина, в частности, смеховая культура, народное мировосприятие, карнавал, социально-культурное двоемирие, реконструкция отечественных основ культуры смеха Европы эпохи высокого Средневековья и Ренессанса выступают одним из важнейших концептуальных элементов при изучении ментальности социально-значимого поведения и повседневной жизни как указанных эпох, так и любых других, от раннего Средневековья до современности.

Ключевые слова: М. М. Бахтин; философия культуры; историческая антропология; ментальность; научные аспекты.

S. SH. AYTOV^{1*}

^{1*}Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazarian (Dnipropetrovsk)

PHILOSOPHY OF CULTURE M. M. BAKHTIN: HISTORICAL AND ANTHROPOLOGICAL DIMENSION

The purpose of this paper is to determine the influence of theoretical approaches to the philosophical concepts of culture M.M. Bakhtin on the genesis and implementation of historical and anthropological concepts and renovations mentality and socio-cultural characteristics and behavior of individuals and societies of the past. **Methodology.**

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

Methodological tools are methods of system and source analyses. **Theoretical basis and results:** analyzes the concept of the philosophy of culture such M.M. Bakhtin as a carnival, folk culture, culture of humor, doubleworld, concept social-cultural projection material and cultural bottom and its impact on the culture of laughter European Middle Ages and Renaissance. Methodological approaches Bakhtin recreated for historical and anthropological reconstruction mentality and socio-cultural realities of the high Middle Ages and the Renaissance. Investigated the perception of philosophical and cultural concepts M. M. Bakhtin, the scientific community and their impact on the historical and anthropological studies. It was also analyzed the influence of the respective ideas M.M. Bakhtin's historical and anthropological studies of the last quarter of XX - beginning of XXI century. in particular on the work of D. Likhachev, A. Gurevich, E. Thompson and other researchers. **Conclusion:** concept of the philosophy of culture, MM Bakhtin, in particular, the culture of humor, the popular perception of the world, carnival, social and cultural doubleworld, reconstruction of the domestic foundations of culture laughter Europe era high Middle Ages and the Renaissance were one of the most important conceptual elements in the study of the mentality of socially significant behavior and daily life as these periods, so or any other, from the early Middle Ages to the present.

Keywords: M. M. Bakhtin, philosophy of culture, historical anthropology, mentality, scientific aspects.

REFERENCES

1. Batkin L.M. *Smekh Panurga i philosophia kultury*/L.M/Batkin/Mikhail Bakhtin: Pro et contra. [Laugh of Panurg and philosophy of culture]. Antologia.vol.1 Moscow RHGU, publ., 2001. pp. 398-412
2. Bakhtyn M.M. *Dopolneniya I izmeneniya k «Rable»* [Additions and changes to «Rable»]. / M.M. Bakhtin Sobr. soch.V.7 tomah. Tom 4 (1),Moscow, Yazyky slavyanskykh kultur, Publ., 2008.- pp. 681-749
3. Bakhtyn M.M. *Problema teksta v lyngvyatyke, phylogyy I drugikh gumanitarnykh naukakh. Opyt phylosophskogo analiza* [Text problem in linguistics, philology and others humanitis]/M.M. Bakhtyn Estetyka slovesnogo tvorchestva. Moscow, Nauka Publ., 1986. pp. 297-326
4. Bakhtyn M.M. *Rable y Gogol* [Rable and Gogol] / M.M. Bakhtyn Sobr.soch. v 7 Tom 4 (2), Moscow, Yaryky slavyanskykh kultur,. Publ., 2010.- pp. 509-522.
5. Bakhtyn M.M. *Tvorchestvo Fransua Rable I narodnaya kultura Srednevekoviya I Renessansa* [Fransua Rable creation and folk culture of Middle Ages and Renaissance] / M.M.Bakhtyn. Moscow Publ. Hudozhestvennaya literature, Publ., 1965. 500 p.
6. Goff Le J. *Rozhdenye chstylyshcha* [Birth of purgatory]. Ekaterinburg,. U-Factoria Publ., 2011. 544 p.
7. Gruzdeva B.N., Kalmykova V.V.«*Vlastelyn kolets» kak mif postyndustrialnogo y setevogo obshchestva* [«Lord of the rings» as the symbol of postindustrial and net society]. Voprosy fylosofyy [The problem of phylosophy],2011, issue 8, pp. 78-84
8. Gurevich A. Ya. *O sootnoshenyy narodnoy yuchyenoj traditsyy v srednevekovoy culture* [Of relations between folk and sciens culture in Middle Ages culture]/ Frantsuskiy ezhegodnyk [French Annual]. 1982. Moscow, Nauka Publ., 1984. pp. 209-225
9. Gurevich A. Ya. *Smekh v narodnoy kulture* [Laugh in folk culture]. Voprosy lyteratury [Problems of literature]. 1966, no 6. pp. 50-61
10. Gurevich A. Ya. *Feodalnoye Srednevekovye. Chto eto takoye?*[Feodal Middle Ages. What is it?]. Istoriya – neskonchayemyy spor [History – unlimited discussion]. Moscow, RGGU Publ., 2006. pp.718-757.
11. Dolgov V. *Potayennaya zhizn drevney Rusi* [Mystery life of ancient Russ]. Moscow. Yauza Publ., 2009.512 p.
12. *Znanya o proshlom* (materyaly Kruglogo stola) [Knowelage of the past] (materials of the Round table)// Voprosy phylosophyy [The problems of philosophy],2011,issue 8, pp. 3-45.
13. Igina U.F. *Izobrazhaya vedmu. Ikonografya vedm v angliyskoy literature rannego Novogo Vremeny* [Playing the witch. Iconography of the witches in the English literature of the early modern history], Odyssey.2011-2012 [Odyssey 2011-2012]. Moscow. Nauka Publ. 2012, pp. 199-241.
14. Krivtsun O.A. *Yskusstvo y ystorycheskya antropologiya* [The art and the historical antropology]//Chelovek [The man], 2011, issue 2, pp. 53-69.
15. Lektorskiy V.A. *O fylosofyy Rossii vtoroy polovyny XX veka* [Of Russia philosophy of the second hult XX centery]// Voprosy fylosofyy [The problems of philosophy], 2009, issue 7, pp. 3-11.
16. Lukhachyev D. S. *Smekh v Drevney Rusy* [Laugh in Ancient Rus]. Yzbrannyye raboty [Selected works].vol.2. Moscow, Nauka Publ. 1987. 424 p.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

17. Medushevskyy A.N. *Kognitivno-ynformatsyonnaya teoria v sovremennyh gumanitarnyh naukah* [The cognitive-information theory in the modern humanities]//Rossyskaya ystoriya [The Russian history], 2009, issue 4, pp. 3-22.
18. Obolenakaya S.V. E.P. *Tompson Plebeyskaya kultura I moralnaya ekonomyka* [Plebey culture and moral economy]. Ystoriya mentalnostey. Istoricheskaya antropologiya [History of mentalities. Historical antropology]. Moscow., RGGU Publ. 1996, pp. 180-198.
19. Pynski L. *Rable v novom osveshenyy* [Rable in new light]. Voprosy lyteratury [Problems of literature]. 1966. no.6. pp. 62-72.
20. Rozyn V.M. *Mykhayl Mykhaylovich Bakhtin* [Mikhail Mikhailovich Bakhtin]// Voprosy fylosofyy [The problems of phylosophy]. 2010, issue 12, pp. 173-176.
21. Soboleva M.Ye. *Karnaval dekonstruksyy: bakhtynskaya kontseptsya dialogicheskogo rasuma* [The carnival of deconstruction: bakhtins dialogical mind conception]// Voprosy fylosofyy [The problems of philosophy], 2009, issue 12, pp. 80-93.
22. *Fylosofiya Rossyy vtoroy polovyny XX veka (Materyaly «Kruglogo stola»)* [Russia Physosophy of the second half XX century (materials of the Pound table.)]// Voprosy fylosofyy [The problems of philosophy],2011, issue 4, pp. 3-30.
23. Khachaturyan V.M. *Chelovek v prostranstve neoarkaike* [The man in neoarkaie space]//Chelovek [The man], 2011, issue 2, pp.83-96.
24. Hyezinga Y. *Osen Srednevyekovya* [Autumn of Middle Ages]. Moscow, Nauka Publ., 1988. 540 p.
25. Shklovski V. *Tetiva, yly o shodstve neschodnogo* [String, or the similarity of dissimilar] / B. Shklovsky / Sobr.soch. v 2 tomah, tom 1, Moscow, Nauka Publ., 1983, pp 151-470.
26. Shmitt Zh-K. *Sny Guiberta Nozhanskogo* [Dreams Guibert Nozhanskogo]. Moscow, Odissey Publ., 2010-1011, pp. 351-378.
27. Girroux A. Bakhtin's carnival applied to contemporary culture [Virtual Resource]. Available at: <http://wwwalexandragiroux.net/helloword> (2011)
28. Robinson A. In theory Bakhtin: dialogism, polyphony and heteroglossia. Part 2 [Virtual Resources]. Available at: <http://ceasefire-magazine.com/uk/in-thejry> - Baktin-2 (2011)

Надійшла до редколегії 10.05.2013

Прийнята до друку 10.09.2013

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

УДК 141.319.8

Д. М. СКАЛЬСЬКА^{1*}^{1*}Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (м. Івано-Франківськ)ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕСТЕТИКИ
ПОСТКЛАСИЧНОЇ ДОБИ

Мета. Осмислення динаміки естетичних концепцій як репрезентантів основних напрямків філософської антропології; визначення їх внеску в розвиток естетики та розширення її дослідницького поля. **Методологія.** Виміри естетичного як унікального, своєрідного, специфічного, рівно як і естетичні виміри філософської антропології (філософських вчень) мають в полі зору необхідність вирішення однієї й тієї ж проблеми – ідентифікації новітніх методологічних засад. **Наукова новизна.** Узагальнено досвід теоретичних пошуків сучасних вітчизняних та зарубіжних філософсько-естетичних шкіл. Розкрито зміст феноменологічно-екзистенціального прориву до естетики модерної доби. Досліджено сутність “антропологічного повороту” в європейській філософії ХХ ст. як філософської парадигми модерної доби. Розкрито його вплив на розвиток естетичних теорій посткласичного періоду. **Висновки.** Доведено, що філософсько-антропологічні дослідження завдяки своїй полістилістичності склали той „методологічний синтез”, який виступив теоретичними засадами посткласичного розуміння естетики.

Ключові слова: філософська антропологія, естетика, мистецтво, феноменологія, екзистенціалізм, метаметодологія.

Актуальність

Сьогодні українське суспільство активно формує новий філософсько-антропологічний світогляд та визначається у соціокультурних параметрах європейської демократії, щоб отримати відповідний цивілізаційний статус. На початку ХХІ ст. філософська думка зіткнулась з реальним, вкрай суперечливим і навіть трагічним соціальним буттям найбільш неврівноваженого відрізка модерної історії. В загальному комплексі наук про людину естетика виявила здатність бути “аксіологією культури”, а естетичні виміри сягають найглибшої сутності людини як родової істоти, вказують на її унікальність та цінність. Мистецтво ж часто асоціюють із самосвідомістю розвитку людства. Існування розрізнених точок зору, поглядів, позицій, які не можуть скластися в єдиний конгломерат, закономірно відбиваються на сплетінні різних ідей, течій і напрямів, що демонструють складність, суперечливість, хаотичність та антиномічність сучасної доби.

Мова часто заходить про окремі філософські культури, парадигми, глобально-людські перспективи. По суті, продовжується процес переключення з класичної філософської проблематики на широку проблематику філософської антропології та культури. Багато хто із представ-

ників європейської філософії були письменниками, драматургами, літературними критиками, есеїстами, а це закономірно відбилося на їх “філософському почерку”. Постмодерна література та мистецтво відобразили розірваність та відчуженість, абсурдність і деструкцію християнських етичних цінностей, запропонували свої теоретичні конструкції розуміння соціального буття й соціальної практики.

Мета

Осмислення динаміки естетичних концепцій як репрезентантів основних напрямків філософської антропології; визначення їх внеску в розвиток естетики та розширення її дослідницького поля. Стан дослідження проблеми складає собою еволюційний процес пошуку адекватності, автентичності та альтернативності у визначенні як феномену „естетичного”, так і його ролі у філософсько-антропологічній традиції.

Методологія

В такому контексті, через актуалізацію естетичних ідей філософії відбувається становлення її новітніх методологічних засад. Тим більше, що постійно спостерігається процес виникнення нових явищ в естетиці та мистецтві, зокрема таких, які здаються несумісними, однак стійко

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

співіснують в людському соціумі.

Під антропологічними вимірами посткласичної естетики слід розуміти сукупність та диференціацію тих аргументів та методологічних настанов, які склались на базі академічної естетичної школи, репрезентованої творчістю А. С. Канарського, Л. Т. Левчук, А. К. Бичко, П. П. Гайдено, К. М. Долгова, О. П. Лановенка, В. А. Личковаха, В. І. Мазепи, В. І. Панченко. Суттєвим моментом сучасного дослідження виявляється інтерес до культуротворчого потенціалу мистецтва, соціології та психології творчості, питань морально-ціннісних прерогатив естетики як антропологічної дисципліни, що спричинило до залучення досвіду цілого ряду науковців (Т. Г. Аболіна, М. М. Бровко, О. П. Воеводін, О. А. Кривцун, В. А. Малахов, В. М. Межуєв, Н. В. Мотрошилова, О. І. Оніщенко, М. Ю. Русин).

Онтології естетичного як одного з екзистенціалів людської самосвідомості, як унікального чинника людинотворного процесу, як найвищої ознаки духовності та відповідальності митця присвячено монографічні дослідження, публікації, авторські моделі розв'язання проблеми В. А. Герасимчук, Т. К. Гуменюк, В. С. Лук'янець, Н. Б. Маньковської, О. Ю. Павлової, О. П. Поліщук, О. М. Соболь, М. Л. Яковенка. Окремі концепції інтерпретуються в нашій статті, щоб довести, що саме західно-європейська філософія ХХ ст. в контексті «антропологічного повороту» та формування нової наукової парадигми склали теоретико-методологічну основу посткласичної естетики (естетичних концептів та художнього дискурсу).

Естетика та мистецтво, які в філософії минулих віків виступали лише компонентами класичної системи, розпочали «вторгнення» в гносеологію, метафізику таких репрезентативних напрямів сучасної філософської антропології, як феноменологія та екзистенціалізм. У період кризових колізій, що відбувалися в європейській філософській свідомості ХХ століття, саме естетика стала симптоматичним вираженням духовної ситуації в багатьох країнах Заходу. Імплікована в розвиток філософсько-антропологічної свідомості, вона виявилась найбільш «живою» та найбільш соціальною формою культури, зазнаючи водночас впливу на формування та становлення власної теорії.

Про художнє мислення, його естетико-

культурологічний дискурс, знаходимо цінну інформацію у спостереженнях О. П. Поліщук. Йдеться про індивідуальний досвід, знання, емоційно-чуттєвий стан, мотивації особистості. Іншими словами – «персоніфікований характер» та «аксіологічну детермінантну» професійної художньої діяльності [9], що безумовно вказує на зв'язок антропології і художньої творчості. Одним з варіантів пошуку гуманітарної парадигми ХХ ст. як «оселі буття», прихистку для цілісної та органічної людської субстанції виступає ідея «текстоцентризму». Її автор, В. А. Герасимчук, переконана, що завдяки тексту філософського роману з'ясовується природа інтелектуального задоволення, а його взаємодія з естетичним є «найближчим шляхом до істини» [4]. Зрозуміло, що в такий спосіб, у дослідженнях вітчизняної естетичної школи філософська антропологія отримує статус онтології «естетичного досвіду».

Водночас, як вважає один з дослідників цієї проблематики О. Ю. Павлова, відбуваються зміни та трансформація класичного ідеалу раціональності: «Єдина картина світу, як і світовий розум роздрібнолися на безліч відображень в окремих свідомостях, кожна з яких висвітлює свій ракурс і абсолютизує його» [8]. Автор також переконана в тому, що еволюція основних підходів до проблеми самовизначення естетичної теорії знаходиться виключно в площині філософсько-антропологічних вимірів, а не класична естетика намагається бути не лише фіксацією уречевленого переживання, а й виступає «апологією присутності людини у світі» [7]. З іншого ж боку, можна не погодитись з думкою О. Ю. Павлової про те, що науковість чи ненауковість гуманітарних наук взагалі, а естетичної теорії зокрема впливає з кризи класичного ідеалу раціональності (звичайно, якщо не обмежуватись апелюванням до позитивізму американської філософії в його поєднанні з постмодерністськими настановами).

У будь-якому випадку, надзвичайно важливим завданням сьогодні є спроба віднайти стратегії та можливості адекватної експертизи не-класичних явищ. В цьому напрямку знаходимо вагомий розвідки О. П. Воеводіна, який пропонує досить чіткий механізм здійснення естетичної оцінки стосовно спадщини класичної філософії у поєднанні з сучасною психологією [2]. Посткласична естетика, її фундаментальні питання

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

продовжують залишатись об'єктом жвавих наукових дискусій. Особливо привабливо та нова форма, в якій вони пропонуються. Так, наприклад, тріалог (не монолог чи діалог) в епістолярному жанрі за участю В. В. Бичкова, Н. Б. Маньковської, В. В. Іванова, який складає оригінальний диспут про наступне: «Естетика ХХ ст. частково поступилась своєю перворідністю, пов'язаною з чуттєво-емоційним відношенням до світу на користь інтелектуального задоволення, а далі й інтерактивної взаємодії з артефактами. Емпіричне витіснило метафізичне, в результаті чого естетичний центр і периферія в нонкласиці багато в чому помінялись місцями. Переміг принцип релятивізму. Межі естетики надзвичайно розширились, втратили чіткість обрисів. Як результат – багато в чому змінились уявлення про предмет естетики» [1].

Новітня доба попри таку переповненість духовними імперативами все ж підготувала ґрунт для систематизації традицій і новацій, утопій та інтуїцій, логіки й мови, ілюзій та міфів, переживання та комунікацій. В антропософському плані визрів синтез методів екзистенціально-феноменологічних, аналітико-технологічних, герменевтико-психотерапевтичних. Надзвичайно точно дана ситуація представлена в ґрунтовних дослідженнях постмодерної раціональності українськими вченими О. Соболю і В. Лук'янцем. Окремо слід зважити на позицію Т. К. Гуменюк, яка акцентує увагу на той стан, коли сама філософія ставить себе під знак питання, ревізує не лише свій самообраз, понятійний апарат, свої категоріальні основи, а й сучасний стазис, “вкидаючи, таким чином, себе у період незвичайної творчості” [5]. Про втрати та перспективи «естетичного» знаходимо в одному з проєктів М. Л. Яковенка: «Естетизація тепер означає насамперед, що неестетичне починає створювати естетичні об'єкти або розумітися як естетичне» [10].

Серед типів філософування, окрім сциєнтистського, спекулятивно-метафізичного, діалектико-матеріалістичного, релігійного, ірраціоналістичного, критико-раціоналістичного, появляються спроби компаративістського способу дослідження, який можна вважати радше доповненням до антропосвітоглядного. Надбання посттрадиційної методології виявили неможливість однолінійного порівняння шкіл, персоналії, концепцій, а тому мова часто заходить про

окремі філософські культури, парадигми, глобальні людські перспективи. По суті, триває процес переключення з класичної філософської проблематики на широкую проблематику філософської антропології та культури. При цьому, європейські мислителі, подібно до художників формують свій стиль, модерну манеру спілкування та комунікації. Фактично, йдеться про таку філософську діяльність мислителів, під якою розуміється сучасна тенденція розвитку філософсько-антропологічного знання.

Історично склалося так, що, торуючи свій самостійний шлях в європейській культурі, естетика як органічний компонент західної “буржуазної” свідомості через необхідність виконувала роль самокритики, що найкраще висвічувало її коло проблем, історичну значущість, впливовість на суспільний прогрес чи спадкоємність. Така спроба самоперевірки поширилась у феноменологічній естетиці, а конкретніше, у практиці послідовників Е. Гуссерля (1859-1938). Саме він, “останній класик” німецької філософії, мав на меті дослідити структури феноменів чистої свідомості шляхом феноменологічної редукції (“епохе”), тобто поетапного очищення пізнання від натуралістично-предметних, психологічних і соціально-історичних характеристик. Гуссерль піддав критиці традиційний філософський об'єктивізм, в якому ігнорувалась роль людини як першоджерела смислових значень світу, тобто суб'єктивний і активний бік пізнання, внутрішній досвід та духовно конститутивна діяльність. Впровадивши поняття “інтенціональне життя”, Гуссерль за допомогою феноменологічного методу здійснив своєрідну реформу до “трансцендентально-інтенціонального” у свідомості, яка виступає первинно-фундаментальною основою та фактом утворення світу. Людина постає як центр, а звернення до предметів у їх ставленні до суб'єкта дає право вважати їх “інтенціональними предметами”.

Діапазон феноменологічних досліджень послідовників Гуссерля поширювався на естетичну і художню проблематику, звертаючись до літератури та мистецтва. Найбільш яскраве вираження естетично-феноменологічний аналіз отримав у працях польського вченого Романа Інгардена (1893-1970). Він залучив до своїх логіко-гносеологічних експериментів музику, живопис, літературу та інші види і жанри мис-

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

тецтва, вибудовуючи певні сходинки, спираючись на які, можна аналізувати всю внутрішню складність естетичного починаючи від звичайного чуттєвого споглядання і аж до формування “фаз естетичного переживання”. Окрім цього, Інгарден надає важливого значення інтерпретації, розмежовує опосередковане знання та споглядає кожний твір мистецтва як “поліфонічну гармонію” структурних елементів.

Наступне покоління феноменологів: М. Мерло-Понті, М. Дюфренн, Г. Морпурго-Тальябуе часто вирішували проблему з протилежних /у рамках феноменології/ позицій. На це, безумовно, вплинули історичні та соціальні умови, пов'язані з подіями війни, окупації і національного Опору, а також інші політичні потрясіння. В їх задум входило вибудувати своєрідну соціальну організацію за логікою та принципами мистецтва. Виникає новий тип естетичного дійства, далекий від феноменологічних операцій. Такі мислителі, як Дюфренн у Франції, Морпурго-Тальябуе в Італії, очікують “месіанської” ролі мистецтва та естетики у вирішенні соціальних катаклізмів західного суспільства і культури. “Мистецтво виявляється для них єдиним незакаламутненим джерелом, прообразом соціальної побудови людського суспільства, звільненого від гніту і омертвляючої рутини спустошених, обезлюднених форм” [6]. Скажімо, на думку Дюфренна, “прометеївська” роль мистецтва полягає в тому, щоб повернути людину в природний стан, а це стан “поетичний” або “естетичний”. Дюфренн обстоює концепцію артизації дійсності, де ототожнюються мистецтво, гра, політика і життя. Тенденції феноменологічної естетики мали значний вплив на художню практику, оскільки за концепцією “онтологічного плюралізму” Р. Інгардена або ж “артизованої дійсності” Дюфренна чи “емпіричного досвіду” в “естетичному” тлумаченні Морпурго-Тальябуе формувалась певна естетична програма. Можна зауважити, що “самокритика” буржуазної свідомості в рамках феноменології не переросла в конструктивну концепцію, проте розкрила проблематику та її компетенцію, яка не пов'язувалась ні з онтологією, ні з гносеологією, ні з логікою чи соціальністю. Феноменологія вийшла на роздоріжжя аксіології та естетичної практики [11], а естетика спрямувала свою потенцію в антропологію.

Феноменологічні сентенції послужили для одного з найбільш оригінальних представників цього спрямування М. Шелера можливістю дослідити спонтанні спрямування особистості до цінностей як таких, що, з одного боку, мають апріорні емоційні передумови, а з другого, самі виступають іманентними умовами пізнавальної, релігійної, моральної орієнтації людини. Тому, коли шеллерівська філософська антропологія склалась як самостійний напрям, такі її представники, як А. Гелен, Е. Ротхаккер, Е. Хенгстенберг та інші поставили собі за мету цілісне дослідження людського буття із врахуванням як суб'єктивних, так і об'єктивних його параметрів. Трансцендування, історичність, свобода, мова вписались у філософську рефлексію теоретичного надбання ХХ століття, а феноменологічний метод інтенсивно “розворушив” екзистенціалізм, де “інтенціональність” із гносеологічної шкали переводиться в онтологічну, а “ейдетична інтуїція” як безпосереднє бачення істини перетворюється на ірраціональну екзистенціалістську, що витікає з пізнавальних потенцій підсвідомості та негативних емоцій.

Екзистенціалістська естетика К. Ясперса, М. Гайдеггера, Ж. П. Сартра, Н. Аббаньяно намагалась досягнути буття як безпосередню, нерозчленовану цілісність об'єкта й суб'єкта, тобто буття людини, екзистенція якої раціонально не пізнається, а опановується безпосереднім “переживанням”. Антропоцентризм, як і у випадку з феноменологічними прикладами про звернення до естетичного контексту, підказував, що зрозуміти “переживання” можна лише спираючись на художньо-образні засоби мистецтва. В західноєвропейській культурі популярність екзистенціалізму зростала від залучення до його кіл художньої інтелігенції. У ньому її приваблювали теоретичні ідеї, викладені в романах, міфах, поетиці, есеїстиці. Мистецтво ототожнювалося з філософією, а естетика – із вченням про “людину часу”. Влиття екзистенціальних поглядів в загальну антропофілософську течію було закономірним. Щоправда, нечіткість методологічних та світоглядних засад зумовила відносну легкість взаємодії, а іноді й інтеграції екзистенціалізму з психоаналізом, феноменологією, персоналізмом, неотоцізмом. Аналізу естетичної концепції антропологічно орієнтованої філософії найбільш оригі-

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

нально та змістовно імпонує феноменологічно-екзистенціальна лінія.

Феноменологи та екзистенціалісти пережили глибокий зв'язок не тільки в спільних фундаментальних принципах, але й у деяких круговертях своєї історії. Такі спостереження підтверджує той факт, що учень Гуссерля Макс Шеллер зблизив феноменологію та інтуїтивізм і в той же час підготував ґрунт для розвитку екзистенціалізму. Якщо Гуссерль у своїй естетиці мав на увазі “чисту свідомість”, то Шеллер говорив про свідомість “особистості”, таким чином помістивши її в центр феноменологічного пізнання, а це відповідно випередило екзистенціалістську концепцію “суб’єкта існування” як пізнавального суб’єкта. Подальшу ж еволюцію провів інший учень Гуссерля — М. Гайдеггер, який у центр дослідження помістив апріорне “людське існування”. Спільною для феноменологічних та екзистенціальних естетичних концепцій стала проблема існування. В центрі уваги феноменологів опиняється питання буття твору мистецтва чи літератури, а екзистенціалістів – питання буття особистості. Така постановка приводить філософів до з’ясування взаємозв’язку між існуванням та сутністю, що переводить онтологічні пошуки в гносеологічні. Загалом суб’єктивізм знову виступає тією основою, на якій замикаються феноменологічні, екзистенціалістські та інтуїтивістські концепції мистецтва, а сам екзистенціалізм як ірраціоналістична тенденція та символ песимізму і безнадійності кризового періоду західної культури отримав назву “апофеозу суб’єктивності”.

Серед художньої інтелігенції на Заході філософія екзистенціального спрямування отримала досить стабільну популярність. Певну роль відіграли ті обставини, що представники цієї школи вирізнялись крайньою неоднорідністю в соціальних, політичних поглядах та життєвих позиціях. “Якщо Сартр та Камю під час Другої світової війни були активними діячами французького Опору, Ясперс при пануванні нацистів був звільнений за політичну неблагонадійність, то Гайдеггер і при Гітлері залишався на філософській кафедрі” [3]. Аналогічна ситуація щодо діаметрально протилежних політичних орієнтацій склалася в попередників екзистенціалізму зі школи “філософії життя”. Поряд з Ф. Ніцше, В. Дільтеєм, О. Шпен-

глером, А. Шопенгауером та іншими представниками волонтаристично-песимістичного спрямування вимальовується постать авторитетного інтуїтивіста А. Бергсона. Те, що поєднало цих мислителів, було вихідним пунктом не тільки екзистенціалізму, а й принципово нової платформи пізнання людських реалій та цінностей. При аналізі майже всіх сфер суспільного життя їх ідеалом досліджень обиралось мистецтво, де завдяки ірраціональній інтуїції пізнавалась глибинна антропологічна історія.

Західноєвропейську культуру екзистенціалізму доповнюють також такі персоналії, як Карл Ясперс, Альбер Камю, Сімона де Бовуар, які вивели екзистенціалізм на світовий рівень, зробили його надбанням історії. Загальну спрямованість “олюднення” світу вони дійсно довели до “антропоцентризму” через призму мистецтвознавчих досліджень та естетичних розробок.

Філософсько-антропологічну тематику, що завжди утримувала в полі зору окрему людину з її переживаннями, емоціями, намірами і тривогами, пристрастями, перевагами та недоліками, крім екзистенціально-феноменологічної філософії як антисциентистської орієнтації, почали пропагувати інші напрямки як заклик до “емпіричної філософії” [12]. У такому контексті – через естетизацію філософської думки – відбувається становлення нової методологічної бази.

Наукова новизна

На класичному матеріалі методології нового часу з її характерними рисами абсолютності та імперативності об’єкта, а також на некласичних типах філософствування першої половини ХХ століття з його модуляціями суб’єкта та суб’єктивності базуються нові естетичні настанови – постнекласичні. Посттрадиційна методологія (метаметодологія), що витікає з людського “Я”, в діяльній сутності якого знімається попередня дихотомічність /класичне та некласичне/, проявляється у здатності творити власний життєвий світ, людиновимірну цілісність. Таким чином, це “Я” виступає в постійному активному відношенні онтологічної, гносеологічної, екзистенціальної рефлексії, що є свого роду абсолютною, загально-філософською основою та підставою.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

Висновки

Вихідним пунктом новітньої софійності виступає людина в конкретній космологічній, біологічній, психологічній, історичній, соціальній, екзистенціальній ситуаціях, які не підлягають дослідженню шляхом ані формальної, ані діалектичної логіки, ані будь-якої іншої однозначно визначеної логіки. Отже, в перспективі подальших розвідок мова може йти лише про власний антропологічний вимір всіх цих феноменів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бычков, В. В. ТРИАЛОГ: Живая эстетика и современная философия искусства / В. В. Бычков, Н. Б. Маньковская, В. В. Иванов. – М.: Прогресс-традиция, 2012. – 840 с.
2. Воеводін, О. П. Естетична оцінка / О. П. Воеводін // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Філософія. Культурологія. Політологія. Соціологія. – 2010. – Т. 23(62). – № 2. – С. 32–37.
3. Гайденко, П. П. Прорыв к трансцендентному / П. П. Гайденко. – М., 1997. – 59 с.
4. Герасимчук, В. А. Філософський роман ХХ століття. Специфіка тексту / В. А. Герасимчук. – К.: ПАРАПАН, 2007. – 392 с.
5. Гуменюк, Т. К. Постмодернізм як транскультурний феномен. Естетичний аналіз : автореферат дис. докт. філос. наук / Т. К. Гуменюк. – К., 2002. – 15 с.
6. Долгов, К. М. От Киркегора до Камю / К. М. Долгов. М., 1990. – 41 с.
7. Павлова, О. Ю. Вплив зміни ідеалу раціональності на розвиток естетичної теорії / О. Ю. Павлова // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – 2010. – № 99. – С. 24–27.
8. Павлова, О. Ю. Онтологічний статус естетичного досвіду / О. Ю. Павлова. – К.: ПАРАПАН, 2008. – 262 с.
9. Поліщук, О. П. Художнє мислення: естетико-культурологічний дискурс : монографія / О. П. Поліщук. – К.: ПАРАПАН, 2007. – 208 с.
10. Яковенко, М. Л. Трансформації естетичного в традиції постмодернізму / М. Л. Яковенко // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2012. – № 49. – С. 88–95.
11. Mark Sanders, Ethics and Phenomenology / Mark Sanders, J. Jeremy Wisnewski. – Lexington Books, 2012, 362 p.
12. Hans Rainer Sepp. Handbook of phenomenological aesthetics / Hans Rainer Sepp, Lester E. Embree / Т. 59 Contributions to phenomenology, Springer, 2010, 383 p.

Д. Н. СКАЛЬСКАЯ^{1*}

^{1*}Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа (г. Ивано-Франковск)

ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ЭСТЕТИКИ ПОСТКЛАССИЧЕСКОЙ ЭПОХИ

Цель. Осмысление динамики эстетических концепций как репрезентантов основных направлений философской антропологии, определение их вклада в развитие эстетики и расширение ее исследовательского поля. Состояние исследования проблемы составляет собой эволюционный процесс поиска адекватности, подлинности и альтернативности в определении как феномена "эстетического", так и его роли в философско-антропологической традиции. **Методология.** Измерения эстетического как уникального, своеобразного, специфического, равно как и эстетические измерения философской антропологии (философских учений), имеют в поле зрения необходимость решения одной и той же проблемы – идентификации новейших методологических основ. **Научная новизна.** Обобщен опыт теоретических изысканий современных отечественных и зарубежных философско-эстетических школ. Раскрыто содержание феноменологически-экзистенциального прорыва к эстетике модерна. Исследована сущность "антропологического поворота" в европейской философии ХХ в. как философской парадигмы современной эпохи. Раскрыто его влияние на развитие эстетических теорий постклассического периода. **Выводы.** Доказано, что философско-антропологические исследования благодаря своей полистилистичности составили тот "методологический синтез", который выступил теоретическим основанием постклассического понимания эстетики.

Ключевые слова: философская антропология, эстетика, искусство, феноменология, экзистенциализм, метаметодология.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

D. M. SKALSKA^{1*}^{1*}Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (Ivano-Frankivsk)**PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL PRINCIPLES OF AESTHETICS IN POST-CLASSICAL EPOCH**

Purpose. To understand the dynamics of aesthetic conception as representative of the main directions of philosophical anthropology, identifying their contribution to the development of aesthetics and expand its research field. The condition of the study of the problem is the evolutionary process of adequateness, authenticity and alternative-ness in determination of both the phenomenon of "aesthetic" and its role in philosophical and anthropological convention. **Methodology.** Both the measurements of aesthetic as a unique, peculiar, specific and aesthetic dimensions of philosophical anthropology /systems of philosophy/ have in sight the necessity to solve the same problem - the identification of new methodological basis. **Theoretical results.** The experience of theoretical researches of contemporary domestic and foreign philosophical and aesthetic schools is generalized. The content of phenomenological and existential breakthrough in modern age of aesthetics is revealed. The essence of "anthropological turn" in European philosophy of 20th century as philosophical paradigm of the modern age and its impact on development of aesthetic theories of post-classical period was investigated. **Conclusion.** Philosophical and anthropological studies have amounted the "methodological synthesis" that appeared as the theoretical principles of the understanding of aesthetics due to its polystylistics.

Keywords: philosophical anthropology, aesthetics, art, phenomenology, existentialism, methamethodology.

REFERENCES

1. Bychkov V.V. TRYALOH: Zhyvaia estetyka y sovremennaia fylosofyia iskusstva [Dialogue: Live aesthetics and philosophy of modern art]. Moscow, Prohress-tradytsyia Publ., 2012. - 840 p.
2. Voievodin O. P. Estetychna otsinka [Aesthetic evaluation]. Seriya: Filosofiia. Kulturolohiia. Politolohiia. Sotsiolohiia.—2010. — T.23(62). —№2. — 32–37 pp.
3. Haidenko P. P. Proryv k transtsendentnomu [The breakthrough for the transcendent]. Moscow., 1997. — 59p.
4. Herasymchuk V. A. Filosofskiy roman XX stolittia. Spetsyfika tekstu [Philosophical novel of the twentieth century. The specificity of the text].Kyiv. PARAPAN Publ., 2007. — p. 392.
5. Humeniuk T. K. Postmodernizm yak transkulturnyi fenomen. Estetychnyi analiz : avtoreferat dys. na zdob. nauk. stup. dokt. filos. Nauk [Postmodernism as a transcultural phenomenon]. Kyiv. 2002. — p. 15.
6. Dolhov K. M. Ot Kyrkehora do Kamiu [That Kyrkehora to Camus]. Moscow. 1990. — p. 41.
7. Pavlova O. Yu. Vplyv zminy idealu ratsionalnosti na rozvytok estetychnoi teorii [Effect of changes in the ideal of rationality on the development of aesthetic theory] visnyk KNU im. T. Shevchenka, №99, 2010, p. 24-27.
8. Pavlova O. Yu. Ontolohichniy status estetychnoho dosvidu [The ontological status of aesthetic experience]. Kyiv. PARAPAN Publ., 2008. — p. 262.
9. Polishchuk O. P. Khudozhnie myslennia: estetyko-kulturolohichniy dyskurs: Monohrafiia [Artistic Thinking: aesthetic and cultural discourse]. Kyiv. PARAPAN Publ., 2007. — p.208.
10. Yakovenko M. L. Transformatsii estetychnoho v tradytsii postmodernizmu [Transformation in the aesthetic tradition of postmodernism] Humanitarnyi visnyk ZDIA. 2012. — №49. — p. 88-95.
11. Mark Sanders Ethics and Phenomenology / Mark Sanders, J. Jeremy Wisniewski.— Lexington Books, 2012, p. 362.
12. Hans Rainer Sepp. Handbook of phenomenological aesthetics / Hans Rainer Sepp, Lester E. Embree / Part 59 Contributions to phenomenology, Springer, 2010, p. 383

Стаття рекомендована до публікації д. філос. наук, проф. С. М. Возняком (Україна); д. філос. наук, проф. В. І. Панченком (Україна).

Надійшла до редколегії 10.05.2013

Прийнята до друку 10.09.2013

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

УДК 130.2

В. Г. ВОРОНКОВА^{1*}^{1*}Запорожская государственная инженерная академия (г. Запорожье)**ФОРМИРОВАНИЕ НОВОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ, НОВОГО ЧЕЛОВЕКА, НОВОГО ОБЩЕСТВА БУДУЩЕГО**

Цель. Обосновать антропологические подходы к определению ноосферного и космического сознаний и мировоззрений, нового сознания, нового человека, нового общества будущего, с помощью которых человечество сможет перейти к новому состоянию взаимной ответственности. Общество должно основываться на духовной основе, человек обязан развиваться в гармонии со Вселенной. Поэтому философам необходимо изменить философию выживания глобализованного мира на философию духовности и развития, которая представляет собой новую матрицу дискурсовосприятия мировоззрения и всего мироздания. Основной материал статьи представляет собой философское исследование особенностей духовности как человека, так и общества в целом, взаимосвязь космоса – Вселенной – солнечной системы – Земли – человека, что представляет собой единый, живой и разумный организм. Смысл человека в обществе – быть полезным обществу и человеку, быть мастером; жить в гармонии с людьми и природой.

Методология. В основу работы положен метод герменевтического анализа. **Научная новизна.** Отображается в полученных результатах, которые свидетельствуют о формировании ноосферного мировоззрения, ставящего своей целью реализацию идеи В. Вернадского. Той идеи, которая проявляется в контексте гармоничных отношений научного знания, философии и религии, вырабатывающих различные формы диалога между людьми различных культурных традиций, национальностей, религиозных конфессий, поколений и гендерных отношений. **Выводы.** Новая философия развития в XXI веке, направленная на формирование нового общества, нового сознания, нового человека, должна быть направлена на: а) противостояние процессам саморазрушения человеческой личности и разрушительным тенденциям внешней среды; б) создание условий для гармонизации открытых саморегулирующихся систем: организации, человека, среды, общества; в) создание условий для реализации творческого потенциала каждого человека (независимо от уровня его сознания) для выявления вектора развития в творческом труде; г) формирование и внедрение управления творчеством на всех уровнях.

Ключевые слова: новое мировоззрение, духовность, ноосферное мировоззрение, ноосферно-духовная экономика, космическое мышление.

Актуальность

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными и практическими задачами. Статья выполнена в контексте реализации задач по выполнению научно-исследовательской темы Министерства науки и образования Украины «Формирование механизмов цивилизационного развития современного социума в глобальном измерении (0111U010481)». В данной статье раскрывается широкий круг вопросов, связанный со становлением ноосферной цивилизации.

Современная философская наука не может отрицать существование духовного (непроявленного) мира, который представляет собой реальность, вполне зримо определяющую многие стороны жизнедеятельности человека и че-

ловеческого сообщества, в контексте которого дифинируют отношения – корреляция субъекта к миру, социуму, природе, людям. Наука до сих пор определяет материальный мир в качестве единственной и непоколебимой сферы своего внимания. И в соответствии с этим совершенно закономерно человечество, построив не без помощи науки потребительское общество – антигуманное, антиприродное, агрессивное, – пришло в современное кризисное состояние, из которого официальная наука не знает выхода. Выживание человечества лежит только на пути перехода к новому – духовному, высоконравственному обществу (цивилизации), предполагающему гармонию материального, духовного и социального, интеллигентное постижение-осмысление конкретно-наличной реальности.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

Анализ последних исследований и публикаций, в которых положено начало решению данной проблемы и на какие опирается автор, выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящается данная статья.

Автор опирается на работы Вернадского В. И. «Биосфера и ноосфера» [2], в которых впервые высказана концепция ноосферы; идеи О. А. Базалука о космическом мышлении и В. П. Беха о едином социальном организме, а также на авторские разработки о новом сознании, под которым подразумевает ноосферное сознание и мышление. На то, что хозяйство есть явление духовной жизни, обращали внимание С. Булгаков, а вслед за ними такие ученые нашего времени, как А. Панарин, Ю. Осипов, В. Пуляев, И. Афанасенко. Например, И. Афанасенко утверждает, что хозяйство репрезентирует собой явление духовной жизни и таковым его делает свобода творчества. Интересную разработку представляет собой исследование «Экономика цивилизаций в глобальном измерении» под ред. А. А. Пороховского, В. Н. Тарасевич [7], в котором представлена разработка ноосферно-духовной экономики. Автор выделяет нерешенную ранее часть общей проблемы, которой посвящается данная статья, – новое мировоззрение, новый человек, новое общество, под которым подразумевает ноосферное мировоззрение, духовного человека, ноосферно-духовную экономику.

Цели статьи

Сформировать теоретико-методологические подходы к анализу мировоззрения вообще и ноосферного, в частности;

обосновать подходы к определению ноосферного и космического сознания и мировоззрения, нового сознания, нового человека, нового общества будущего, с помощью которых человечество сможет перейти к новому состоянию взаимной ответственности.

Методология

В основу работы положен метод герменевтического анализа.

Как свидетельствует анализ социально-философской литературы, мировоззрение как модус человеческого сознания и познания представляет собой не просто один из элемен-

тов в ряду многих других, а сложное взаимодействие человека с миром, социумом, людьми, культурой, жизнью, космосом, Вселенной. Разнородные блоки знаний, убеждений, мыслей, чувств, настроений, стремлений, надежд, соединяясь в мировоззрении, предстают как более или менее целостное понимание людьми мира и самих себя, формируя отношение человека к миру и самому себе, отношение человека к социуму и природе. Мировоззрение – комплексная форма сознания, охватывающая самые разные пласты человеческого опыта, способного раздвигать узкие рамки повседневности, конкретного места и времени, соотносить данного человека с другими людьми; это проблематика ипостаси-ранга-статуса субъекта в объективной экзистенциально-социальной действительностью.

В мировоззрении накапливается опыт уяснения смысловой основы социосознания, воздействующего на субъекта и тем самым консолидирующего его дифференциальные виды деятельности, в которой все новые поколения людей приобщаются к духовному миру прадедов, дедов, отцов, современников. Утверждая сегодня новое мышление как поведенческо-ментально-мотивационную парадигму, современный человек обязан формировать ясное, непредвзятое, смелое, творческое, гибкое сомнение, вдумчивость, критичность. При нарушении меры различные модусы экзистенции могут породить другую крайность – скептицизм, неверие ни во что, утрату идеалов, отказ от служения высшим целям. Различные макро-модели мировоззрения человека развиваются вместе с развитием общества, на их оказывает большое внимание наука, религия, существующее устройство общества, государство (государственная машина). В свою очередь, мировоззренческие идеалы, парадигмы, эталоны, субэталон, ценности и верования, развиваясь, оказывают влияние на развитие общества, созревают или качественно (т.е. изменившись коренным образом) или количественно (когда мировоззрение овладевает достаточно большой массой людей).

В этой связи следует считать важнейшей задачей современности исследование духовного мира, его законов, разработку соответствующей теории формирования нового сознания, нового

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

человека, нового общества будущего, с помощью которых человечество может перейти к новому состоянию взаимной ответственности и высокой нравственности. На этом поле существуют значительные наработки на основе интуитивных представлений, которые могут вполне закономерно не приниматься официальной наукой. Но это поле довольно плотно заселено различными религиями и религиозными конфессиями, духовными движениями, многие из которых имеют значительный духовный и социальный потенциал, не используемые ни наукой, ни широкой практикой. Между тем, имеются хорошие примеры, когда наука признала достойным своего серьезного внимания исследование духовных процессов и их роли в жизни человека и человечества, изучения вербалкоммуникации человека, интериоризации, реинкарнации. Это, например, работы «Центра исследования альтруистического поведения» Питирима Сорокина, в которых объектом исследования есть энергия любви и законы ее накопления, распределения и влияния на человека, семью и общество в целом. Учеными было доказано, что высокодуховные люди не болеют, живут значительно дольше обычных людей, эффективность их деятельности есть чрезвычайно высокой. Человек должен стать автором и демиургом своих личных отношений. Поэтому чрезвычайно важны его желания, потребности, его телесность, его деятельность, язык. Все это относится к тому, что придает смысл всей его деятельности.

Таким образом, стремясь описать положение человека в кардинально меняющихся условиях, условиях глобализации, оказавшей колоссальное воздействие на экономику, политику, культуру, а также на отдельного индивида, постмодернизм по-новому раскрыл человеческую сущность ради того, чтобы человек обрел себя заново, научился радоваться жизни, не утратил собственного достоинства.

Поэтому, общество должно основываться на духовной основе, человек обязан развиваться в гармонии со Вселенной, человеку должна быть предоставлена свобода выбора, должны создаваться все условия для духовного и морального роста и совершенствования, сознание и самосознание должно переходить в индивидуальные концепты – убеждения, верования, знания,

идеалы. Главное в мировоззрении как человека, так и общества, – взаимосвязь космоса – Вселенной – солнечной системы – Земли – человека, что представляет собой единый, живой и разумный организм. Поэтому все – от атома до галактик, в том числе и человек, – является взаимосвязанными клетками этого организма. Смысл человека в обществе будущего – быть полезным обществу и человеку, быть мастером; жить в гармонии с людьми и природой.

Общество – это отношения людей к окружающему миру, духовным отношениям в акцентуации дифференциальных убеждений, ценностей, нормативов, смыслов, которые формируются на духовной основе в реальной интенции субъекта к дифференциальным матрицам поведения в конкретной социоэкзистенциальной среде. Поэтому, какие сформированы отношения в обществе, такая и среда, и наоборот, которые фундируются на синкретически-когнитивных моделях – онтологических, обыденных, профессиональных, научных. Отношения, которые формируются на духовной основе, создают вокруг человека духовную ауру, которая благотворно влияет на все, с чем встречается и соприкасается человек, а уже на базисе таких духовных систем, формируется панорама Мира – Социума – Бытия. Поэтому, философам необходимо изменить философию выживания глобализированного мира на философию духовности и развития, которая представляет собой новую матрицу дискурсовосприятия мировоззрения и всего мироздания.

В основе нового мировоззрения XXI века – категория «духовность» как продукт сознания человека в определении его отношения к миру, жизни, людям, которая сегодня имеет множество трактовок – от трансцендентально-метафизических до культурологических. Первая трактовка рассматриваемой категории духовности отражает уровень погруженности общества в область трансцендентальных представлений о миропорядке. Трансцендентальная духовная ориентация существенным образом влияет на организацию жизнедеятельности, тип которой отличается от ныне принятой формально-логической, рационалистической парадигмы развития. Однако рационалистические парадигмы в настоящее время не доминируют, и, как правило, сводятся к культурологическим представле-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

ниям. Духовное как экзистенциально-социальный исторический опыт цивилизации представляется как высшая форма проявления осознанной человеческой жизни, духовно-деятельной активности человека, проявления смысла жизни в конкретно-реальной исторической среде.

Сущность духовного рассматривается как процесс развертывания сущности человека, которая преломляется через определенные отношения в корреляции с целями, программами, задачами человека и которые трансформируются в этические, религиозные, эстетические, социальные, политические, экономические, идеологические ценности. Духовное в своем развитии отражает единство природного и социального в человеке, их сущностную связь, определяющую целостность человеческой личности, которая модифицируется как сфера-континуум культуры. Однако существенным в этой редуцированной форме трактовки духовности является наметившаяся тенденция понимания связанности человека с Природой, осознание человеком себя как части целого, единого мира природы, что, хотя и косвенно, но приводит к необходимости духовного осмысления этого единства, а, следовательно, и приобщения к трансцендентальному [1].

Новое мировоззрение XXI века – это ноосферное мировоззрение, которое ставит своей целью реализовать идею В. Вернадского в онто-социо-природных процессах. Идею, проявляющуюся в контексте гармоничных отношений научного знания, философии и религии, которые дискурсомысливаются как ответственное отношение к миру. Ноосферное мышление герменевтизирует представления об особенной роли человека во Вселенной как единственного носителя разума и вырабатывает различные формы диалога между людьми различных культурных традиций, национальностей, религиозных конфессий, поколений и гендерных отличий. Новый уровень развития как космический уровень имеет структурально-континуумные воплощения, которые развиваются в соответствии с космическим законом о естественном развитии. Этот организм как мир-онтос-континуум следует формировать (развивать) здоровым и каждая клеточка этого организма должна быть устойчивой к динамике

космической жизни, ментальным вихрям, мощному силовому воздействию ментальной среды со стороны других цивилизаций. Ноосфера есть новое геологическое явление на нашей планете, – писал В. Вернадский, – в которой человек является венцом творения Вселенной.

Ноосферная теоретическая экономия символизирует ноосферную экономику как наиболее широкий синтез экономического и гуманитарного знания, призванный раскрыть принципы и законы ноосферного хозяйствования на земле, действующего в пространстве гомеостатических механизмов Биосферы и планеты Земля как суперорганизмов. Ноосферная экономика структурирует конструкты духовной экономики, в которой в экономическое поведение «экономического человека» включается примат духовных потребностей над материальными потребностями. Ноосферный взгляд на мир вселяет веру в то, что «на вершине своего развития человек будет в состоянии материализовать свои мысли, минуя нерациональный технократический путь развития, связанный с методическим разрушением и уничтожением Природы, т.е. человек станет творить мир параллельно с природой, не разрушая мира, созданного ею» [1, с. 414]. Без возвращения человеку труда его трудового достоинства, без активного участия человека во всех процессах взаимодействия экономики и природы, эколого-охраняющего хозяйственного природопотребления, ноосферная экономика не может быть реализована. Ноосферная экономика есть плано-рыночная, управляемая, интеллектуальная, наукоемная, качественная экономика, формирующая мир-социум-экологию с точки зрения социальной или гуманитарной экономики, в центре которой человек как творец всего сущего. Экономика, с постепенным переходом от прибыли, как ведущего функционала рынка и управления, к функционалу качества жизни на плановых началах управления развитием. Прогресс ноосферного качества жизни как ведущий показатель ноосферно-экономического прогресса помогает отдельному индивидууму результативно решать проблемы, осуществлять рациональный выбор, генерировать новационные матрицы культуры.

Ноосферная экономика как «экономика общественного интеллекта» есть образовательная

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

экономика, в которой образование становится «базисом базиса» духовного и материального воспроизводства, восходящего воспроизводства качества человека, качества образовательных систем в обществе, качества общественного интеллекта. Ноосферная экономика – это экономика, опирающаяся на ноосферно-технологический базис, который приобщает субъекта к социокультурным феноменам данного социума. Ноосферная экономика как экономическая наука включает в свои законы специфические законы социально-экономического развития отдельных локальных цивилизаций и регионов, с учетом действия закона энергетической стоимости, специфических условий взаимодействия хозяйственно-природно-пользовательской системы с региональными особенностями проявления гомеостатических механизмов Биосферы и планеты Земля. Ноосферная экономика есть экономико-хозяйственное основание управляемой социоприродной эволюции на базе общественного интеллекта и образовательного общества [3, с. 85–86].

Общество как открытая система стремится к развитию, эволюции, воспроизводству своих частей, которые способствуют формированию общечеловеческих парадигм культуры и ценностей. Развитие или эволюция открытых систем (в том числе сложных самоорганизующихся систем, как человеческое сознание и человеческое общество), происходит по неким общим для всего Космоса объективным законам. Зная космические законы, регулирующие этот мир, можно пройти через кризисы с наименьшими потерями. Такими законами развития открытых систем являются закон самоорганизации и закон свободной воли в точке бифуркации при режимах с обострением.

Развитию ноосферной экономики в контексте идей В. И. Вернадского будет способствовать коэволюция (то есть, согласованная эволюция), которая означает, что гармонично организованное общество возникает тогда, когда стратегия развития Природы и стратегия развития человечества не противоречат друг другу, а совпадают [2, с. 17]. Коэволюция – это соразвитие взаимодействующих элементов единой системы, развивающей и сохраняющей свою целостность. Наиболее интересные, «невырожденные» типы соразвития (именно те, когда при-

менение термина «коэволюция» вполне правомерно и имеет содержательный смысл) предполагают своего рода сближение двух взаимосвязанных эволюционирующих систем, но не движение к одному, общему образу (конвергенция). Последнее означает взаимную адаптацию, то есть, когда изменение, произошедшее в одной из систем, инициирует такое изменение в другой, которое, как минимум, не приводит к нежелательным или (тем более) к неприемлемым для первой системы последствиям. При подобных взаимодействиях обязательна некая (относительная) симметрия, равнозначность, «равноположенность» коэволюционирующих систем, предполагающая у каждой из них наличие набора потенциально возможных изменений – «откликов» на трансформации другой. Коэволюция способствует сохранению разнообразия в системе, элементы которой коэволюционируют, что определяет безусловную предпочтительность коэволюции перед конфликтным развитием. В рамках концепции универсального эволюционизма была выдвинута идея о коэволюции природы и общества. биосферы и человека, прежде всего, в качестве направления развития.

Характерной чертой нового космического мировоззрения является синтез научного, философского и религиозного опыта человечества, а также достижений искусства. Космическое мышление пронизывает и охватывает все области деятельности человека, особенно творческие, открывая новые возможности разным формам мультирепрезентаций индивидов, в том числе и считавшимся венаучными. Определение статуса планеты Земля и фактическое состояние, связанное с переходным периодом природных изменений (определяемое вселенскими, галактическими, планетарными циклами), ставит задачу сохранения и обновления систем Земля, а также адаптацию людей к изменившимся условиям путем аккомодации приспособления живых организмов к условиям существования посредством трансформации строения и функций, метаболизации некоторых кондиций среды. Алгоритм энергоинформационного обмена между материей и субматерией ставит проблему изучения уровней слабых и сверхслабых взаимодействий и создания систем непосредственной, их объективной регистра-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

ции, изучения энтропии социальной, что в целом зависит от процессов инкультурации, социализации, нормативно-модальной адекватности личности. Выше обозначенные предпосылки позволяют объединить фундаментальные законы в рамках единой концепции универсальности энергоинформационных взаимодействий в природе и обществе и выработать на этой основе новую научно-мировоззренческую парадигму. Согласно В. И. Вернадскому, наша планета и Космос представляются как единая система, в которой жизнь, живое вещество связывают в единое целое процессы, протекающие на Земле, с процессами космического происхождения [2]. Имеющиеся достижения науки уже сегодня позволяют сделать шаги в формировании принципа единства энергоинформационных взаимодействий природы и общества и на этой основе создать ряд нормативных и законодательных актов, которые могут стать определяющим вектором космическое мышление и мировоззрение – развития цивилизации в XXI веке. Новое мировоззрение – это особое мироощущение, связанное с наукой; оно предполагает формирование новой научной картины мира; рассматривается как целостная система, частью которой выступает сам человек, влияющий на эту систему; предполагается единство и взаимодействие всех составляющих; мироздание одухотворено. Мировоззрение имеет изначальное отношение к глубинной сути самого человека и предполагает переосмысление богатейшего опыта человечества относительно связей человека и Вселенной; подводит к новому переосмыслению древних космологических мифов, религиозных доктрин происхождения мира, философских систем. В мировоззрении предполагается устремление мысли за пределы планеты, что подводит к развитию фундаментальных областей науки и появлению новых научных дисциплин, влияет на синтез естественных, технических и гуманитарных наук.

Сегодня, когда культура, включая философию, находятся в кризисе, когда духовное вытесняется материальным, массовая культура доминирует над культурой подлинной, ослабевает интерес к науке, современному знанию о мире, которое должно включать новые смыслы. В этом контексте все более важную роль играет космическое мировоззрение. «Космос направ-

ляет мир к овладению красоты». Космическое мировоззрение выступает как процесс непрекращающегося многогранного творческого постижения великого Единства в его бесконечно разнообразных выявлениях, как особая внутренняя настроенность и ощущение сопричастности по отношению к космической реальности и ее эволюционным механизмам, к ритмам жизни той всеохватывающей Беспредельности, которую называют Космосом. Назовем некоторые идеи космического сознания, разработанные учеными: целостный подход к изучению Мироздания; человек – часть Космоса; дух – это одно из важнейших явлений, связывающий внутренний мир человека с глубинным Космосом; взаимосвязь между космическими процессами и бытием человека; космическое мышление – это не только научная концепция, но и практическое преобразование жизни и сознания человека; космическая система познания теснейшим образом связана с нравственным и этическим аспектами постижения мира; космическое мышление содержит новый подход к исследованию проблем человека как космической структуры, в которой явления сознания составляют важнейшую эволюционную направленность; духовно организованная экономика и производство, политика и культура, образование, здравоохранение, отдых дадут скоростное, внутреннее эффективное перестроение всего народа. Помочь нам в этом нелегком деле может только знание и использование законов мироздания, законов эволюционного развития Вселенной, это же законы и общечеловеческой консолидации, которые всегда выводили человечество из тупиков. Помочь этому новому движению может только новое научное мировоззрение, которое есть условием выживания человечества. Новое мировоззрение – разумное мировоззрение, его можно назвать ноосферным мировоззрением или даже космическим [5].

Основой устойчивого развития Украины и России должна стать концепция ноосферного мышления. Основные слагаемые этого мировоззрения: человек- маленькая клеточка единого тела Вселенной, и как клеточка должна жить в гармонии и единстве со всеми остальными сущностями и частями, подчиняться единым законам Природы; весь мир разумен и имеет иерархию разумностей, что снимает противо-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

стояние науки и религии, религии и культуры, мешающие консолидации нашего общества; земля – это Великое Живое Разумное Существо, являющееся нашим единым домом и насилие над землей равносильно самоубийству; каждая информационно-энергетическая субстанция – мысль, может быть измерена и описана в виде цвета, звука, частоты, она материальна и способна производить определенную работу – созидающую и разрушительную; информация, а так же средства ее передачи и обработки стали связующим звеном для всего того, что изобретается человечеством, поэтому сегодня так необходимо повышение информационной культуры личности, общества, цивилизации в целом; в соответствии с этим понятием расширяется понятие окружающей среды и ее новым элементом становится информация, от чистоты которой зависит сознание, мировоззрение и культура людей. В контексте формирования нового мировоззрения формируется культура как социальный феномен, объемлющий все сферы человеческой деятельности, ибо культура не только песни, книги, стихи, поэзия, но и высокие технологии и идеи, способные вырвать людей из бедности, вывести общество из духовного тупика. Если мы не хотим, чтобы выросли поколения, привыкшие к завышенной оценке Запада и низкой собственной самооценке, к оценке постсоветских стран, как генетически регрессивных, обреченных на вечное отставание, на бедность, необходимо формировать качественно новые социальные приоритеты и новый вектор культурных связей Украины и СНГ. По мнению немецкого исследователя О. Аппеля, культурные образцы складываются из общезначимых ценностей и тех, которые обоснованы локальной традицией. На сегодня отечественная культура имеет, несомненно, деформированный характер ценностей и новых артефактов культуры. Отечественная культура традиционно опирается на те ценности, которые имеют статус общезначимых, глобальных, т.к. находят им подкрепление в смысловом поле своих культурных установок и традиций, своем опыте. Но как видим, эта универсальность и обще значимость существенно и полярно противоположна заданной современным Западом массовой культуре. Культура составляет то вечное и неразрушимое прибежище, где дух

человеческий находит пути ко всему просветленному и прекрасному. Она же даёт ясный и чёткий ответ на самые актуальные вопросы современности: что есть красота, совершенство, культурность, а что, напротив, есть уродство, дикость, грубость, невежество. Как с позиций культуры оценивать, к примеру, детскую беспризорность или существующий чудовищный разрыв между богатством и бедностью? Конечно же, откровенно и прямо надо признавать всё это как социальное уродство, как проявление крайнего бескультурья. Соответствующим должно быть и отношение людей к проявлениям этого бескультурья. Обществом должны отторгаться такого рода явления. Однако сохраняющиеся в общественном мнении безразличие к подобным фактам и даже определённая к ним терпимость есть свидетельство недостаточного, невысокого уровня культурности нашего общества, а в целом и недостижимости нового общества, нового человека, нового мировоззрения.

Мировоззрение является способом адаптации человека к миру и нравственной формой защиты человека. Мировоззрение относится к числу самых болезненных явлений, которое сокрушает Будущее в лице Глобализации. Мировоззрение функционирует как содержательная сторона системы сознания, которая включает умение пользоваться знаниями для познания и преобразования мира, убежденности в их истинности как инструмента деятельности, основные идеалы, принципы и готовность к реализации и защите убеждений и идеалов. Мировоззрение – это конструкция интеллектуальная конструкция, которая решает проблемы нашего бытия, исходя из некоего высшего предположения, Полагаясь на него, можно надежно чувствовать себя в жизни, знать, к чему следует стремиться, как наиболее целесообразно распоряжаться своими аффектами и интересами. Мировоззрение – это синтез и высший уровень духовной жизни человека. Человек духовно растет в меру роста его мировоззрения. Мировоззрение изменяет сам характер человеческого развития: если раньше человечество изменяло окружающий мир, то теперь – вероятно, из-за того, что антропогенная нагрузка на биосферу приблизилась к некоему критическому уровню, – оно перешло к изменению самого себя. Чело-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

век, природа, космос представляють собою єдине ціле, живою одухотворений організм. І саме людина, як усвідомлено діючий суб'єкт, відповідальна за подальшу біосферну (біотехносферну), так і ноосферну еволюцію. Тому відносини людини, суспільства і природи повинні ґрунтуватися на створюючих і утверджуючих життя принципах і цінностях. Моральний вибір людини в умовах глобалізації ми зв'язуємо з утвердженням «культури життя», як нового типу мислення, заснованого на досягненні вищих духовних смислів буття, етиці ненасильственного і гідного поведінки по відношенню до людини, суспільству, природі. Лише через «накоплення» духовної культури, як внутрішнього регулятора поведінки, можливо процес її одухотворення і морального самосовершенствования. Особливу роль в формуванні цілісного сприйняття картини світу, її єдності, в становленні відповідальної і творчої і цілісної особистості, «людина слова», «людина дії», «людина духовного» належить вихованню і вихованню, які визначають сутність змін, що відбуваються в суспільстві. Шлях людства до духовної єдності, подолання глобальних кризисів є «шлях до себе» як моральне самосовершенствование і як досягнення вищих духовних смислів буття, через осмислення того, що людина, природа, космос єдине одухотворене ціле. Щоб виконати своє призначення, людина повинна реалізувати свою свободу. Але свобода пов'язана з відповідальністю, бо вседозволеність – це не свобода, а анархія, хаос, об'єктивне зло. Відкриваючи поняття «космізму», можна сказати, що це вчення про призначення, вчення про єдність природи, про вплив думки на створення, вчення про основні принципи (моральних законів), визначають реалізацію призначення, вчення про свободу волі і відповідальності.

Планетарне ноосферне свідомість і світогляд сьогодні необхідно людству, яке подошло в ХХІ столітті до нового еволюційного витку. Ноосфера – це космічна оболонка, вплив космічних випромінювань, зокрема Сонця, на все живе і, особливо на людство, що і визначає космічний

характер ноосфери. Так, В. І. Вернадський ввів в концепцію ноосфери етику, передбачаючи, що якщо Землею будуть правити вчені, то не буде війн, голода і бідності. На думку, П. В. Флоренського, ноосфера – природне явище і тому чужда етиці, вона має в собі не тільки створюючі, але і руйнівні тенденції, бо більша частина винаходів людства може бути використана як на добро, так і на зло. Підлинна духовна еволюція людства, зміна його свідомості і світогляду, пов'язані, зокрема, з одухотворенням і подоланням антропологічного кризи, з звільненням від всіх форм рабства. Лише відродження підлинної духовності здатна привести людину до нового якості життя, до «нового» свідомості і творчості. Зрозуміло, ніяка висока духовність і моральність самі по собі не виведуть глобалізуюче суспільство з тупикового положення. Лише «війдя в м'ясо і кров» реально протікаючих процесів в матеріально-технічній, економічній і політичній сферах, вони можуть стати дійсним каталізатором реалізації позитивної моделі глобалізації.

Як надскладні самоорганізуючі системи, людське свідомість і людське суспільство неминуче розвиваються через кризи. В момент кризи старі системи розпадаються на складові і виникають умови для нового синтезу, для створення нових стійких форм. Знаючи космічні закони, регулюючі цей світ, можливо, пройти через кризи з найменшими втратами. Але людство намагається вийти за межі обмежених природою форм і тим самим руйнує себе всередині, провокуючи нестійкі стани. Розвиток системи обмежено її метою, аттрактором, до якого система прагне в нерівноважному, кризовому стані. Постмодернізм внес вклад в нову трактовку нового суспільства і нового людини, акцентувавши увагу на культурі різноманітності. Провозглашений в етиці, він знову закликає до людському співчуттю і гостинності, в якому на цей день потребують мільйони людей. Застосовуючи до політики він означає всебічність і відповідальність у прийнятті рішень перед майбутнім світом. Крім того, уг-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

роза появления новых тоталитарных режимов, отличающихся пренебрежением к различиям, отнюдь не снята. Принцип гетерогенеза – не замена гомогенности, а необходимое дополнение к научной рациональности. Постмодернизм оставил нам свой словарь различий, который надо активно использовать, потому что без культуры различий общество обрекает себя на тяжелейшие заблуждения. Разумеется, современный образ человека, созданный в постмодернизме, не является исчерпывающим и не дает представления о завершенности такого рода работы. Постмодернизм опирается на не слишком проясненные понятия. Но работа, проделанная им, заставляет глубже взглянуть в существо проблем современного мира, современного человека, современного концепта мировосприятия, чтобы раскрыть новые горизонты перед философией. Новый образ человека в постмодернизме создается средствами в виде суммы условий его реализации и конституирующих способностей, таких как телесность, желание, потребности, язык, деятельность, свобода, смыслополагание. Постмодернизм с максимальной степенью выразительности высказался о тенденции обезличивания человека. Такова устойчивая социумная потребность, которая осуществляется разными способами организации общественной жизни, игнорирующей все пронизывающие различия. Она ведет к безответственности тех, кто принимает решения. Постмодернизм выявил широко распространенный предрассудок анонимности идей, событий, технологий. Кроме того, он зафиксировал несоответствие духовных исканий современного человека его реальному положению.

Согласно постмодернизму, исходить из целостной природы человека – значит, быть обновленным, т.е. проститься с представлением о человеке как абсолютной мере всех вещей, как трансцендентальном субъекте, как трансцендентальном *ego*. Это требует пересмотра самих основ сознания, где главное – не отражательная способность, а интертекстуальность, где знание – всего лишь один из атрибутов человеческого бытия, а разум – не абсолютная и всеобъемлющая характеристика человека, а культурно-исторический феномен. Человек ориентирован на коммуникацию и целеполагающую устрем-

ленность; действующие причины для него – не внешняя коммуникация, а внутренняя связь между субъектами. Человек историчен, его природа обновляется, как обновляется и его история. Границы человеческого существования существенно расширились. Это не может не сказаться на философско-исторических концепциях. На смену социализму и миру свободного рынка приходит новое общество с гиперреальными изменениями в науке, технологии, экономике. XXI в. – век расцвета генетической революции, революции в области информатики, обещающих человеку беспрецедентные производственные возможности с помощью разума. Однако эти прогрессивные сдвиги сопровождаются чудовищной эксплуатацией, голодом, уничтожением мужчин, женщин, детей.

Научная новизна

Научная новизна работы отображается в полученных результатах, свидетельствующих о формировании ноосферного мировоззрения, которое ставит своей целью реализовать идею В. Вернадского, Ту идею, которая проявляется в контексте гармоничных отношений научного знания, философии и религии, вырабатывающих различные формы диалога между людьми различных культурных традиций, национальностей, религиозных конфессий, поколений и гендерных отношений. Практическое значение работы заключается в разработке недостаточно изученной темы в контексте реализации задач по выполнению научно-исследовательской темы Министерства науки и образования Украины «Формирование механизмов цивилизационного развития современного социума в глобальном измерении».

Выводы

Выводы данного исследования и перспективы дальнейших исследований.

1. Духовность, дух идеальное и высшее проявление психической деятельности человека, идеальное имеет социальную, а не психическую природу. Дух рассматривается как особая объективная сверхприродная и наиндивидуальная действительность, нечто объективно-идеальное. Эта категория дана нам не только в ментально-рациональном познании, но также во множестве взаимодействий и связей как

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

внутри социума, так и внутри человека, а также в связях социума с миром. Человек, ориентированный на духовные ценности, смотрит на мир с вершин духа и способен наиболее оптимально строить свои траектории в жизни. Тот, кто имеет духовные цели, успешнее реализует и свои материальные потребности.

2. Новая философия развития в XXI веке, направленная на формирование нового общества, нового сознания, нового человека, должна быть направлена на: а) противостояние процессам саморазрушения человеческой личности и разрушительным тенденциям внешней среды; б) создание условий для гармонизации открытых саморегулирующих систем: организации, человека, среды, общества; в) создание условий для реализации творческого потенциала каждого человека (независимо от уровня его сознания) для выявления вектора развития в творческом труде; г) формирование и внедрение управления творчеством на всех уровнях.

3. Человечество вступает в инновационный тип прогресса, и мы должны готовить инновационного человека – по типу мышления, культуры, способности к инновационной деятельности, человека, готового меняться, создавать инновационные изменения. Мы должны готовить человека, который использовал бы знания на практике.

4. Надо учитывать и то, что человек сегодня поставлен в совершенно иное коммуникативное пространство – он находится в постоянном контактном взаимодействии с другими. В каждом случае нужно адекватно ответить на эти контакты, чтобы при этом сохранить свою сущность, а тем более быть успешным в своей жизни и деятельности. Мы должны воспитать самодостаточную личность, способную осознанно относиться к окружающей среде, сознательно выстраивать свою жизненную позицию. Мы должны воспитать глобалистского человека, способного жить в глобальном мире.

5. В. И. Вернадский был убежден, что процесс перехода биосферы в ноосферу есть явление неизбежное, однако глубоко осознанное и

творимое разумом человека, то есть мышлением, согласованным с законами существования биосферы и социума. Смысл заключается в том, что ноосфера, способ ее осуществления и существования никоим образом не согласуется с существующими социально-экономическими идеями и концепциями начала XXI века. Это предполагает тотальное переосмысление всех принципов, на которых осуществляется жизнедеятельность социума и построение новой научной парадигмы, выходящей за границы современной экономики человека. Единство человечества выступает важнейшим законом биосферы, позволяющим перейти в ноосферу. Это единство связывает человечество в единый организм со всеми живыми организмами биосферы, позволяющее сформировать и единое духовное сознание, единую культуру космопланетарного порядка.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Афанасенко, И. Д. Экономика и Духовная Программа России. – СПб. : Третье тысячелетие, 2001. – 414 с.
2. Вернадский, В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М. : Айрис Пресс, 2007. – 576 с.
3. Воронкова, В. Г. Метафізичні виміри людського буття (проблеми людини на зламі тисячоліть) : монографія / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя : Павел, 2000. – 176 с.
4. Воронкова, В. Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри : монографія / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя: ЗДІА, 2010. – 272 с.
5. Базалук, О. А. Сущность человеческой жизни / О. А. Базалук. – К. : Наукова думка, 2002. – 270 с.
6. Бех, В. П. Философия современного мира: гносеологический анализ / В. П. Бех. – Запорожье : Тандем-У, 1999. – 284 с.
7. Экономика цивилизаций в глобальном измерении : монографія / Под ред. А. А. Пороховского, В. Н. Тарасевича. – М. : ТЕИС, 2011. – 768 с.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

В. Г. ВОРОНКОВА^{1*}^{1*}Запорізька державна інженерна академія (м. Запоріжжя)**ФОРМУВАННЯ НОВОГО СВІТОГЛЯДУ, НОВОЇ ЛЮДИНИ, НОВОГО СУСПІЛЬСТВА**

Мета. Обґрунтувати антропологічні підходи до визначення ноосферної та космічної свідомостей і світоглядів, нової свідомості, нової людини, нового суспільства майбутнього, за допомогою яких людство зможе перейти до нового стану взаємної відповідальності. Суспільство повинно базуватися на духовній основі, людина повинна розвиватися у гармонії зі Всесвітом, людині повинна бути представлена свобода вибору, повинні створюватися умови для духовного росту і удосконалення. Тому філософам необхідно змінити філософію виживання глобалізованого світу на філософію духовності й розвитку, яка представляє собою нову матрицю дискурсо-смислення світогляду і всього Всесвіту. Основний матеріал статті представляє собою філософське дослідження особливостей духовності як людини, так і суспільства в цілому, взаємозв'язок космосу – Всесвіту – сонячної системи – Землі – людини, що являє собою єдиний, живий і розумний організм. Смысл людини в суспільстві – бути корисним суспільству і людині, бути майстром; жити в гармонії з людьми і природою. **Методологія.** В основу роботи закладено метод герменевтичного аналізу. **Наукова новизна.** Відображається в отриманих результатах, які свідчать про формування ноосферного світогляду, котрий ставить своєю метою реалізацію ідеї В. Вернадського. Тієї ідеї, яка проявляється в контексті гармонічних відносин наукового знання, філософії і релігії, котрі виробляють різні форми діалогу між людьми. **Висновки.** Нова філософія розвитку у XXI столітті, спрямована на формування нового суспільства, нової свідомості, нової людини, повинна бути направлена на: а) протистояння процесам саморуйнації людської особистості та руйнівним тенденціям зовнішнього середовища; б) створення умов для гармонізації відкритих саморегульованих систем: організації, людини, середовища, суспільства; в) створення умов для реалізації творчого потенціалу кожної людини (незалежно від рівня її свідомості) для виявлення вектору розвитку у творчій праці; г) формування та управління творчістю на всіх рівнях.

Ключові слова: новий світогляд, духовність, ноосферний світогляд, ноосферно-духовна економіка, космічне мислення

V. VORONKOVA^{1*}^{1*}Zaporizhzhia State Engineering Academy (Zaporizhzhia)**FORMATION OF THE NEW WORLD VIEW, NEW PERSON, NEW SOCIETY OF THE FUTURE**

Objective: To substantiate the anthropological approaches to the definition of the noosphere and cosmic consciousness and the world, a new consciousness, a new man, a new society of the future, by which humankind can go to a new state of mutual responsibility. Society should be based on a spiritual basis, a person must develop in harmony with the universe, so the philosophers need to change the philosophy of survival of the globalized world in the development of philosophy and spirituality, which is a new matrix of the discourse of development and outlook of the universe. The meaning of the individual in society - to be useful to society and to the person, to be a master, to live in harmony with people and nature. **Methodology.** Study is based on the method of hermeneutical analysis. **The scientific novelty** of this work is shown in the results, which indicate the formation of the noosphere worldview that seeks to realize the idea of V. Vernadsky, which manifests itself in the context of a harmonious relationship of scientific knowledge, philosophy, and religion, which produce a variety of forms of dialogue between people of different cultural backgrounds, nationalities, religions, generations and gender. **Conclusions.** The new philosophy of development in the twenty-first century, aimed at forming a new society, a new consciousness, a new person should be directed to: a) the confrontation process of self-destruction of the human person and the destructive tendencies of the environment, and b) the creation of conditions for the harmonization of public self-regulatory systems: organiza-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

tion, person, environment, society, and c) the creation of conditions for the realization of the creative potential of every person (regardless of its level of consciousness) to identify the direction of development of the creative work, and d) the formation and implementation of creative management at all levels.

Keywords: new world, spirituality, world-nosphere, the noosphere and the spiritual economy, cosmic thinking.

REFERENCES

1. Afanasenko I.D. *Ekonomika i Dukhovnaya Programma Rossii* [Economics and Russian Spiritual Program]. Saint Petersburg, Trete tysyacheletie print Publ., 2001. 414 p.
2. Vernadskiy V.I. *Biosfera i noosfera* [The biosphere and noosphere]. Moskva, Ayris Press print Publ., 2007. 576 p.
3. Voronkova V.Gh. *Metafizychni vymiry ljudsjkogho buttja* [Metaphysical dimension of human existence]. Zaporizhe, Pavel, 2000. 176 p.
4. Voronkova V.Gh. *Filosofija globalizaciji: socioantropologichni, socioekonomichni ta sociokulturni vymiry* [The philosophy of globalization]. Zaporizhe, ZDIA, 2010. 272 p.
5. Bazaluk O.A. *Sushchnost chelovecheskoy zhizni* [The essence of human life]. Kyev, Naukova dumka, 2002. 270 p.
6. Bekh V.P. *Filosofiya sovremennogo mira: gnoseologicheskyy analiz* [The philosophy of the modern world: epistemological analysis]. Zaporizhe, 1999. 284 p.
7. *Ekonomika tsivilizatsiy v globalnom izmerenii* [Economy civilizations in the global dimension]. Moskva, TEIS, 2011. 768 p.

Надійшла до редколегії 10.05.2013

Прийнята до друку 10.09.2013

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

УДК 1(091) : 316.7

Т. В. ДАНИЛОВА^{1*}

^{1*}Національний університет біоресурсів і природокористування (м. Київ)

ПОСТМОДЕРН: PRO ET CONTRA. СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ І КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС 50-80-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Мета. У статті здійснюється спроба дослідити становлення соціально-історичного та культурологічного дискурсів постмодерну в 50-80-ті рр. ХХ ст. Як прихильники, так і супротивники постмодерну реагували на зміни в капіталістичному суспільстві, що переживало нечуване раніше зростання виробництва товарів і підвищення рівня добробуту. **Методологія.** Автор застосовує метод філософської герменевтики. **Наукова новизна** відображається в отриманих методом порівняльного аналізу результатах соціально-історичного та культурологічного дискурсів постмодерну в 50-80-ті рр. ХХ ст. Практичне значення роботи полягає в розробці недостатньо дослідженої теми, пов'язаної зі спробами описати і сам постнекласичний дискурс, і нове розуміння людини в межах цього дискурсу. **Висновки.** У певному сенсі дискурс постмодерну став відповіддю на соціально-економічний розвиток. В 80-х рр. ХХ ст. спалахнули дебати щодо повного розриву з епохою модерну. Найрадикальніші захисники постмодерну вимагали розриву з дискурсом модерну й розвитку нових теорій, політики, способів письма та цінностей. Яким буде пост-постмодерн –

Ключові слова: постмодерн, модерн, постіндустріальне суспільство, модернізація, масова культура

Актуальність

Що таке постмодернізм? Як він вплинув на нашу культуру? Що очікує на нас у майбутньому? Постмодернізм у значній мірі є реакцією на впевненість науки власними зусиллями пояснити навколишній світ і визначити місце людини в цьому світі. По суті, це пов'язано з визнанням того, що реальність, яку ми сприймаємо, не є реальністю *per se*, але, швидше, конструюється самим розумом. Саме тому, постмодернізм вельми скептично ставиться до пояснень, які претендують на абсолютну істинність. Замість цього він фокусується на відносності істини для кожної людини. У постмодерністському розумінні, все є інтерпретацією – ми самі створюємо свою реальність, інтерпретуючи навколишній світ. Реальність виникає через нашу інтерпретацію того, що світ означає для нас особисто. Надаючи перевагу конкретному досвіду над абстрактними принципами, постмодернізм стверджує, що результати власного досвіду є відносними, а не остаточними та універсальними.

Сам постмодернізм представлений широким спектром різних за своєю спрямованістю ідейних течій, серед яких поряд з постструктуралізмом Ж. Дерріда, М. Фуко, Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі, Р. Барта, Ю. Крістєвої, П. Бурдьє можна виділити французьку «нову філософію»

Б.-А. Леві та А. Глюксмана, дослідників постмодернізму Ж. Ф. Ліотара, Ж. Бодрійяра, Ф. Джеймісона, І. Хассана, З. Баумана, В. Велша, О. Маркварда, А. Кроукера, а також близькі за духом погляди Р. Рорті та соціологічні теорії Д. Белла та О. Тоффлера. Ці напрямки, навіть якщо вони є альтернативними, не взаємовиключають одне одного, а, скоріше навпаки, визнають законність претензій своїх опонентів на рівноправне співіснування, усвідомлюючи наявність великої кількості альтернативних способів мислення, сприйняття світу та самовизначення людини в ньому.

В останні десятиліття навколо культури та філософії епохи постмодерну розгорнулася бурхлива полеміка, пов'язана зі спробами описати і сам постнекласичний дискурс, і нове розуміння людини в межах цього дискурсу. Проте говорити про вичерпне вивчення феномену постмодерну передчасно, тому що його особливості пов'язані з оновленням, яке філософія переживає в останні десятиліття. З одного боку, постмодернізм піддають гострій критиці через те, що він ставить під питання як основні сфери людської практичної діяльності, так і теоретичну філософію, яка, на думку представників постмодерного дискурсу, виявилася неспроможною дати об'єктивну оцінку сучасного стану світу і знайти адекватне

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

вирішення проблем, що постали сьогодні перед людством. Представники протилежної тенденції зазначають, що випадки на адресу класичної раціональності є обґрунтованими. Мрії Просвітництва про царство розуму так і не перетворилися на дійсність, про що яскраво свідчать жахливі соціально-політичні катаклізми ХХ ст.: класична раціональність виявилася інструментом «волі до влади», а людина перетворилася на елемент економічної, соціально-політичної, ідеологічної систем. Доба постмодерну поставила питання, які не можуть бути вирішені у рамках вже існуючих парадигм.

Мета

Метою даної статті є дослідження становлення соціально-історичного і культурологічного дискурсу постмодерну в 50-80-ті роки ХХ століття.

Методологія

Автор застосовує метод філософської герменевтики.

Термін «постмодерн» з'явився в 1917 р. в книзі Р. Панніца «Криза європейської культури» [1]. Постмодерн розглядався як спосіб виходу європейської культури з глибокої кризи, куди її завів модернізм, просякнтий нігілізмом та декадансом. Йшлося про нову людину, покликану подолати цей занепад. Наслідуючи Ф. Ніцше, Р. Панніц описав розвиток нових «постмодерних» людей, які втілюють мілітаристські, націоналістичні та елітарні цінності, - феномену, незабаром переродженого на фашизм, який також закликав до розриву з сучасною західною цивілізацією.

Після Другої світової війни поняття постмодерну зустрічається у історика Д.Ч. Сомервелла в односторонньому викладі (1947) відомої праці А. Тойнбі «Дослідження історії». Тут «постмодерн» означає поточний, сучасний період західної культури, що почався вже в 1875 р. А пізніше і сам А. Тойнбі використав цей термін у томах VIII і IX своєї грандіозної історичної епопеї [15]. Д. Ч. Сомервелл і А. Тойнбі запропонували концепцію доби постмодерну для позначення четвертого етапу західної історії після Темних віків (675-1075), Середніх віків (1075-1475) та епохи Модерну (1475-1875). На їх думку, західна цивілізація вступила в

новий перехідний період, який розпочався приблизно в 1875 р. Цей період характеризується глибинними змінами і розривом з попередньою епохою, війнами, соціальними потрясіннями і революціями. А. Тойнбі вважав його періодом повної анархії і релятивізму. Якщо попередній період представлявся йому як доба панування типового буржуазного середнього класу з концепціями соціальної стабільності, раціоналізму і прогресу, то постмодерн він розумів як «Смутний час», відзначений крахом раціоналізму і духу Просвітництва.

А. Тойнбі, проте, не розвинув систематичну теорію постмодерну, і його універсалістська філософія історії з поняттям історичних циклів підйому та занепаду цивілізацій, філософський ідеалізм і релігійний підтекст його аналізу є зовсім далекими для тих, хто розвиває концепцію постмодерну сьогодні. Сценарій А. Тойнбі є ремінісценцією «Волі до влади» Ф. Ніцше і «Занепаду Європи» О. Шпенглера з їх діагнозом соціального і культурного нігілізму. Всі ці мислителі пророкували історичний регрес у поєднанні з різними проектами культурного оновлення. Вони відчували, що їх епоха стрімко наближувалася до свого логічного завершення, і розцінювали це як катастрофу, що охопить традиційні цінності, соціальні інститути і, загалом, всі форми життя.

Нові історико-соціологічні визначення епохи постмодерну з'явилися в 50-х рр. ХХ ст. у Сполучених Штатах у межах різних дисциплін. У передмові до своєї відомої антології масової культури історик Б. Розенберг використовував термін постмодерн для описування нових умов життя в масовому суспільстві, підкреслював неоднозначність світу постмодерну, його перспективи і загрозові риси, і дійшов висновку: «Світ постмодерну пропонує людині все або нічого» [11, с. 5].

У 1957 р. економіст П. Друкер опублікував працю «Орієнтири майбутнього», що мала підзаголовок «Доповідь про новий постмодерний світ» [4]. Для П. Друкера постмодерне суспільство було приблизно еквівалентно тому, що пізніше назвуть «постіндустріальним суспільством». Він описав філософський перехід від картезіанського світогляду епохи модерну до нового всесвіту моделей і процесів, до створення нових технологій для панування над

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

природою, а також до суспільних трансформацій, спричинених поширенням освіти і знань. В оптимістичному дусі теоретиків «постіндустріального суспільства» П. Друкер стверджував, що постмодерний світ нарешті побачить кінець злидням, невігластву, ідеологічній пропаганді; на планеті повним ходом будуть відбуватися модернізаційні процеси.

Більш негативне трактування епохи постмодерну з'явилося в книзі «Соціологічна уява» американського соціолога Ч. Р. Міллса. На думку Ч. Р. Міллса, «ми знаходимося в кінці того, що називається сучасною епохою, епохою модерну... тепер модерн змінюється постмодерним періодом» [10, с. 165–166]. Ч. Р. Міллс вважав, що наші основні визначення суспільства і нас самих не відповідають новим реаліям, отже, необхідно осмислити зміни, що відбуваються, для розуміння нової епохи, в яку ми вступаємо. Він робив наголос на тому, що звичні очікування, уявлення, усталений спосіб мислення не є актуальними. Зокрема, він стверджував, що марксизм і лібералізм уже не переконливі, оскільки обидва сприйняли віру епохи Просвітництва у внутрішній зв'язок між розумом і свободою, виходячи з якого зі зростанням ролі розуму зросте і свобода людей. У дусі Франкфуртської школи Ч. Р. Міллс заявляв, що зростання соціальної раціональності обмежує свободу. Він змалював привид суспільства «життєрадісних роботів», які зі щасливою усмішкою підкорюються все зростаючому поневоленню. Ч. Р. Міллс, як і А. Тойнбі, значною мірою залишався на позиціях модерну, вірячи в силу соціологічної уяви для пояснення і покращення соціальної реальності.

У 1961 р. в своєму есе «Революція в західній думці» [12] американський релігієзнавець Х. Сміт зазначив, що на формування концепції постмодерну значною мірою вплинули сучасна наука, філософія, теологія і мистецтво. Для Х. Сміта двадцяте століття внесло суттєві зміни в західну думку, що надало поштовх розвитку способу сприйняття і мислення, притаманного добі постмодерну. Він описав перехід від модерної картини світу як упорядкованої відповідно до законів людського розуму до постмодерного світогляду, в якому реальність хаотична і неосяжна. Х. Сміт припускав, що постмодерний скепсис і невизначеність - це

лише перехід до нової інтелектуальної парадигми, можливо, більш цілісної і духовної.

Більш систематичне і докладне визначення епохи постмодерну представлено у «Введенні до сучасної історії» британського історика Дж. Барраклоу. Він стверджував, що світ, в якому ми живемо сьогодні, докорінно відрізняється «від світу, в якому жив і помер Бісмарк» [2, с. 9]. Отже, усвідомлення основоположних відмінностей між «старим» і «новим» світами вимагає формування нової структури і нової термінології. Виступаючи проти теорій, які підкреслюють неперервність і наступність історії, Дж. Барраклоу писав: «Ми повинні звертати більше уваги на відмінності, а не на подібності, на елементи переривчастості, а не на елементи спадкоємності. Коротше кажучи, сучасна історія повинна розглядатися як окремий період, відмінний від попереднього періоду, так само як епоха Середньовіччя відрізняється від епохи модерну» [2, с. 12]. Історик визначав постмодерн як період, для якого характерні наукові і технологічні революції, імперіалістичний опір революційним рухам у країнах третього світу, перехід до масового суспільства, а також виникнення і розвиток нових форм культури.

У 60-70-ті рр. ХХ ст. культурологи і соціологи почали обговорювати радикальний розрив з культурою доби модерну і зародження нових постмодерністських художніх форм. Американські літературні критики І. Хоу [7] і Г. Левін [9] в цілому негативно ставилися до нової культури постмодерну, яку вони інтерпретували як занепад раціоналізму Просвітництва, антиінтелектуалізм і втрату надії на соціальні зміни. Для американських літературознавців С. Зонтаг, Л. Фідлера та І. Хассана, навпаки, культура постмодерну є позитивною, оскільки долає репресивні аспекти модернізму. Висловлюючи своє невдоволення модерністською літературою і способами її інтерпретації, С. Зонтаг відзначає появу «нової чутливості» (термін був вперше використаний І. Хоу) в сфері культури і мистецтва, яка кидає виклик раціоналістичній необхідності, значенню та порядку. Нова чутливість, навпаки, занурює себе в задоволення формою і стилем, надаючи перевагу «еротиці» мистецтва над герменевтикою смислу [13].

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

У своєму есе «Нові мутанти» Л. Фідлер описав нову культуру як «пост» культуру, яка відкидає традиційні цінності протестантизму, вікторіанства, раціоналізму і гуманізму. Він проголосив смерть авангарду і сучасного роману і появу нових постмодерністських форм мистецтва, які сприятимуть «скороченню розриву» між митцем і аудиторією, критиком і споживачем мистецтва [8]. І. Хассан характеризував постмодерн як «вирішальні історичні мутації» капіталізму і західних цінностей. Він вважав постмодерністську літературу симптомом змін, що відбуваються в західному суспільстві. Нова «анти-література» сповнена «відразою до західного Я» [6, с. 5] і західної цивілізації в цілому.

У той час як С. Зонтаг, Л. Фідлер, І. Хасан та інші трактували культуру постмодерну як свіжий ковток повітря в затхлому просторі застарілих конвенцій, культуролог Дж. Стайнер, навпаки, атакував нову «пост-культуру», яка заперечує і навіть знищує базові цінності західного суспільства. Він визнавав, однак, що суспільство не може повернути назад і тому повинно рухатися якомога краще в новий світ науки і техніки [14].

Американський соціолог А. Етціоні в своїй роботі «Активне суспільство: теорія соціальних і політичних процесів» [5] інтерпретував постмодерну добу позитивніше, ніж Дж. Стайнер. Він припускав, що невпинний технологічний розвиток або знищить усі попередні цінності, або використає технології для поліпшення людського життя і вирішення всіх соціальних проблем. А. Етціоні відстоював «активне суспільство», в якому загальнолюдські цінності будуть направляти технологічні розробки, і людина буде використовувати і контролювати технології на благо всього людства. Це один з позитивних варіантів постмодерного майбутнього, хоча соціолог також усвідомлював всю небезпеку постмодерного світогляду.

У «Культурних протиріччях капіталізму» американський соціолог Д. Белл також торкався питання щодо фундаментального вибору майбутнього. За його словами, ми є свідками кінця буржуазної ідеї, яка трактувала людську діяльність і соціальні відносини як економічний обмін. Д. Белл інтерпретував епоху постмодерну так само, як і А. Тойнбі: вона пред-

ставляла для нього звільнення інстинктів, імпульсів і волі. З іншого боку, він схильний ототожнювати її з контркультурою 60-х років. Постмодерна доба, на думку соціолога, віщує кінець буржуазного світогляду з його раціональністю, тверезістю думки, моральними і релігійними цінностями. Для протистояння руйнівній силі постмодерну Д. Белл закликав до відродження релігійних цінностей. Вчений зазначав, що саме сучасне суспільство з його культотом насолоди, акцентом на невпинне споживання все нових і нових товарів, миттєвим задоволенням всіх потреб, легким доступом до кредитів несе відповідальність за підрив традиційних цінностей і культури, і це він називав «культурними протиріччями капіталізму» [3]

Наукова новизна

Наукова новизна відображається в отриманих методом порівняльного аналізу результатах соціально-історичного та культурологічного дискурсів постмодерну в 50-80-ті рр. ХХ ст. Практичне значення роботи полягає в розробці недостатньо дослідженої теми, пов'язаної зі спробами описати і сам постнекласичний дискурс, і нове розуміння людини в межах цього дискурсу.

Висновки

Отже, 50-80-ті роки минулого століття представлені двома суперечливими моделями постмодерного дискурсу. Позитивний соціально-історичний дискурс (П. Друкер, А. Етціоні, деякі теоретики постіндустріального суспільства) репрезентує оптимізм 50-х рр. і впевненість у тому, що розвиток нових технологій і модернізація зроблять можливим розрив з минулим і сприятимуть створенню «великого суспільства». Позитивний культурологічний дискурс (С. Зонтаг, Л. Фідлер, І. Хасан) проголошує звільнення від старих і створення нових культурних форм, зазначає виникнення нової чутливості постмодерну. Саме цей позитивний культурологічний дискурс і поширення нових культурних форм допомогли підготувати ґрунт для сприйняття дискурсу постмодерну в 80-ті рр. ХХ ст. Загалом, культурологічний дискурс мав набагато більший вплив на пізніші постмодерні теорії, ніж соціально-історичний дискурс. Культурологічний дис-

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

курс поділяє певні епістемологічні перспективи з пізнішими теоріями постмодерну, які підкреслюють відмінність, інакшість, новизну.

Негативний дискурс постмодерну відображає песимістичні погляди на вектори розвитку сучасного суспільства. А. Тойнбі, Ч. Р. Міллс, Д. Белл, Дж. Стайнер та інші вважали, що західне суспільство і культура занепадають, їм загрожують зміни і нестабільність, а також виникнення масового суспільства і масової культури. Цей песимістичний і апокаліптичний дискурс буде відтворений в постмодерних теоріях, наприклад, у Ж. Бодрійяра.

Як прихильники, так і супротивники постмодерну реагували на зміни в капіталістичному суспільстві, що переживало нечуване раніше зростання виробництва товарів і підвищення рівня добробуту. У певному сенсі дискурс постмодерну став відповіддю на соціально-економічний розвиток. В 80-х рр. ХХ ст. спалахнули дебати щодо повного розриву з епохою модерну. Найрадикальніші захисники постмодерну вимагали розриву з дискурсом модерну і розвитку нових теорій, політики, способів письма і цінностей.

Хоча дискусії стосовно постмодерну в основному були ініційовані в Північній Америці, саме у Франції Ж. Бодрійяр та Ж. Ф. Ліотар всеохоплюючі і глибоко розвинули уявлення про постмодерн. Розвиток постмодерного дискурсу у Франції являє собою розрив з французькою раціоналістичною традицією Р. Декарта та її подальшим розвитком в епоху французького Просвітництва. Нова французька теорія може розглядатися як виклик картезіанському раціоналізму, починаючи від епохи Просвітництва, яка виступила проти спекулятивного розуму на користь практичного сприйняття соціальним змінам, через О. Конта та Е. Дюркгейма, що декларували перевагу позитивної соціальної науки, до закликів Ж.-П. Сартра і М. Мерло-Понті зробити філософію джерелом задоволення потреб людського існування. Французький структуралізм, постструктуралізм, постмодерністська теорія являють собою серію нападів на раціоналістичні теорії. Слід зазначити, що ця критика побудована на французькій антипросвітницькій традиції, яка сягає корінням у критику розуму маркіза де Сада, Ж. Батая, А. Арто. Творчість Ш. Бодлера,

А. Рембо та ін. також сприяла формуванню естетизованого, іронічного і підривного духу французького постмодерну. Яким буде пост-постмодерн, покаже час. Сьогодні залишається відкритим питання: *quo vadis?*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вельш, В. «Постмодерн». Генеалогия и значение одного спорного понятия / В. Вельш // Путь. – 1992. – №1. – С. 109–136.
2. Barraclough, G. An Introduction to Contemporary History / Geoffrey Barraclough. – С. А. Watts, 1964. – 272 p.
3. Bell, D. The Cultural Contradictions of Capitalism / Daniel Bell. – Basic Books, 1976. – 363 p.
4. Druker, P. F. Landmarks of Tomorrow / Peter Ferdinand Druker. – New York : Harper, 1957. – 270 p.
5. Etzioni, A. The Active Society: A Theory of Societal and Political Processes / Amitai Etzioni. – Collier-Macmillan, 1968. – 698 p.
6. Hassan, I. The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture / Ihab Hassan. – Ohio State Univ Press, 1987. – 288 p.
7. Howe, I. Decline of the New / Irwing Howe. – Harcourt Publishers Ltd., 1970. – 326 p.
8. Huysen, A. Mapping the Postmodern / Andreas Huysen. – New German Critique. – No. 33. Modernity and Postmodernity, 1984. – P. 5–52.
9. Levin, H. Refractions: Essays in Comparative Literature / Harry Levin. – Oxford Univ Press; First Edition, 1966. – 230 p.
10. Mills, C. W. The Sociological Imagination / C. Wright Mills. – Oxford University Press, USA, 1959. – 248 p.
11. Rosenberg, B. Mass Culture: the Popular Arts in America / Bernard Rosenberg / Ed. by D. M. White. – The Free Press, 1957, 561 p.
12. Smith, H. The Huston Smith reader / Huston Smith / Ed. with an introduction by Jeffery Paine. – University of California Press, 2012. – 280 p.
13. Sontag, S. Against Interpretations: And Other Essays / Susan Sontag. – Picador, 1st edition, 2001. – 336 p.
14. Steiner, G. In Bluebeard's Castle: Some Notes Towards the Redefinition of Culture / George Steiner. – Yale University Press, 1971. – 141 p.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

15. Arnold J. Toynbee. A Study of History, Vol.2:
Abridgement of Volumes VII-X / Arnold J. Toyn-

bee / Ed. by D.S. Somervell. – Oxford University
Press, USA, 1987. – 432 p.

Т. В. ДАНИЛОВА^{1*}

^{1*}Национальный университет биоресурсов и природопользования (г. Киев)

ПОСТМОДЕРН: PRO ET CONTRA. СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС 50-80-Х ГОДОВ XX ВЕКА

Цель. В статье делается попытка исследовать становление социально-исторического и культурологического дискурсов постмодерна в 50-80-е годы XX в. **Методология.** Автор использует метод философской герменевтики. **Научная новизна** отражается в результатах, полученных методом сравнительного анализа социально-исторического и культурологического дискурсов постмодерна в 50-80-е годы XX в. Практическое значение данной статьи состоит в разработке недостаточно исследованной темы, связанной с попытками описать и сам постнеклассический дискурс, и новое понимание человека в рамках этого дискурса. **Выводы.** В определенном смысле дискурс постмодерна стал ответом на социально-экономическое развитие. В 80-х гг. XX в. вспыхнули дебаты относительно полного разрыва с эпохой модерна. Радикальные защитники постмодерна требовали разрыва с дискурсом модерна и развития новых теорий, политики, способов письма и ценностей. Каким будет пост-постмодерн, покажет время.

Ключевые слова: постмодерн, модерн, постиндустриальное общество, модернизация, массовая культура

T. V. DANYLOVA^{1*}

^{1*}National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv)

POSTMODERN: PRO ET CONTRA. SOCIO-HISTORICAL AND CULTUROLOGICAL DISCOURSE IN THE 1950S-1980S

Purpose. This article attempts to explore the establishment of socio-historical and culturological discourses of postmodern in the 1950s-1980s. **Methodology.** Author use the method of philosophical hermeneutics. **Scientific novelty** is reflected in the results from a comparative analysis of the socio-historical and cultural discourses of postmodern in the 1950s-1980s. Practical value of this paper consists in the development of insufficiently studied subject, which attempts to describe post-nonclassical discourse itself and a new understanding of human as a part of this discourse. **Conclusions.** As can be seen, the discourse of postmodern is a response to social and economic development. In the 1980s discussions about the complete break with the modern discourse started. Advocates of the postmodern urged to create and develop new theories, values, modes of writing, etc. Time will tell what will be post postmodern.

Keywords: postmodern, modern, post-industrial society, modernization, mass culture

REFERENCES

1. Velsh, V. «Postmodern». *Genealogiya i znachenie odnogo spornogo ponyatiya* ["Postmodern". Genealogy and the value of one of the disputed concept]. Moskva, 1992, pp. 109-136.
2. Barraclough, G. An Introduction to Contemporary History / Geoffrey Barraclough. - C.A. Watts, 1964. – 272p.
3. Bell, D. The Cultural Contradictions of Capitalism / Daniel Bell. - Basic Books, 1976. – 363p.
4. Druker, P.F. Landmarks of Tomorrow / Peter Ferdinand Druker. – New York: Harper, 1957. – 270p.
5. Etzioni, A. The Active Society: A Theory of Societal and Political Processes / Amitai Etzioni. - Collier-Macmillan, 1968. – 698p.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

6. Hassan, I. *The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture* / Ihab Hassan. - Ohio State Univ Press, 1987. – 288p.
7. Howe, I. *Decline of the New* / Irwing Howe. - Harcourt Publishers Ltd., 1970, – 326p.
8. Huysen, A. *Mapping the Postmodern* / Andreas Huysen. – New German Critique. – No.33. Modernity and Postmodernity, 1984. – pp.5-52.
9. Levin, H. *Refractions: Essays in Comparative Literature* / Harry Levin. - Oxford Univ Press; First Edition, 1966. – 230p.
10. Mills, C.W. *The Sociological Imagination* / C.Wright Mills. – Oxford University Press, USA, 1959. – 248p.
11. Rosenberg, B. *Mass Culture: the Popular Arts in America* / Bernard Rosenberg. / Ed. by D.M.White. - The Free Press, 1957, 561p.
12. Smith, H. *The Huston Smith reader* / Huston Smith / Ed. with an introduction by Jeffery Paine. - University of California Press, 2012. – 280p.
13. Sontag, S. *Against Interpretations: And Other Essays* / Susan Sontag. – Picador, 1st edition, 2001. – 336p.
14. Steiner, G. In *Bluebeard's Castle: Some Notes Towards the Redefinition of Culture* / George Steiner. - Yale University Press, 1971. – 141p.
15. Arnold J. Toynbee. *A Study of History, Vol.2: Abridgement of Volumes VII-X* / Arnold J. Toynbee / Ed. by D.S. Somervell. - Oxford University Press, USA, 1987.- 432p.

Надійшла до редколегії 10.05.2013

Прийнята до друку 10.09.2013

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

УДК 1(091)

L. KATZ^{1*}

^{1*}University of Haifa (Israel)

MEASUREMENT OF VAGUE PREDICATES

Purpose. The way of assignment of exact numerical truth value to any vague predicate sentence remains to be problematic. **Methodology.** I would like to propose one of the possible ways of estimation for vague sentences: to exploit the supervaluationists' idea of precisification for the interpretation of verity. We can think of the verity of a borderline sentence (the degree to which it is close to definite truth) as the proportion of permissible precisifications on which it is true. **Scientific novelty.** The proposed construal of degrees, interpreting verities on the basis of a measure over admissible precisifications, allows discrimination among borderline cases that would otherwise (on the standard supervaluationist account) all inhabit the same truth-value gap. My view of vague expressions assumes also that a borderline sentence may affect verity of another borderline sentence. The notion of relative verity reflects an intuitive assumption about possible semantic connections between applications of vague predicates. So-called forcing connection is a non-symmetric, transitive relation, which does not express any temporal or causal dependence between borderline cases; rather, it expresses a logical or semantic relation. I consider different kinds of forcing connection between vague expressions. **Conclusion.** Using of the notions "relative verity" and "forcing" provides preservation for borderline sentences of certain logical connections, which are postulated by classical logic.

Keywords: vagueness, borderline sentence, relative verity, super valuation.

Introduction

Vagueness usually is connected with predicate expressions such as 'x is clever', 'x is tall', 'x is tired', 'x is bald', 'x is a child', 'x is a heap', and so on. The distinguishing characteristic of such expressions is the seeming impossibility of drawing any sharp boundary between what the expression applies to and what it does not apply to.

Vague expressions characteristically have *borderline cases*, which are neither definitely true nor definitely false, and which thus belong to this grey zone. However, it is not correct that any vague predicate sentence $F(x)$ divides the universe into three parts in a unique way, because the boundaries between these parts also are not sharp.

I share the degree-theoretical position that the truth function can assign extreme values 0 and 1 corresponding to definitely false and definitely true sentences, as well as fractional values to borderline cases. So, I am assuming that truth can proceed by degrees. To avoid any confusion of terms, I follow D. Edgington [1] in using the term "verity" for a degree of truth that is a measure of the closeness of the sentence to definite truth. I use " $v(\alpha)$ " ("verity of α ") instead of "the degree of truth of the sentence α ."

Vague predicates can be classified in a rather natural way on the basis of how their applicability

might be measured. Degree-theoretic analysis seems most suitable for vague predicates that may be thought of as *measurable*—such as 'tall', 'red', and 'child'. Such terms are usually connected with a corresponding numerical scale that provides some measure for the predicate's applicability—e.g., 'child' and 'adult' are connected with measures of age; 'tall' and 'short' are connected with measures of height. Predicates that are measurable in this way are those for which it is most natural to use a numerical scale when speaking of their verity (their degree of truth).

Many vague predicates, such as 'heap' and 'bald', are measurable along more than one dimension. Not only quantity, but also the configuration of grains, as well as the density of their distribution, are relevant in determining whether a set of grains constitutes a heap. Likewise, baldness depends not only on the amount of hair, but also on its thickness, and distribution. The measure corresponding to such expressions seems to depend on more than one factor. The numerical estimation of such predicates is more sophisticated, although possible.

The application of the degree-theoretical approach seems even more difficult in the case of seemingly unmeasurable expressions, such as 'beautiful', 'clever', and 'wicked', which are not

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

straightforwardly connected with any measure at all. Sometimes, for the sake of effective comparison, we use some conventional numerical scales, such as scores in a beauty contest or results of IQ testing. Of course, the expression ‘she is wicked to the degree 0.43’ seems very strange and unnatural. On the other hand, degrees of wickedness seem to be ordered linearly—for any individuals a and b from the relevant domain of discourse, either a is more wicked than b , or b is more wicked than a , or a and b are wicked to the same degree. Nevertheless, it is very hard to say to what degree a , say, is more wicked than b .

Problem statement

Thus, I suggest that any sentence containing a vague predicate expression can have numerical verity, regardless of the type of predicate. However, the most problematic thing is a method of valuation. Now, I would like to propose one of the possible ways of estimation for vague sentences.

The main text

The popular approach to vagueness known as ‘supervaluationism’ (K. Fine [2], H. Kamp [3], D. Lewis [6] and others) uses the idea of a permissible sharpening of a vague predicate. If we think of vagueness as a matter of semantic indecision, we can always stipulate a sharp boundary wherever one is lacking. Fine [2] uses the term ‘precisification’ for ‘a legitimate way of making the language more precise’. One may treat a vague predicate F as precise by adopting (in a given situation) an arbitrary precise border between F and $\bar{F}$, and we may then consider the whole range of permissible precisifications of this sort. In Lewis’s general semantics (Lewis [6]) any sentence is characterized by *indices*—a sequence of coordinates, for time, place, possible world and so on—on which the truth-value of a sentence might depend and which make a precisification of the sentence permissible. These coordinates may include, for any one-dimensional predicate, some *delineation coordinate*—a real number that is taken as a precise cutoff point of the predicate (e.g. the boundary height for ‘tall’, the boundary age for ‘child’ etc.). For multi-dimensional predicates we consider a sequence of boundary-specifying numbers. Any precisification divides the universe

sharply into the predicate’s extension and its complement, in one of a set of permissible ways. For any permissible precisification of the predicate F and any individual a , either Fa is true or $\sim Fa$ is, but not both (the law of excluded middle holds on any particular precisification).

I would like to exploit the supervaluationists’ idea of precisification for the interpretation of verity. A sentence Fa is definitely true ($v(Fa) = 1$)—‘supertrue’—if it is true on all permissible precisifications, definitely false ($v(Fa) = 0$)—‘superfalse’—if it is false on all permissible precisifications, and borderline if it is true on some but not all permissible precisifications. On the standard supervaluationist approach borderline sentences, being neither supertrue nor superfalse, yield a *truth-value gap* (the principle of bivalence does not hold). However, at least two supervaluationists (Lewis and Kamp) admit degree valuations for borderline sentences. Building on this idea, I would like to fill the truth-value gap by assigning each borderline sentence a degree of truth (verity), so that borderline sentences, too, count as bearers of truth. A wholesale precisification can be thought of as a monotonic non-decreasing mapping of the interval $[0,1]$ to the classical pair $\{0,1\}$. We can think of the verity of a borderline sentence (the degree to which it is close to definite truth) as the proportion of permissible precisifications on which it is true. If μ is the totality of all permissible precisifications of Fa , and η is the number of precisifications on which Fa comes out true, then $v(Fa) = \eta/\mu$. A sentence that is true on relatively many precisifications will have a high degree of verity; a sentence that is true on relatively few precisifications will have a low degree of verity; and a sentence that is true and false on the same number of precisifications will have verity of 0.5.

Thus, my approach combines elements of supervaluationism with the degree approach. D. Edgington [1] and also R. Keefe [4] consider such a combination a useful heuristic device. Although neither of them agrees entirely with such an account, each for different reasons, their approaches may be considered mutually complementary rather than contradictory. The proposed construal of degrees, interpreting verities on the basis of a measure over admissible precisifications, allows discrimination among borderline cases that would

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

otherwise (on the standard supervaluationist account) all inhabit the same truth-value gap.

The notion of *relative verity* reflects an intuitive assumption about possible semantic connections between applications of vague predicates. To explain this idea I will use the following example (by T. Williamson [8, 154–155]). If Adam was born before Eve, then Eve is younger than Adam, so the sentence ‘Eve is young’ intuitively seems to be *no less true* than the sentence ‘Adam is young’. Both sentences may be equally true or false (in definite cases). However, the simultaneous assertion that Adam is young and Eve is not young is intuitively inconsistent. At the same time, the sentences ‘Adam is tall’ and ‘Eve is young’ are semantically independent—all the following pairs of assertions are consistent: ‘Adam is tall and Eve is young’; ‘Adam is tall and Eve is not young’; ‘Adam is not tall and Eve is young’; ‘Adam is not tall and Eve is not young’.

I have defined the verity of a borderline sentence (the degree to which it is close to definite truth) as the proportion of permissible precisifications on which it is true. Any precisification divides the universe sharply into the predicate’s extension and the extension of its complement, in one of a set of permissible ways. In other words, any precisification is a permissible way of assuming each borderline sentence has definite value (0 or 1). K. Fine [2, 126] associates precisifications with the range of *penumbral connections* (‘penumbra’ in B. Russell’s sense [7, 149] of a grey zone). For instance, assuming ‘Adam is young’, we are committed to the following sentences: ‘Adam is not old’; ‘Eve (who is younger than Adam) is also young’; ‘If Adam is young then Eve is young’; and so on. The relation between two such applications of a vague predicate remains constant, not depending on how one might choose to set a sharp border for the predicate. The generalization ‘Anyone younger than a young man is not old’ will be supertrue. The generalization ‘Everybody is young and also not-young (old)’ will be superfalse, because a contradiction is admissible under no precisification.

Following these ideas, my view of vague expressions assumes that a borderline sentence may affect verity of another borderline sentence. For any sentence α , the verity $v(\alpha)$ is the degree of closeness of the sentence α to definite truth. Every

borderline sentence α (such that $0 < v(\alpha) < 1$), considered in relation to another borderline sentence β , may also be characterized by a relative verity $v(\alpha$ relative to $\beta)$, which is the value that α would have under the assumption that β is (definitely) true ($v(\beta)=1$). We can ask what value we would be obliged to assign the borderline sentence α if we were to call the related borderline sentence β definitely true (cf. R. Keefe [4, 99]). The relative verity $v(\alpha$ relative to $\beta)$ may be defined as the proportion of precisifications where both α and β are true relative to all the permissible precisifications where β is true. Furthermore, I would like to coin the meta-linguistic expression $\beta \Rightarrow \alpha$ (‘ β forces α ’) as an abbreviation for: $v(\alpha$ relative to $\beta) = 1$ (‘assigning the value 1 to β forces assigning the value 1 to α ’); and two sentences are *forcing-connected* if one forces the other. Assume $Y\alpha$ means ‘Adam is young’ and Ye means ‘Eve is young’. If both sentences are borderline cases ($0 < v(Y\alpha) < 1$ and $0 < v(Ye) < 1$), then the assumption that Adam is definitely young ($v(Y\alpha)=1$) forces the result that Eve is definitely young as well: ($v(Ye)=1$). Thus, $v(Ye$ relative to $Y\alpha) = 1$. Thus, the assumption that Adam is young shifts, as it were, the border of the predicate ‘young’, thereby changing the verity of all related borderline sentences.

We can understand the meta-linguistic expression $\beta \Rightarrow \alpha$ (‘ β forces α ’) as: ‘any precisification that makes the sentence β true also makes the sentence α true’. Of course, only related sentences may be forcing-connected, but not all related sentences are thus connected. For instance, the assumption that ‘Eve is young’ forces neither ‘Adam is young’, nor ‘Adam is not young’, although these statements are related. The forcing connection is a non-symmetric, transitive relation, which does not express any temporal or causal dependence between borderline cases; rather, it expresses a logical or semantic relation. One can suppose that if β logically entails α , then $\beta \Rightarrow \alpha$. However, if both α and β are simple (atomic) predicate sentences, we cannot speak of logical entailment, but only of *semantic entailment*.

Fine distinguishes between *internal* penumbral connections—between borderline cases of the same predicate (for instance, ‘Adam is young’ and ‘Eve is young’)—and *external* ones between borderline cases of different predicates (for

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

instance, ‘Adam is young’ and ‘Adam is old’) [3, 129–130]. We can consider different kinds of forcing connection between vague expressions.

The expression ‘ $\beta \Rightarrow \alpha$ ’ may be used for expressing *comparisons*, such as ‘taller than’, ‘younger than’ and in general ‘more **F** than’. Assume that John is taller than Bill: $\nu(\mathbf{Tj}) > \nu(\mathbf{Tb})$. Indeed, the assumption that Bill is tall ($\nu(\mathbf{Tb}) = 1$) forces the conclusion that John, too, is tall: $\mathbf{Tb} \Rightarrow \mathbf{Tj}$.

If the extension of the predicate **F** *analytically* includes the extension of the predicate **Q**, then corresponding simple predicate sentences are *semantically related*. Such is the case when one vague predicate *details* another, in the sense of adding one or more features to its intension. For example, the predicate ‘ill with the flu’ details the predicate ‘ill’ (although both predicates remain vague), so the extension of the latter includes the extension of the former. If **Fx** means ‘**x** is ill with the flu’ and **Ix** means ‘**x** is ill’, then for all states of affairs $\nu(\mathbf{Fx}) \leq \nu(\mathbf{Ix})$, and $\mathbf{Fx} \Rightarrow \mathbf{Ix}$.

A second kind of *inclusive relation* between predicates is presented by predicates expressing various degrees of the same feature (for example, ‘invalid’ – ‘ill’, ‘baby’ – ‘child’, ‘fat’ – ‘overweight’). One may represent corresponding pairs of simple predicate sentences using the same predicate symbol and say: ‘Bill is very overweight’ instead of ‘Bill is fat’. If **Fx** means ‘**x** is fat’ and **Sx** means ‘**x** is overweight’, then, for all states of affairs, $\nu(\mathbf{Fx}) \leq \nu(\mathbf{Sx})$ and $\mathbf{Fx} \Rightarrow \mathbf{Sx}$.

If the extensions of the predicates **F** and **Q** are *analytically disjoint* (disjoint in virtue of their semantic contents), then the corresponding simple predicate sentences are *semantically mutually exclusive*: $\mathbf{Fx} \Rightarrow \sim \mathbf{Qx}$ and $\mathbf{Qx} \Rightarrow \sim \mathbf{Fx}$. Contradictory sentences are not only *mutually exclusive* (the overlap of corresponding intervals is empty), but also *jointly exhaustive* (the unit of the corresponding intervals is the entire interval $[0, 1]$). The pair of contradictory sentences containing the same predicate symbol is the simple predicate sentence and its negation (‘tall’ and ‘not tall’).

Let’s now consider pairs of simple contradictory sentences containing various predicate symbols (‘healthy’ – ‘ill’, ‘guilty’ – ‘innocent’, ‘child’ – ‘adult’, ‘bald’ – ‘hirsute’). Given a naturally restricted domain (such as the class of persons), one of such sentences may be

expressed by the negation of another: ‘**x** is healthy’ is the same as ‘**x** is not ill’ and likewise for ‘ill’ and ‘not healthy’. Indeed, the pairs of such predicate sentences divide the universe into the same parts—the truth domain of ‘ill’ coincides with the falsity domain of ‘healthy’; grey zones coincide too, except for the difference in the direction of the axes.

Borderline cases of contradictory predicates seem to be compatible: somebody may be a borderline case between ‘healthy’ and ‘ill’ (which actually is true of most people). However, the assumption that ‘John is healthy’ (‘John is not ill’) is true ($\nu(\mathbf{Hj}) = \nu(\sim \mathbf{Ij}) = 1$) entails the conclusion that ‘John is ill’ (‘John is not healthy’) is false ($\nu(\mathbf{Ij}) = \nu(\sim \mathbf{Hj}) = 0$), and *vice versa*. Note that such a relation has a place not only in this state of affairs, but also in all applications of these predicates:

for any **x**, $\mathbf{Hx} \Rightarrow \sim \mathbf{Ix}$ and $\sim \mathbf{Hx} \Rightarrow \mathbf{Ix}$.

For contrary simple sentences we can formulate two conditions:

C1. Any two contrary sentences **Fx** and **Qx** are mutually exclusive: for any **x**, $\mathbf{Fx} \Rightarrow \sim \mathbf{Qx}$ and $\mathbf{Qx} \Rightarrow \sim \mathbf{Fx}$.

C2. For the *exhaustive set* of contrary predicates $\mathbf{F}_1, \dots, \mathbf{F}_n$, the set of applications of all these predicates to the same individual **x** is jointly exhaustive: for any **x**, $\nu(\mathbf{F}_1\mathbf{x}) + \dots + \nu(\mathbf{F}_n\mathbf{x}) = 1$, so $\sim \mathbf{F}_1\mathbf{x} \Rightarrow (\mathbf{F}_2\mathbf{x} \vee \dots \vee \mathbf{F}_n\mathbf{x})$.

For example, the simple predicate sentences ‘**x** is tall’, ‘**x** is of average height’, and ‘**x** is short’ are contraries. This set of contrary sentences divides the universe into five successive parts: “definitely short”, “borderline short-average”, “definitely average”, “borderline average-tall”, “definitely tall”. The assumption that John is definitely short means that John is definitely not average, and so too the contrapositive: $\mathbf{Sj} \Rightarrow \sim \mathbf{Aj}$ and $\mathbf{Aj} \Rightarrow \sim \mathbf{Sj}$. However, the converse is not correct: for any **x**,

$\sim \mathbf{Ax} \Rightarrow (\mathbf{Tx} \vee \mathbf{Sx})$; $\sim \mathbf{Sx} \Rightarrow (\mathbf{Ax} \vee \mathbf{Tx})$, and $\sim \mathbf{Tx} \Rightarrow (\mathbf{Ax} \vee \mathbf{Sx})$.

Applications of other measurable contrary predicates can divide the universe into more than three parts. For example, the set of predicates characterizing age can include the following nine successive zones (five definite and four borderline): ‘definitely a child’, ‘borderline between a child and an adolescent’, ‘definitely an adolescent’, ‘borderline between an adolescent and a young adult’, ‘definitely a young adult’, ‘borderline between a young adult and middle-

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

aged', 'definitely middle-aged', 'borderline between middle-aged and elderly', and 'definitely elderly'. Note that this number is arbitrary and depends on the purposes at hand.

Conclusion

Thus, any pair of contradictory sentences (borderline ones as well as definite ones) and any exhaustive set of contrary sentences are represented as mutually exclusive and also jointly exhaustive. Indeed, such connections between contradictory and contrary sentences are classical. Using of the notions "relative verity" and "forcing" provides preservation of certain classical logical connections also for borderline sentences.

REFERENCES

1. *Edgington, D.* The philosophical problem of vagueness // *Legal Theory* 7: 371–78; 2001.
2. *Fine, K.* Vagueness, truth and logic. // *Keefe, R. and Smith, P.* (eds) *Vagueness: A Reader*. Cambridge, 1997.
3. *Kamp, J.A.W.* Two theories about adjectives // *Formal Semantics of Natural Language*. Cambridge, 1975.
4. *Keefe, R.* *Theories of Vagueness*. Cambridge, 2000.
5. *Keefe, R.* Phenomenal Sorites Paradoxes and Looking the Same. // *Dialectica* 65: 327-344; 2011.
6. *Lewis, D.K.* General semantics. // *Synthese* 22: 18-67; 1970.
7. *Russell B.A.W.* Vagueness // *Australasian Journal of Philosophy and Psychology* 1: 84-92; 1923.
8. *Williamson, T.* *Vagueness*. London: Routledge, 1994.
9. *Wright, C.* The Illusion of Higher-order Vagueness // *Richard, D. and Sebastiano, M.* (eds.) *Cuts and Clouds* Oxford, 2010.

Л. КАЦ^{1*}

^{1*}Хайфський університет (Ізраїль)

ВИМІРЮВАНІСТЬ РОЗПЛИВЧАСТИХ ПРЕДИКАТИВ

Мета. Спосіб приписування точного істиннісного значення кожному розпливчастому реченню залишається проблематичним. **Методологія.** Один із можливих засобів оцінки істинності розпливчастих речень засновано на використанні супер-оціночної теорії уточнень для інтерпретації істинності. Ступінь істинності розпливчастого речення (ступінь його наближення до визначеної істини) може бути представлена як пропозиція можливих уточнень, при яких це речення є істинним. **Наукова новизна.** Визначення істинності, яке пропонується автором та інтерпретує ступінь істинності як міру допустимих уточнень, дозволяє провести градацію граничних речень, котрі при стандартному супер-оціночному підході попадають у так звану істиннісно-значущу шпарину. Підхід автора до розпливчастих виразів уможливило також, що одне пограничне речення може впливати на ступінь істинності іншого такого речення. Поняття відносного ступеня істинності відображує інтуїтивне уявлення щодо можливих семантичних зв'язків між різними додатками розпливчастих предикатів. Так зване примусове відношення – це несиметричне транзитивне відношення, яке відображує не тимчасову або причинну залежність між граничними реченнями, а їх логічний або семантичний взаємозв'язок. Розглянуто можливі види відношень між розпливчастими реченнями. **Висновки.** Використання понять відносного ступеня істинності та примусового відношення дозволяють зберігати визначені логічні взаємозв'язки між граничними реченнями, обумовлені класичною логікою.

Ключові слова: розпливчастість, пограничне речення, відносний ступінь істинності, супероцінки.

Л. КАЦ^{1*}

^{1*}Хайфський університет (Ізраїль)

ИЗМЕРИМОСТЬ РАСПЛИВЧАТЫХ ПРЕДИКАТОВ

Цель. Решение проблематичности способа приписывания точного истинностного значения каждому расплывчатому предложению. **Методология.** Один из возможных способов оценки истинности расплывчатых предложений основан на использовании супер-оценочной теории уточнений для интерпретации истин-

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

ности. Степень истинности расплывчатого предложения (степень его приближения к определенной истине) может быть представлена как пропорция возможных уточнений, при которых это предложение истинно. **Научная новизна.** Предлагаемое определение истинности, интерпретирующее степень истинности как меру допустимых уточнений, позволяет провести градацию пограничных предложений, которые при стандартном супер-оценочном подходе попадают в так называемую истинностно-значную щель. Подход автора к расплывчатым выражениям допускает также, что одно пограничное предложение может оказывать влияние на степень истинности другого такого предложения. Понятие относительной степени истинности отражает интуитивное представление о возможных семантических связях между различными приложениями расплывчатых предикатов. Так называемое вынуждающее отношение – это несимметричное транзитивное отношение, которое выражает не временную или причинную зависимость между пограничными предложениями, а их логическую или семантическую взаимосвязь. Рассмотрены возможные виды вынуждающих отношений между расплывчатыми предложениями. **Выводы.** Использование понятий относительной степени истинности и вынуждающего отношения позволяют сохранить определенные логические взаимосвязи между пограничными предложениями, обусловленные классической логикой.

Ключевые слова: расплывчатость, пограничное предложение, относительная степень истинности, супер-оценки.

Надійшла до редколегії 10.05.2013

Прийнята до друку 10.09.2013

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

УДК 14

С. А. ЮРИКОВА^{1*}^{1*}Орловский государственный институт искусств и культуры (г. Орёл, Россия)**ПЕРСПЕКТИВЫ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА В УСЛОВИЯХ ТЕХНОГЕННОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

Цель. Очертить круг проблем, характерных для современной техногенной цивилизации, отразить ее противоречивый характер и перспективы человечества в ее условиях. Бурное развитие научно-технического прогресса постепенно, начиная с конца 60-х годов XX столетия, стало приводить к осознанию проблем, которые он порождает, к пониманию того, что без серьезного, пристального контроля за его развитием и необходимого философского анализа этих проблем, существует опасность формирования в будущем «постчеловеческого» мира. **Методология.** Автор использовал системный и аналитический методы исследования. **Научная новизна.** Осуществлен комплексный подход к обозначению и анализу проблем, с которыми столкнулось современное человечество в условиях техногенной цивилизации. Практическое значение работы состоит, прежде всего, в том, что в ней акцентируется внимание на необходимости скорейшего серьезного, продуманного внимания к этим проблемам, чтобы избежать в будущем опасностей, которые они таят для человечества. Кроме того, материал, изложенный в статье, может использоваться в преподавании социально-гуманитарных дисциплин. **Выводы** можно свести к следующим основным положениям: научно-технический прогресс является главным фактором развития современной техногенной цивилизации. Порождаемый им большой круг проблем требует понимания необходимости жесткого контроля за развитием техники. Спонтанное, непродуманное дальнейшее ее развитие и использование может постепенно привести к «постчеловеческому миру». Опасность осуществления такого сценария должна породить необходимость более пристального внимания, обсуждения и анализа уже существующих проблем и выработки мер, способных обеспечить выживание человечества в условиях современной техногенной цивилизации.

Ключевые слова: техника, наука, прогресс, человек, человечество, техногенная цивилизация.

Актуальность

Научно-технический прогресс стал главным фактором, определившим развитие человеческого общества в XX веке и обусловившим его своеобразие. Жизнь современного человечества уже немыслима без дальнейшего его развития. Необходимость же осмысления последствий была осознана не сразу. Примерно до 70-х годов XX века философские проблемы техники не обсуждались широко в обществе. Они волновали лишь сравнительно небольшой круг философов XX века. Речь идет прежде всего о таких мыслителях, как Ф. Дессауэр, Л. Мэмфорд, Х. Ортега-и-Гассет, М. Хайдеггер, О. Шпенглер, К. Ясперс и др. В России одним из родоначальников философии техники стал русский инженер П. К. Энгельмейер, написавший еще в начале XX века работы «Теория творчества» и «Философия техники». Проблемы развития техники были также в центре внимания Н. А. Бердяева и др.

К концу 60-х годов в общественном созна-

нии начинают обозначаться экологические проблемы, приходит понимание того, что на природу нельзя уже смотреть как на кладовую без дна, что увеличивающееся давление на природу со стороны социума может привести к серьезным последствиям. О том, насколько серьезны эти опасения, показали результаты исследований, проведенных учеными Римского клуба под руководством Д. Медоуза, которые были отражены в Докладе «Пределы роста». Публикация книги более чем на 35 языках под таким же названием вызвала сенсацию во всем мире. Главный вывод, содержащийся в книге, был далеко не утешительным – человечество движется навстречу глобальной катастрофе. Избежать ее, подчеркивали ученые, можно лишь в том случае, если будет уменьшено давление на природу, а для этого необходимо ограничение, регулирование роста производства, добычи и переработки природных ресурсов. Результаты исследований поставили под сомнение существовавшие представления о критерии социального прогресса, который усмат-

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

ривали в непрерывном наращивании производственных мощностей ради все большего производства материальных благ.

Осознание проблем, которые породила научно-техническая революция (загрязнение окружающей среды, истощение природных ресурсов, исчезновение видов животных и растений, угроза техногенных катастроф, ядерной войны и др.) привело, в свою очередь, к пониманию необходимости контроля за развитием техники, недопущением спонтанного непродуманного ее развития и использования.

Цель

Цель данной статьи – очертить круг проблем, характерных для современной техногенной цивилизации, отразить ее противоречивый характер и перспективы человечества в ее условиях.

Методология

Автор использовал системный и аналитический методы исследования.

Современное человечество, как справедливо подчеркивают современные ученые, вступило в этап своего развития, исторически сравнимый со становлением неолита, но по значимости и последствиям для человеческой жизни значительно его превышающим. Развитие научно-технического прогресса обусловило техногенный характер современной цивилизации, привело к несоизмеримости деяний человека с самим собой как природным существом. Стало возможным говорить о формировании «постчеловеческого» мира, т.е. мира, создаваемого человеком, но который будет существовать независимо от него и развиваться по своим законам. Осознание возможности осуществления такого сценария заставило современных ученых обратить пристальное внимание к проблеме техники, перспектив ее дальнейшего развития и последствий его для человека.

На протяжении почти всей истории люди мечтали о средствах, которые бы позволили облегчить труд человека, интенсифицировать его. Эти мечты, которые находили сначала свое воплощение в мифах (миф о Прометее, научившем людей техническим навыкам, миф о Дедале и его сыне Икаре, осуществлявших полет с помощью крыльев, миф о строительстве

Вавилонской башни и его неудаче), в сказках (вспомним, к примеру, ковер-самолет, летающую метлу Бабы-Яги, сапоги-скороходы и т. д.), в полной мере стали сбываться с начала XX века, когда техника активно стала входить в жизнь людей.

О том, как повлияет на жизнь людей развитие научно-технического прогресса, размышляли в то время преимущественно представители творческой интеллигенции – художники, поэты. Как отмечали футуристы, люди были просто опьянены достижениями технического прогресса. Жизнь мотора, подчеркивали они, теперь больше волнует художников, чем слезы и улыбка женщины. Однако в начале XX века высказывались и пессимистические прогнозы относительно последствий дальнейшего развития техники. Например, опасения высказывали представители абстракционизма, у истоков которого стоял В. Кандинский. Знаменитый «Черный квадрат» К. Малевича исследователи рассматривают как обобщенный образ индустриальной технологии, оперирующей стандартными узлами и деталями, как символ утраты духовного измерения.

Эти опасения оказались не напрасными. К концу XX века была создана техногенная цивилизация. Ее самой опасной и существенной чертой считают возможность утраты человеком власти над техническим прогрессом и его последствиями. Как справедливо однажды заметил Б. Рассел, наука и техника движутся сегодня вперед, словно танковая армада, лишившаяся водителей, – слепо, безрассудно и без определенной цели.

На сегодняшний день проблема принципиальной непредсказуемости дальнейшего развития научно-технического прогресса – это самая серьезная проблема, которая требует самого пристального к себе внимания не только ученых. Она должна быть в центре внимания правительства каждой страны и обсуждаться на высоком международном уровне.

Среди современных ученых нет единого мнения относительно последствий для человека развития научно-технического прогресса. Очевидные позитивные его последствия, выражающиеся в совершенствовании производства, облегчении труда людей, создании условий для более комфортабельной жизни, стали основой

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

для оптимистической оценки роли техники в жизни людей. Таких взглядов придерживаются представители технократического подхода, связывающие с дальнейшим развитием научно-технического прогресса большие надежды на будущее. И если для индустриальной эпохи характерен был «миф машины» со свойственной ему верой в торжество технического прогресса, то в современную эпоху сторонники этого подхода, как отмечают современные исследователи, создали миф об информации, электрическом мозге, компьютерном прогнозировании, всепланетной экранной культуре [7, с. 304].

Представители другого, гуманитарного подхода высказывают серьезную озабоченность относительно его последствий в будущем и обосновывают необходимость более пристального философского анализа техносферы, без которого невозможно решение существующих и назревающих техногенных проблем [5]. Их опасения связаны с тем, что человек, постепенно уверовав во всемогущество техники, незаметно для себя, отойдет от ценностей гуманитарного характера, таких как добро и красота, толерантность, способность сочувствовать и сострадать ближнему, что может привести к дегуманизации общественных, межчеловеческих отношений.

Благодаря развитию научно-технического прогресса создано общество потребления, в котором человек в большинстве случаев оказывается вовлеченным в бесконечную погоню за всякий раз более совершенными товарами, соответствующими модным тенденциям, его имиджу и т.д. Постепенное окружение людей себя техникой, вещами приводит к изменению характера общения между ними. Как справедливо подчеркивал известный философ, социолог, культуролог Ж. Бодрийяр, что если в прежние времена человек жил в окружении других людей и общался с себе подобными, то в этом обществе изобилия человек окружает свою жизнь объектами потребления [2].

Техника помогла человеку освободиться от «объятий природы», от природной необходимости, взять под свой контроль многие природные процессы. Но сегодня стало совершенно очевидным, что человек оказался в зависимости от технической необходимости. Это выражает-

ся в том, что у созданной человеком искусственной реальности появляется тенденция к онтологизации, саморазвитию, к появлению имманентных закономерностей и своих «интересов».

Появилась опасность развития производства для себя самого. Если до XX века техника была нейтральным средством деятельности человека, то теперь, прочно и глубоко внедрившись во все сферы жизни человеческого общества, она диктует человеку свои условия, задает ему цели. В связи с этим стало возможным говорить об «индустриальном эгоизме». Например, строительство электростанций нужно для выработки энергии, энергия, в свою очередь, нужна для производства стали, сталь нужна для производства цемента, цемент нужен для строительства электростанций. И так каждый цикл, отмечают современные исследователи, с приращением. Сегодня, например, говорят о феномене саморазвития транспортных коммуникаций. Развивающиеся и укрупняющиеся города требуют совершенствования и расширения транспортных сетей. Но эта последняя задача решается на основе уже имеющихся дорог. И город должен уже подстраиваться под существующие коммуникации, выискивая возможности перераспределения транспортных потоков, создания кольцевания, развязок, что требует зачастую освобождения определенных территорий, что может противоречить задачам сохранения исторической среды, чистоты, тишины.

Другая проблема связана с тем, что за развитием научно-технического прогресса стоят интересы конкретных людей. Созданное одним, совершенствуется и продолжается другими, достигая постепенно огромных масштабов, заставляя которые и находясь перед дилеммой дальнейшего развития, сопряженного с вредом для себя, или отказа от него, люди часто руководствуются принципом неотвратимости: «все равно не остановишь». Вынужденные быть в курсе технологического прогресса, заинтересованные в том, чтобы не отстать от других, создать условия для своей безопасности, страны, на уровне правительств, принимают решения, способствующие дальнейшему техническому прогрессу. Как верно замечается современными исследователями, необходимость прогресса

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

обосновывается самым прогрессом. Так, известно, что несмотря на неверие в эффективность американской стратегической оборонной инициативы (СОИ), все прекрасно понимают, что ее осуществление приведет к утрате контроля со стороны человечества за решениями вопросов о войне и мире. Здесь уместно вспомнить слова великого советского ученого М. Бахтина: «Страшно все техническое ..., отданное закону своего развития, оно может время от времени врываться в это единственное единство жизни как безответственно страшная и разрушительная сила» [1].

Современное состояние науки и техники позволяет реализовывать самые смелые идеи и проекты, которые, с одной стороны, позволяют решать сложнейшие задачи, а с другой стороны, порождают еще более серьезные проблемы и последствия. Так, успехи в области генной инженерии и биотехнологий помогают в поиске новых возможностей в решении медицинских, производственных, сельскохозяйственных проблем. Но в то же самое время, как считают специалисты, обеспечивая возможность вмешательства в наследственную природу, создают угрозу человеческой индивидуальности, могут привести, например, к расшатыванию природного иммунитета человека.

Совершенствуя созданный благодаря достижениям науки и техники искусственный мир, человек попадает часто в замкнутый круг. Так обстоит дело, например, с решением некоторых экологических проблем, в частности с очищением воды. Решение этой задачи требует сначала нахождения в лабораториях ученых веществ, с помощью которых можно было бы улучшить состояние воды. Затем необходимо создать предприятия по их выпуску, деятельность которых также сопровождается выбросом в атмосферу вредных веществ, стоком использованной, грязной воды. К тому же, для того, чтобы обезвредить вредные выбросы, необходимо создать более мощное по воздействию вещество, процесс производства которого будет более сложным. Далее встает задача обезвреживания последствий создания этих мощных очистителей и т.д.

Созданный человеком техномир, заставляет его приспособливаться к законам функционирования технических устройств, мириться с

экологическими последствиями. Здесь уместно будет вспомнить М. Хайдеггера, который, анализируя результаты технического прогресса, высказывает пессимистические идеи. Развитие техники привело к появлению «технического мира», который является показателем мощи и универсальности техники. Но вместе с тем этот мир начинает подчинять своему диктату все пространство бытия. М. Хайдеггер приводит пример с рекой Рейн, на которой построена электростанция, которая не встроена в реку так органично, как старый деревянный мост, связывающий два берега. Теперь река скорее встроена в электростанцию, став поставщиком гидравлического напора. А как река Рейн остается интересен разве что для осмотра экскурсионной компанией.

Он одним из первых пророчески высказал идею о непредсказуемости в будущем результатов развития техники. Это объясняется тем, что развитие техники необходимо связано с непрерывной заданностью мышления, поведения, сознания людей. Через сущность техники человек говорит с бытием, слышит его зов. Но главная задача человека – верно угадать импульс техники, так как техника может провоцировать его на ложное самораскрытие. Самое опасное последствие развития технического прогресса он видит в том, что человек может быть выдан технике, «затребован» ею, что не техника будет подчиняться ему, а он окажется во власти диктата техники [8].

Благодаря развитию научно-технического знания происходит постоянное совершенствование технических устройств, увеличивается их выпуск, что усиливает давление на окружающую природную среду. Например, с каждым годом увеличивающийся поток личного транспорта создает не только проблемы, связанные с пробками на дорогах, но очень сильно загрязняет воздух в городах, что негативно сказывается на здоровье людей. Благодаря технике человек, с одной стороны, значительно облегчает себе жизнь, а с другой стороны, вынужден расплачиваться за это другими проблемами: за жилищный комфорт – разобщенностью людей, за техническое совершенствование производства – безработицей, проблемой досуга, его организации и т.д.

Чем более мощной по степени своего воз-

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

действия становится техносфера, тем более строгие требования предъявляются к профессиональным качествам человека. Современный специалист должен обладать глубокими знаниями, от него требуется четкое выполнение технологических стандартов. Появление мощных технологий изменило понятие профессионализма. Многие современные проблемы, как показывает практика порождены прежде всего некомпетентностью и дилетантством. Глобальный характер технического действия, отмечают сегодня, не позволяет двигаться эмпирическим путем – методом проб и ошибок, так как последствия неверных шагов, непродуманных решений будут необратимыми.

Высокий профессиональный уровень подготовки, компетентность является гарантом надежности, стабильности и перспективности технических систем. Компетентность предполагает широкий информационный кругозор, аналитический склад ума, знание общих естественно-научных законов и свойств природных материалов. Особые, повышенные требования к современному специалисту обусловлены сложностью, порою повышенной, технических систем. Сложность таких технических объектов, например, как атомные электростанции и др., превосходит контролирующие возможности человека.

Созданный людьми техномир, можно сказать, мстит людям за их некомпетентность, за незнание его законов и пренебрежение к ним. В связи с этим подвергается сомнению положение о том, что человек является субъектом сотворенного им мира. Здесь уместно привести печальную шутку польского философа Ст. Ежи Леца: наука и техника так совершенствуются, что человек скоро сможет обойтись без самого себя.

Становление техногенной цивилизации привело к девальвации духовных ценностей, к формированию технократического типа личности с соответствующим технократическим стилем мышления, в основе которого вера во всемогущество рациональных методов, и соответствующей системой ценностей. В этой системе высшими ценностями становятся деньги, прибыль, могущество, власть. Здесь истинные нравственные ценности утрачивают свое высокое значение и приобретают новое, соответ-

ствующее технократическому стилю мышления. Например, добро начинает отождествляться с выгодой, счастье – с обладанием.

Развитие научно-технического прогресса в XX веке привело, как подчеркивают исследователи, к превышению сферы жизни людей сферой их деятельности, к преодолению сначала чувственных, а теперь и мысленных ее границ. Современный человек живет в качественно ином мире, который ученые стали называть постчеловеческим уже в 80-х годах прошлого века. «Мир человека перестал быть равным его дому. Природное бытие людей (узкий диапазон температур, давления, состава воздуха, в котором мы можем жить) вступает в противоречие с их деятельностной реальностью и при случайном непосредственном контакте с ней (радиацией, излучением, скоростью) терпит поражение. Из средства жизни наше окружение превращается в средство труда. В современном мире все меньше мест, все меньше времени, где и когда человек действует как целостное телесно-духовное существо. Это глубинная причина проблем экологии и кризиса гуманизма: живое за пределами жизни! Таков первичный, базовый смысл, определяющий постчеловеческое измерение мира» [4, с. 274]. В сложившейся ситуации, подчеркивает В. А. Кутырев, обнаружился как бы внутренний кризис могущества человека, обостривший проблемы экологии, гуманизма, общим знаменателем которых является становление «постчеловеческого» мира, мира, созданного человеком и обретающего независимость от своего творца.

Но пока еще речь идет о становлении «постчеловеческого» мира, у современного человека есть еще время подумать о последствиях своих решений и действий. В принципе, как справедливо замечал другой известный ученый В. П. Визгин, любое творение человека, выводящее его на контакт с бытием, ведет себя как мир, т.е. как автономное образование, наделенное бесконечностью значений, открытое для дальнейшего явления и бросающее своей «неисчерпаемостью» вызов человеку как своему творцу [3, с. 62].

Развитие научно-технического прогресса привело и к качественному изменению современного общества, которое стало информационным. Созданы системы искусственного ин-

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

теллекта, благодаря которым появляются новые виды деятельности, в которых реальные чувства и человеческое мышление уже не являются для человека ориентиром. Компьютерно-информационная реальность становится для человека значимее вещно-объектной реальности. Осмысление сущности информационного общества, проблем и перспектив его развития также находится в центре внимания современных ученых.

Сложившаяся ситуация, когда человек, благодаря достижениям развития науки и техники, получил возможность выходить за пределы своего не только чувственного, но и мысленного мира, когда он оказывается «не один» в созданной им самим человеко-машинной цивилизации, а становится ее компонентом, фактором, заставляет задуматься над вопросами о месте человека в качественно новом для него мире, о границах отношения к нему как к фактору развития современной цивилизации, о том, чтобы «постчеловеческая» реальность не привела постепенно к существованию мира без человека.

Размышляя о состоянии и тенденциях дальнейшего развития современной техногенной цивилизации, многие ученые приходят к выводу, что перспектив у нее нет, что и свидетельствует о ее кризисе. При ответе на вопрос о возможности преодоления этого кризиса высказываются как пессимистические, так и оптимистические точки зрения.

Научная новизна

Осуществлен комплексный подход к обозначению и анализу проблем, с которыми столкнулось современное человечество в условиях техногенной цивилизации. Практическое значение работы состоит прежде всего в том, что в ней акцентируется внимание на необходимости скорейшего серьезного, продуманного внимания к этим проблемам, чтобы избежать в будущем опасностей, которые они таят для человечества. Кроме того, материал, изложенный в статье, может использоваться в преподавании социально-гуманитарных дисциплин.

Выводы

Согласно оптимистическим точкам зрения у современной техногенной цивилизации есть шанс выжить в том случае, если, во-первых,

произойдет осознанное изменение приоритетов в шкале ценностей, отношения к природе и формирования экологической культуры. Это предполагает рассмотрение проблем развития техники в тесной связи с экологическими и нравственными проблемами. Иначе говоря, экологический и социокультурный смыслы техники должны существовать в единстве.

Во-вторых, техника должна приобрести человеческое измерение, т.е. критерием целесообразности всех технических изобретений должна быть прежде всего польза для человека, а затем уже технико-технологическая оптимальность и экономическая эффективность. Совершенствование оценок техники, как справедливо отмечают современные исследователи, связано со сложностью переориентации групповых интересов на общечеловеческие. В связи с этим обосновывается необходимость новой дисциплины – антропологии техники, которая бы, учитывая выше сказанное, нацеливала бы на создание глобальных программ, нейтрализующих негативные последствия технического прогресса [6].

Другим важнейшим условием преодоления кризиса считают революционные изменения инженерного мышления и действия, в развитии которого выделяют три этапа. На первом этапе главной задачей было – понять «онтологическую» природу принципов действия технических устройств, что происходило часто на интуитивном, практическом уровне. На втором этапе развития инженерии, который называют логико-гносеологическим, главной задачей стало – понять, какими методами и способами создаются и эксплуатируются технические объекты. На этом, подчеркивают сегодня ученые, и базируется современное инженерное образование. При этом главным критерием инженерного мышления и действия становится техническая эффективность. В этих условиях техника становится целью и главным содержанием деятельности человека. В результате, как сказал Б. Пастернак, «техники много, а духа нет».

Третий, возможный и необходимый, этап связывают с социокультурным осмыслением техники. Он предполагает человеческое измерение техники с осмыслением всегда последствий ее развития для человечества в целом, что, в свою очередь, предполагает высокий уровень

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

ответственности за изобретение и его использование. Такой подход должен привести к созданию глобальной системы «Техническое устройство – Человек – Окружающая среда», где все три компонента должны быть равноправными. Такой подход не допускает доминирования какого-либо компонента в этой системе и должен обеспечить гармоническое сосуществование их. При этом высшей ценностью в этой системе должен быть человек. Поэтому суть и смысл дальнейшего развития техники должны заключаться в выработке таких проектировочных стратегий и контролирующих систем, которые бы обеспечили человеческое выживание.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бахтин, М. М. К философии поступка / М. М. Бахтин // Философия и социология науки и техники. – М., 1985.
2. Бодрийар, Ж. Общество потребления / Ж. Бодрийар. – М., 2006.
3. Визгин, В. П. Культура-знание-наука / В. П. Визгин // Наука и культура. – М., 1984.
4. Кутырев, В. А. Проблема выживания человека в «постчеловеческом» мире. / В. А. Кутырев // Человек в системе наук. – М., 1989.
5. Попкова, Н. В. Философия техносферы / Н. В. Попкова. – М., 2009.
6. Попкова, Н. В. Антропология техники. Проблемы, подходы, перспективы / Н. В. Попкова. – М., 2011.
7. Савкина, А. В. Киберрелигия и техноязычество в современном обществе / А. В. Савкина // Философские опыты. – Вып. 2. Человек. Общество. История. – М., 2009.
8. Хайдеггер, М. Вопрос о технике / М. Хайдеггер // Время и бытие. – М., 1993.

С. А. ЮРИКОВА^{1*}

^{1*} Орловський державний інститут мистецтв і культури (м. Орел, Росія)

ПЕРСПЕКТИВИ ЛЮДСТВА В УМОВАХ ТЕХНОГЕННОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Мета. Окреслити коло проблем, характерних для сучасної техногенної цивілізації, відобразити її суперечливий характер і перспективи людства в її умовах. Бурхливий розвиток науково-технічного прогресу поступово, починаючи з кінця 60-х років ХХ століття, став приводити до усвідомлення проблем, які він породжує, до розуміння того, що без серйозного, пильного контролю за його розвитком і необхідного філософського аналізу цих проблем, існує небезпека формування в майбутньому «постлюдського» світу. **Методологія.** Автор використовує системний та аналітичний методи дослідження. **Наукова новизна.** Здійснено комплексний підхід до позначення та аналізу проблем, з якими зіштовхнулося сучасне людство в умовах техногенної цивілізації. Практичне значення роботи полягає, перш за все, у тому, що в ній акцентується увага на необхідності скорішої серйозної, продуманої уваги до цих проблем, щоб запобігти в майбутньому тих небезпек, які вони несуть людству. Крім того, матеріал, викладений у статті, може бути використано у викладанні соціально-гуманітарних дисциплін. **Висновки** можливо звести до наступних основних положень: науково-технічний прогрес є головним фактором розвитку сучасної техногенної цивілізації. Велике коло проблем, що ним породжено, потребує розуміння необхідності жорсткого контролю за розвитком техніки. Спонтанний, непродуманий подальший її розвиток і використання може поступово призвести до «постлюдського світу». Небезпека здійснення такого сценарію повинна породити необхідність більш пильної уваги, обговорення та аналізу вже існуючих проблем й розробки заходів, здатних забезпечити виживання людства в умовах сучасної техногенної цивілізації.

Ключові слова: техніка, наука, прогрес, людина, людство, техногенна цивілізація.

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

S. A. YURIKOVA^{1*}^{1*}Orel State Institute of Arts and Culture**THE PROSPECTS OF MANKIND IN CONDITIONS OF TECHNOGENIC CIVILIZATION**

Objective. The outlines of the problems of the modern industrial society, reflection of its controversial nature and prospects of mankind in the environment. Statement of the problem: the rapid developments of science and technology gradually beginning at the 60s lead to the realization of the problems that have been caused to understanding of a serious and careful monitoring of its development and the urgent philosophical analysis, such as risks by creating a future as "post-human" world. **Scientific novelty.** Is carried out a comprehensive approach to labeling and analysis of the problems faced by modern humanity in a technological civilization. The practical significance of the work lays primarily in the fact that the research needs a serious, thoughtful attention to these problems in the future in the aim to avoid dangers they pose to humanity. Materials presented in the article may be used in the teaching or social and humanities studies. **Conclusions.** The findings can be summarized in the following key positions: the scientific and technological progress is a major factor in the development of modern industrial civilization. It generated a large set of problems that require an understanding of the need for tight control in the technology development. Spontaneous, non-sustainable development and its use may gradually lead to a "post-human world". The danger of a scenario, needs to generate more attention, discussion and analysis of existing problems and developing measures will ensure the survival of humanity in the modern industrial society.

Keywords: engineering, science, progress, man, mankind, technological civilization.

REFERENCES

1. Bakhtin, M.M.. *K filosofii postupka* [Toward a Philosophy of the Act] // Philosophy and Sociology of Science and Technology. – M., 1985.
2. Bodriyar, Zh. *Obshchestvo potrebleniya* [Consumer society]. M., 2006.
3. Vizgin, V.P.. *Kultura-znanie-nauka* [Culture-Knowledge-Science] // Science and Culture. M., 1984.
4. Kutyrev, V.A. *Problema vyzhivaniya cheloveka v «postchelovecheskom» mire* [Problem of Human Survival in the "Post-Human" Society]. M., 1989.
5. Popkova, N.V.. *Filosofiya tekhnosfery* [The Philosophy of Technosphere]. M., 2009.
6. Popkova, N.V. *Antropologiya tekhniki. Problemy, podkhody, perspektivy* [Anthropology of Technique. Problems, approaches, perspectives]. M., 2011.
7. Savkina, A.V. *Kiberreligiya itekhnoyazychestvo v sovremennom obshchestve* [Cyberreligion and Technopaganism in the Modern Society]. M., 2009.
8. Khaydegger, M. *Vopros o tekhnike* [The Question Concerning Technology]. M., 1993.

Надійшла до редколегії 10.05.2013

Прийнята до друку 10.09.2013

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК 1(091) : 316.7

М. С. ОЛЕЩЕНКО^{1*}

^{1*}Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ПОНЯТИЕ «СИМУЛЯКР» В ТВОРЧЕСТВЕ ТИТ ЛУКРЕЦИЯ КАРА

Цель. Проанализировать понимание симулякра в творчестве античного мыслителя Тит Лукреция Кара. Определить особенности феномена «симулякр» в работе «О природе вещей». **Методология.** Автор использовал системный и аналитический методы. **Научная новизна.** Автором внесен еще один штрих в малоизученное учеными поле исследований симулякра в творчестве Лукреция Кара. Основательную работу в этом направлении осуществил французский мыслитель Ж. Делез в работе «Лукреций и натурализм», которая и стала основой для данного исследования. **Выводы.** Творчество Тит Лукреция Кара обычно воспринимают как проявление древнеримского поэтического слова или описание природы вещей в метафорической форме. Однако мало кто из исследователей обращал внимание на интересные философские размышления мыслителя о феномене «симулякр».

Ключевые слова: симулякр, атом, образ, призрак, эпикуреизм, идол.

Актуальность

Актуализируя проблему понятия «симулякр» в современной культуре, следует говорить не просто о присутствии симулякров в нашей жизни (современный человек просто «купаются» в симулякрах, он посредством их живёт, мечтает, любит и действует). Мы можем говорить о подражании, о копиях, но мы по-прежнему прибываем в той реальности, которая проникнута различными симулятивными проявлениями культуры, пополняющимися новыми проявлениями симулякров и нуждающимися в наших исследованиях. Фундаментом философии всегда была, есть и будет античная философия. Даже, казалось бы, новое понятие «симулякр», которое характеризует современное общество, также уходит в античную древность. На протяжении историко-культурного дискурса шла речь о феномене симулякра в разных аспектах человеческой деятельности. Возможно, мыслители не всегда использовали само понятие симулякр, однако подобные категории или синонимы всегда присутствовали в философских размышлениях. Но всё же, при рассмотрении понятия симулякр как такового, в античной философской мысли можно выделить глубокое исследование данного понятия у Платона и Лукреция. Диалоги «Софист» и «Государство» являются необходимым минимумом при исследовании симулякра в период античности. Античное понимание симулякра является довольно интересным и прогрессивным. Существова-

ла идея о том, что тела излучают неуловимые тонкие элементы, которые выходят или из глубины тел, или с поверхности вещей. Уже Платон в «Софисте» связывал искусство с подражанием, говоря о двух видах подражания, которые творят образы и создают призраки – «фантастические» образы, которые только кажутся сходными с предметами. Софисты создают мнимое знание и призрачные подобию, а не образы, соответствующие предметам. Он разоблачал софистов – корыстных хитрецов, профессия которых заключалась в создании «мнимых знаний и призрачных подобию».

Уникальное исследование симулятивной реальности принадлежит эпикурейской школе; Эпикур и Лукреций непосредственно рассматривали данное понятие. У Лукреция термин «симулякр» (*simulacrum*) является в качестве аналога эпикуровскому «идолу». Ю. Цезарь, рассказывая о нравах и обычаях галлов и германцев, называл симулякрами их богов-идолов.

Цель статьи

Цель статьи – проанализировать понимание симулякра в творчестве античного мыслителя Лукреция Кара. Для этого предполагается решить ряд задач: 1. Обозначить понятие «симулякр» у Лукреция, отличив от понятия «образ»; 2. Показать особенности понимания симулякра Лукреция у Ж. Делеза и А. Ф. Лосева; 3. Определить особенности симулякра у Лукреция.

ІСТОРИЯ ФІЛОСОФІЇ

Методологія

Работа «О природе вещей» стала основанием для рассмотрения и анализа феномена симулякра в творчестве Лукреция. Следует отметить тот факт, что не любой перевод на русский язык может проиллюстрировать проблему симулякров и симуляций в работе Лукреция. К примеру, наиболее современный перевод Петровского, который считается классическим вариантом перевода, в полной мере не передает природу понятия, а слово «*simulacrum*» переводчик заменяет понятием «образ», что во многом смещает акценты. Такой перевод изображает в работе поэтичность и метафоричность текста, и в меньшей мере его философское направление. В исследовании симулякра у Лукреция помог перевод И. Рачинского. Но в связи с тем, что последнее издание было опубликовано в 1933 году, возникли сложности в поисках данного текста. В данном переводе различаются понятия «подобие» (*similitudo*) и «образ» (*imago*), что дает возможность определить место и значение симулякра в творчестве Лукреция. Также при исследовании данного феномена неоднократно приходилось обращаться к латинскому первоисточнику, дабы проследить трансформации понятия симулякра. В то же время в данном исследовании немаловажную роль сыграли работа Ж. Делеза «Логика смысла» и А. Ф. Лосева «Эстетика Лукреция».

Тит Лукреций Кар, античный мыслитель, автор произведения «О природе вещей», который интересовался сутью природы, её законами, «каковы суть зачатки предметов, как они все различаются между собою по форме, как они носятся вольно, влекомые вечным движением, и каким образом могут из них создаваться все вещи... что представляет наш дух по природе и из чего в единении с телом он черпает силу» [6, с. 160]. В данном исследовании творчество Тит Лукреция Кара является важным звеном в формировании понятия симулякра в историко-философском дискурсе. Нередко его тексты воспринимают как источник древнеримской поэзии, однако он, в первую очередь, был философом, который использовал поэтическую форму для изложения своих мыслей.

Лукреций в работе «О природе вещей» рассматривает образы вещей (*simulacra*) как чрезвычайно легкие и тонкие оболочки, отделяющиеся частью от поверхности вещей, частью же – изнутри. В латинском первоисточнике встречается понятие «симулякр», однако, современные переводчики отдают предпочтение понятиям «призрак», «подобие» или «образ» вещи. У Лукреция можно обнаружить такие слова: «Призраки все, наконец, что являются нам, отражаясь в зеркале, или в воде, или в поверхности всякой блестящей, так как по виду они настоящим предметам подобны, должны из образов быть, что исходят от этих предметов. Значит, у всяких вещей существуют тончайшие формы или подобия их, хоть никто не способен их видеть порознь, но все же, путем непрерывных своих отражений, видны бывают они, отдаваясь от глади. Очевидно, им иначе, чтобы в точности отображать всевозможных предметов фигуры» [6, с. 179].

Античный исследователь А. Ф. Лосев в работе «Эстетика Лукреция», анализируя эстетическую природу философии Лукреция, приходит к весьма интересным выводам относительно природы симулякров у Лукреция. По мнению Лосева: «Эпикурейству свойственна весьма примитивная гносеология, сводящаяся к учению об истечениях особых эйдолов от вещей или особых "знаков", "видимостей" и о проникновении их через глаза и телесные поры в души, состоящие тоже из особого рода круглых и огненных атомов. Тут дана целая симфония этих "образов" (*simulacra*), летающих по воздуху и всасывающихся в тело человека, в результате чего слагаются ощущения и все состояния сознания. И так как эти "атомы" бывают разной формы, то и впечатление от них разное» [5, с. 2].

Исследователь эстетики Лукреция заметит интересный момент в тексте античного мыслителя. «Особенно часто Лукреций говорит о тонкости этих образов, действующих тоже на тончайшую сторону души и вызывающую у нас такие же тончайшие переживания. В одних случаях Лукреций говорит здесь прямо о "тонких вещах" (IV 42–43; 85–86). В других местах он говорит о тонкости самих изображений, которые исходят от тела: "тонкий образ" (*imago*) от тела, "тонкие формы (*forma*) вещей" (104),

ІСТОРИЯ ФІЛОСОФІЇ

"образ (imago) состоит из тончайшей природы (natura)" (110), "тонкие ткани" (texturae) и "тонкие фигуры (figurae) вещей" (157–158), "тонкие изображения (simulacra) вещей" (724–725). В обоих случаях "тонкость" трактуется как эстетическая категория. Легкость, гладкость, тонкость, подвижность и легчайшая сочетаемость вещественно-смысловых истечений физических тел, все такого рода эстетические категории Лукреция, как это ясно само собой, являются чисто структурными категориями, дальше которых едва ли и пошла эстетика Лукреция, как и вообще эстетика эпикурейцев» [5, с. 3].

Симулякры имеют двоякий характер. Одни истекают от самых вещей, другие же образуются в воздухе самостоятельно. Симулякры, «которые выходят из глубин, проходят через поверхность, заменяя поверхностные шары». Только соединение ряда симулякров формирует образ чувственно воспринимаемого тела. Проявляются симулякры: «Не изнутри и не из глубины их, как сказано раньше, но лишь от внешней поверхности их, от наружной окраски» [3, с. 8].

Лукреций, говоря о симулякрах, о подобиях, отмечает: «Есть у вещей то, что мы за призраки (simulacra) их почитаем; тонкой подобно плеве, от поверхности тел повергают нас наяву и во сне, когда часто мы видим фигуры странные призраков тех, кто лишен лицезрения света; в ужасе мы от сна пробуждаемся, их увидавши» [5, с. 126]. Но в тоже время, подобность мнимая также проявляется в многообразии и разнообразии, что потом Ж. Делез обозначит через понятие «различение». «Нет особи, которая была бы абсолютно идентична другой особи; нет теленка, которого не узнала бы собственная мать, нет раковины или зернышка пшеницы, которые были бы неразличимы. Нет тела, которое было бы составлено из однородных частей, нет травинки, нет капли воды, которые не заключали бы в себе разнообразия материи, разнородности элементов, из которой каждый животный вид, в свою очередь, не смог бы выбрать ту пищу, которая ему подходит» [3, с. 242]. В этом и заключается то разнообразие миров, на которое существует три точки зрения: миры неисчислимы, виды часто различны, иногда схожи, либо всегда состоят из разнородных элементов. «А потому существуют тончайшие образы эти,

схожие с формой предметов, а порознь невидные глазу, но многократно и часто в зеркальном стекле отражаясь, образы передаются и нашему зрению также» [3, с. 243].

Для понимания симулякров в учении Лукреция немаловажное место занимает цель эпикуреизма – это достижение удовольствия. Как отмечает Жиль Делез: «Практика рекомендует нам только все способы изжить и избежать страданий» [3, с. 244]. Но бывает удовольствие играют более сильное препятствие, чем страдания, фантомы, суеверия, страх смерти, накопление ненужного, а позже – страх за потерю своих богатств. Все это вызывает душевные тревоги. «Человечество предстает перед нами встревоженным, более страдающим от страха, чем от боли. Взволнованность души увеличивает страдания, делая их непреодолимыми, в то время как их источник находится глубже [3, с. 244].

Следуя рассуждениям Ж. Делеза можно прийти к утверждению, что: «Страдание имеет две причины: телесную иллюзию, идущую от иллюзии неограниченности удовольствий, которая создает в нашей душе идею об их бесконечной длительности; затем – иллюзию бессмертия души, делающую нас беззащитными перед вечными муками, которые возможны после смерти. Эти две иллюзии связаны друг с другом: страх вечных мук и чисто естественная установка на неограниченность желаний» [3, с. 244]. Человеческий страх, а также иллюзии, по мнению Лукреция, являются основанием симулякров. Из произведения «Лукреций и натурализм» Ж. Делеза можно обнаружить интересные наблюдения относительно процесса формирования симулякров: «С поверхности или изнутри объектов не прекращают отделяться группы атомов, которые вновь воспроизводят внешнюю форму прежнего сочетания, následуя его скрытые свойства. Эти истечения не являются реальными объектами, хотя они существуют реально. Это – пустые и неустойчивые оболочки, сохраняющие всего лишь форму, которые перемещаются прямолинейно, или осколки, которые содержат только один вид атомов и в буквальном смысле рассыпаются. Более того, эти оболочки, может быть, даже эти осколки могут спонтанно создаваться в небе и в воздухе» [3, с. 244].

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

В своем учении эпикурейцы использовали термин «симулякр», т.е. все то желаемое, которое человек принимает за действительное. Согласно их учению, познание природы — не самоцель, оно освобождает человека от страха перед богами и от боязни смерти. Только такое освобождение дает радость жизни и подлинное, духовное наслаждение. Лукреций исходит из того, что ничто не может возникнуть из ничего и ничто не превращается в ничто. Вещи лишь разлагаются на составляющие их элементы. В мире существуют лишь тела и пространство. Немаловажную роль в его учении играет частица, атом, на которые распадается тела. Атомы как первоначала вещей невидимы, непроницаемы, обладают плотностью и тяжестью, различаются фигурой и величиной, местоположением и количеством. В соответствии с учением Эпикура, Лукреций различал три вида движения атомов: 1) движение по прямой линии вследствие тяжести; 2) самопроизвольное отклонение; 3) движение от толчка. «Именно по этой причине Эпикур использует одну и ту же формулу как для симулякра, так и для атома (хотя, возможно, и не в одном и том же смысле): они движутся «быстро, как мысль». Основываясь на такой аналогии, можно сказать, что есть некий минимум чувственно воспринимаемого времени, так же, как есть минимум мыслимого времени» [3, с. 244]. Симулякры невозможно воспринять. Воспринимаемы только образы, передающие качество. В отношении скорости формирования симулякров применимо также к истечениям из глубины: симулякры быстрее истечений, как если бы они были — в случае чувственно воспринимаемого времени — дифференциалами разных порядков. «Визуальные симулякры обладают двумя преимуществами над симулякрами глубинных истечений: именно потому, что они отделяются от поверхности, они не должны изменять свой порядок и свою форму, и следовательно, они репрезентативны; с другой стороны, они движутся со значительно большей скоростью, поскольку сталкиваются с большим числом препятствий» [2, с. 235].

Ж. Делез отмечает еще один вид симулякров: «Существует еще и третий вид, отличный от истечений, исходящих из глубины, и от симулякров, отделяющихся от поверхности ве-

щей. Это — фантазмы, обладающие высокой степенью независимости по отношению к объектам, а также чрезвычайной подвижностью, или чрезвычайным непостоянством в образах, которые они формируют (поскольку они не обновляются постоянными подпитками, излучаемыми объектами)» [2, с. 236]. По-видимому, здесь образ заменяет сам объект. Есть три основные разновидности этого нового вида симулякров: теологическая, анероидная (бредовая) и эротическая. Первый фантазм составлен из симулякров, которые «спонтанно пересекаются в небесах, формируя необъятные образы за облаками — высокие горы и фигуры исполинов. Мы непрерывно погружаемся в них, и они накатывают на нас, будто волны. Весьма удаленные от объектов, из которых они вышли, и утратившие с ними всякую непосредственную связь, они образуют эти грандиозные автономные фигуры. Такая независимость делает их еще более подверженными изменению; можно сказать, что они танцуют, говорят, меняют до бесконечности свои интонации и жесты» [2, с. 359]. Второй род фантазмов создается особенно тонкими и подвижными симулякрами, исходящими от других объектов. «Эти симулякры могут сливаться, сгущаться и рассеиваться; они слишком быстры и слишком разрежены, чтобы позволить себя видеть. Но они способны снабжать анимус видениями, которые проникают в него на его же правах: кентавры, цербероподобные создания, духи — все те образы, которые соответствуют желанию или, опять-таки и в особенности, образам сна. И не желание здесь творит; скорее, оно настраивает внимание разума и заставляет его выбирать наиболее подходящий фантазм из всех тех тонких фантазмов, в которые мы погружены» [2, с. 359]. Касательно третьего рода — эротических — фантазмов, то они тоже задаются симулякрами, исходящими от весьма разнообразных объектов и способны сгущаться («что же было до того, как женщина, как показалось взгляду, превратилась в мужчину»). «Без сомнения, образ, создаваемый этими симулякрами, соединяется с актуальным объектом любви; но, в отличие от того, что происходит в случае других потребностей, любимый объект нельзя ни абсорбировать, ни владеть им» [2, с. 360]. Ж. Делезу удаётся обнаружить в тексте Лукреция даже различные порядки бы-

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

строты симулякров как компонентов образа: «Глубинное истечение медленнее, чем истечение поверхностных симулякров, а поверхностные симулякры менее быстры, чем указанный третий вид фантазмы» [2, с. 261]. Лукреций описывает любовное желание, которое, будучи неспособным обладать и слиться со своим реальным объектом, может наслаждаться только симулякрами и познавать горечь и мучения даже в этом своем удовольствии, которого оно жаждет бесконечно.

Французский мыслитель Ж. Делез обращает внимание на главное свойство симулякров: «Пределная скорость их испусканий и возникновений: они следуют одна за другой так быстро, что можно было бы сказать, что они танцуют, образуя те или другие крайне активные и могучие сочетания, способные к бесконечным изменениям своего движения. Их испускания совершаются за меньшее время, чем минимум воспринимаемого времени. Таков источник мнимой вечности, посредством которого мы создаем образ вечного в наших желаниях и наши образы страха или наказания в этой вечности» [3, с. 249].

Наши заблуждения и погрешности никогда не содержатся в самих симулякрах, они содержатся в нашей реакции на них, которая «склонна выделять исключительно воспринимаемый объект со свойствами, относящимися к собственным свойствам симулякров. Так же как и иллюзия никогда не содержится в самих симулякрах, она – в нашем восприятии, посредством которого мы приписываем себе полностью прозрачные желания и страхи» [3, с. 250].

Научная новизна

Исследование симулякра в творчестве Лукреция Кара – это мало исследованное поле. Основательную работу в этом направлении осуществил французский мыслитель Ж. Делез в произведении «Лукреций и натурализм», которая и стала основой для данного исследования.

Выводы. Присутствие в учение Лукреция такого феномена как симулякр, его сложность и многообразие иллюстрирует тот факт, что автор поэтического произведения «О природе вещей» – не просто умелый поэт. Несмотря на то, что можно встретить такие высказывания относительно его творчества: «Это ведь только

поэзия, все это только аллегоризм и больше ничто другое». А. Ф. Лосев отмечает, что Лукреций не платоник, не аристотелик и вообще не идеалист. Поэтому, доискиваться логически точных определений различных предметов и понятий он нигде в своей поэме не намеревается. «Ему важно только изобразить и описать эту легкую и тонкую, всегда подвижную, всегда материальную, эстетическую предметность, доставляющую нам такое же тонкое и нежное восприятие и настроение» [5, с. 4]. С авторитетным утверждением сложно не согласится, однако, обращая внимание на проведенный анализ Ж. Делеза и других исследователей, можно заметить глубину философской мысли Тит Лукреция Кара. Исследователи говорят о мифологии Лукреция, но никак не о философии. С таким вот весьма прочным стереотипом приходится бороться небольшими критическими исследованиями. Оценка учения Лукреция – достаточно сложное и спорное дело, тем более не стоит требовать однозначную оценку симулякров, не сразу она поддается точной формулировке. Также следует помнить, что в античные времена только определялось понятие симулякр, набирая сил и смысла.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Вороницын, И. История атеизма/ Вороницын И. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: gumer.info/bogoslov_Buks/Ateizm/voron/index.php
2. Делез, Ж. Логика смысла. Лукреций и симулякр: Пер. с франц. Я. Свирского. – М. : Раритет, 1998. – 480 с. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: img0.liveinternet.ru/images/attach/b/3/3652/3652753_Logika_smuysla_ZNil_Delez.txt.
3. Делёз, Ж. Лукреций и натурализм [Электронный ресурс] / Ж. Делёз. – Режим доступа: phlosophy.ru/library/intent/07deleuze.html.
4. Лосев, А. Ф. Эстетика Лукреция [Электронный ресурс]. – Режим доступа: 217.16.27.129/2012/08/08/449.
5. Тит Лукреций Кар. О природе вещей / Пер.: И. Рачинского. – М. : Скорпион, 1933. – 231 с.
6. Тит Лукреций Кар. О природе вещей / Пер.: Ф. А. Петровского. – М. Худож. лит., 1983. – 384 с.
7. Маньковская, Н. Эстетика постмодернизма. – СПб., 2000. – 347 с.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

8. Платон. Софист [Электронный ресурс] / Платон.
– Режим доступа:
psylib.ukrweb.net/books/plato01/23sofis.htm

М. С. ОЛЕЩЕНКО^{1*}

^{1*}Дніпропетровський національний університет імени Олеся Гончара

ПОНЯТТЯ «СИМУЛЯКР» У ТВОРЧОСТІ ТІТ ЛУКРЕЦІЯ КАРА

Мета. Провести аналіз витоків поняття «симулякр» у творчості Тіт Лукреція Кара. Визначити особливості феномену «симулякр» у роботі «О природі речей». **Методологія.** Автор застосовує системний та аналітичний методи. **Наукова новизна.** Автором внесено ще один штрих у питання вивчення симулякру у філософії Лукреція Кара, проблеми, за яку мало хто з дослідників брався. Єдиним ґрунтовним аналізом є робота «Лукрецій та натуралізм» Ж. Дельоза, чий текст і став основою для проведеного дослідження. **Висновки.** Творчість Тіт Лукреція Кара сприймають частіше, як прояв давньоримського поетичного слова, чи опис природи речей у метафоричній формі. Однак, мало хто з дослідників виявив глибоке філософське дослідження, тим більше ґрунтовно дослідив саме у цього мислителя прояви поняття «симулякр».

Ключові слова: симулякр, атом, образ, примара, епікуреїзм, ідол.

M. S. OLESHCHENKO^{1*}

^{1*}Oles Honchar Dnipropetrovs'k National University

THE PHENOMENON OF “SIMULACRUM” IN THE WORKS OF TITUS LUCRETIUS CARUS

Purpose. We are going to analyze the understanding of simulacra in the works of the ancient philosopher Titus Lucretius Carus, to determine the features of the phenomenon of "simulacrum" in his paper "On the Nature of Things". Results and discussion. The results of the study were that the simulacrum of Lucretius was complexity and diversity. It was illustrated by the author of article, that the poetic work "On the Nature of Things", not just a poetry, but also deep philosophy and naturalistic system. **Methodology.** Author has used system and analytical methods. **Scientific innovation.** It was discovered that the understanding of the simulacrum of Lucretius is a little explored field. The basis work for this research was "Lucretius and naturalism" G. Deleuze. **Conclusions.** The principal conclusion was that creativity Titus Lucretius Carus usually perceived as a manifestation of the Roman poetic word or description of the nature of things in a metaphorical form. However, in this article was made investigation of Lucretius's interpretation of the phenomenon of "simulacrum".

Keywords: simulacrum, the atom, the image, ghost, Epicureanism, idol.

REFERENCES

1. Voronitsen I. *Istoria ateizma* [History of ateism] / Virtual Resource]. - Available at: gumer.info/bogoslov_Buks/Ateizm/voron/index.php
2. Delez Zh. *Logika smysla*. [The logic of sense] // [Virtual Resource]. - Available at: img0.liveinternet.ru/images/attach/b/3/3652/3652753_Logika_smysla_ZHil_Delez.txt
3. Delez Zh. *Lukreziy i naturalism* [Lucretius and naturalism] // [Virtual Resource]. - Available at: philosophy.ru/library/intent/07deleuze.html
4. Losev A. F. *Estetika Lukreziya* [Estetika Lucretius] // [Virtual Resource]. - Available at: 217.16.27.129/2012/08/08/449
5. Tit Lukreziy Kar. *O prirode veshchey* [On the nature of things] / Translation Rachinskiy. M., Scorpion.1933, 231p.
6. Tit Lukreziy Kar. *O prirode veshchey* [On the nature of things] / Tr. F.A. Petrovskiy.M, 1983, 384p.
7. Man'kovskay N. *Estetika postmodernizma* [The aesthetics of postmodernism] - Spb., 2000, 347p.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

8. Platon. *Sofist*. [Sophist] / [Virtual Resource]. - Available at: psylib.ukrweb.net/books/plato01/23sofis.htm

Надійшла до редколегії 10.05.2013

Прийнята до друку 10.09.2013

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК 808.5 «652» : 14

И. А. ПАНТЕЛЕЕВА^{1*}^{1*} Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского (г. Донецк)**СТАНОВЛЕНИЕ АНТИЧНОЙ РИТОРИКИ: ХРОНОЛОГИЯ РИТОРИЧЕСКИХ МЕТОДОВ И СТИЛЕЙ (ПЛАТОН, АРИСТОТЕЛЬ)**

Цель. Проанализировать основные положения философских концепций риторики Платона и Аристотеля; доказать, что с Платона начинается риторика в собственном смысле, а Аристотель является родоначальником настоящей теории речи нового жанра, новой формы, новых целей и задач описания словесного искусства. Постановка проблемы: разработка античных принципов риторической обработки стиля достигается усилиями выдающихся ораторов, каждый из которых отличался не только своими идеологическими симпатиями или антипатиями, но и характером произведений, концепциями, заложенными в их основу. К фундаментам античной риторической науки по праву причисляют двух древнегреческих философов: Платона и Аристотеля. **Методология.** Автор использовал системный метод, методы контент- и сравнительного анализов. **Научная новизна.** Отображается в полученных результатах от сравнительного анализа двух концепций публичной речи Платона и Аристотеля с позиции философского обоснования правил риторики с ориентацией на античные «популярные» декламационные практики. Практическое значение работы заключается в разработке недостаточно изученной темы «Античного декламационного дискурса». Теме, где две центральные риторические концепции Платона и Аристотеля предстают как промежуточный этап в процессе развития декламационного дискурса античной Греции и, впоследствии, и Древнего Рима. **Выводы.** Автор сводит выводы к следующим положениям: с Платона утверждается риторика в собственном смысле – истинное риторическое искусство не опирается только лишь на технику аргументации, истинный ритор предстает как философ. Платон поднимает проблему двусмысленности двух противоположных риторик, представленных в «Горгии» и «Федре». Риторика как научная дисциплина, как настоящая теория речи рассматривается впервые Аристотелем. Риторика выступает у философа как наука «о речи и о мысли», об отношении мышления к слову.

Ключевые слова: риторика, теория речи, истинное/ложное красноречие, софистика, научная дисциплина, речь, стиль.

Актуальность

Античная риторика предстает как гармоничная, беспроblemная, непротиворечивая реализация плюралистического авторитаризма [1, с. 19]. В основе риторики лежит максима – «мысль изреченная есть истина», главное, чтобы она была изречена по всем правилам риторики. Любое утверждение и любое отрицание, вплоть до парадоксальных тезисов, авторитетно и легитимно по действию нормы искусства. Для риторики характерен парадокс: полный догматизм (любой тезис в пределах одной речи является непререкаемой догмой) и полный адогматизм (противоположный тезис другой речи является опять-таки догмой). «Внутренние противоречия античной философии – противоречия между традиционализмом и рефлексией, между установкой на «догму» и принципом методической самопроверки, между устремле-

нием к единой истине, стоящей превыше «мнений» и не могущей противоречить себе, и множественностью противоречащих друг другу доктрин об истине, в которых к «знанию» всегда примешано «мнение», – все эти противоречия преодолевались риторикой, да как – победно, триумфально! Там, где философу отказано в окончательной уверенности, риторю эта уверенность не то что разрешена, вменена в долг» [1, с. 15]. Этой «ходячей» риторике Платон противопоставляет истинное красноречие, основанное на подлинном знании и поэтому доступное только философу. Именно с Платона начинается утверждаться риторика в собственном смысле, с постановки задач и целей публичной аргументации, с определения ее этического и познавательного статуса, что впоследствии находит свое место и в философской системе Аристотеля.

Актуальность обращения к основам антич-

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

ной риторики как ко времени становления европейских дискурсивных практик объясняется тем, что культура речевого поведения в Европе в значительной степени сохранила античные представления о личности и о стиле речевого взаимодействия [18]. Многочисленные исследования посвящены анализу и трактовке мировоззренческих идей ученых античности, занимающихся проблемами теории речи (С. Авринцев, Ф. Кессиди, М. Хайдеггер, М. Мамардашвили, А. Лосев, А. Тахо-Годи, В. Асмус, В. Биbihин, М. Петров, Й. Хейзинга, А. Шопенгауэр, А. Тихолаз, Р. Барт, И. Бычко, Е. Штаерман, Б. Рассел и др.).

Цель

При явном разнообразии и количестве работ многие вопросы остаются за пределами исследовательских интересов ученых или им уделяется недостаточно внимания. Решению одной из таких проблем посвящена предложенная статья, цель которой проанализировать основные положения философских концепций риторики Платона и Аристотеля, доказать, что с Платона начинает утверждаться риторика в собственном смысле, а Аристотель является родоначальником настоящей теории речи нового жанра, новой формы, новых целей и задач описания словесного искусства.

Методология

Автор использовал системный метод, методы контент- и сравнительного анализов. Следует начать с того, что основная задача ратора и преподавателя риторики состоит, по Платону, в повышении компетентности общества, в индивидуальной подготовке каждого отдельного гражданина, в первую очередь, государственного деятеля и судьи, ораторское искусство которых совершенствует нравы общества [15]. «А если мы проявим заботу о своем государстве и согражданах, не должны ли мы стремиться к тому же — чтобы сделать сограждан как можно лучше? Ведь без этого ... любая иная услуга окажется им не впрок, если образ мыслей тех, кому предстоит разбогатеть, или встать у власти, или вообще войти в силу, не будет честным и достойным», — пишет Платон [10, с. 186].

Истинное искусство риторики, по мнению Платона, далеко выходит за пределы техники

аргументации, а истинный ритор предстает как философ. В красноречии ораторов Платон «видит и ценит лишь художественность слова, как совершенно не отвечающее существу дела и опускающее из вида главное и существенное в нем» [9, с. 18]. По мнению Платона, софисты, обучая технике эристической диалектики, разрушают общество, поскольку ловкая речь создает в неподготовленной аудитории иллюзию компетентности, в результате чего ответственные посты в государстве занимают безнравственные и неподготовленные люди. «Знать существо дела красноречию нет никакой нужды, надо только отыскать какое-то средство убеждения, чтобы казаться невеждам бóльшим знатоком, чем истинные знатоки» [10, с. 273]. Поэтому ответственность учителя риторики за содержание его риторического учения и последствия преподавания определяется уровнем нравственной подготовки учеников [10, с. 272–356].

Выступление Платона против риторики было моментом наивысшего обострения вражды между риторикой и философией. С самого начала и первой, и второй софистики вплоть до конца античности, до исчерпания и распада созданного античностью типа культуры риторика представала то соперницей философии, то ее alter ego [16; с. 17]. «Системная концепция культуры, выработанная античностью и унаследованная рядом последующих эпох, имеет два альтернативных центра — риторический и философский» [1, с. 17]. Риторика и философия были сближены обстоятельствами своего рождения из единого ложа архаической «мудрости», так что не могли смириться с попытками приобрести самостоятельность и автономию. Упорные попытки раторов совершить отчуждение мыслительного богатства философии в пользу своего искусства, равно как и упорные попытки философов создать средствами философии «истинную» теорию риторики (Аристотель, стоики, неоплатоники) были тщетны.

Платон стоит у истока фундаментальной философской проблемы, возникающей в связи с риторикой, именно он был одним из первых, кто вступил в спор как оппонент софистической риторики. Речь идет о проблеме двусмысленности, омонимичности риторики, двух противоположных риториках, представленных в

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

«Горгий» и «Федре». Защищаемая философом риторика («Федр») и риторика, против которой он выступает («Горгий»), совершенно разные вещи. Платон критикует софистику в первую очередь за хаотические последствия публичной речи, лишеной нравственного и предметного основания. «Так вот, когда оратор, не знаящий что такое добро, а что – зло, выступит перед такими же несведущими гражданами с целью их убедить, причем будет расхваливать не тень осла, выдавая его за коня, но зло, выдавая его за добро, и, учтя мнения толпы, убедит ее сделать что-нибудь плохое, какие, по-твоему, плоды принесет впоследствии посев его красноречия?», – вопрошает Платон [11, с. 818]. Софистская риторика призвана воздействовать на аудиторию, состоящую из людей несведущих, тем самым речи стараются приспособить к уровню своих слушателей. В «Федре» Платон выступает за риторику достойную, аргументы которой могли убедить аудиторию самих богов (*«Аудитория богов», заимствованная из «Федра», впоследствии воплотится в «универсальную аудиторию» на канттианский лад с императивом аргументации – философия выстраивает аргументацию так, чтобы ее дискурс был принят универсальной аудиторией*). Софистическая риторика лести, рядящаяся в одежды законности и справедливости, противопоставляется философской как той, что практикуется диалектиком.

Кассен так комментирует платоновские «риторики»: «Итак, начиная с Платона, окончательный диагноз, в соответствии со строгим равенством «два равно нулю», приобретает следующий вид: не существует какой-то одной риторики — их две, а точнее риторики нет вообще, потому что на месте риторики мы всякий раз обнаруживаем или собственно софистику, или собственно философию. Тем самым надо признать, что в лице Платона мы одновременно свидетельствуем и изобретение риторики, и ее уничтожение» [7, с. 165]. Налицо система одной риторики с ее двумя вариантами – плохим и хорошим – как способ использования одной и той же аксиологически нейтральной техники со своими разными конечными целями. Как искусство риторика направлена на «лучшее», как подделка – стремится «к приятному, а не к высшему благу» [10, с. 280].

Основные черты отношения к словесному искусству доаристотелевского времени можно определить следующим образом. Во-первых, ораторская проза осмысливает свой собственный опыт воздействия на публику. Разрабатывается учение об условности человеческого языка, о средствах выразительности (композиции, фигурах речи) и основных принципах аргументации и построения художественного произведения – принципах вероятности (правдоподобия) и соответствия. Философская проза платоновских диалогов отрицала условность речи, искала для словесного искусства объективный критерий правильности, предлагая норму этическую и норму верности изображения изображаемому объекту, рассматриваемые, однако, вне самого художественного произведения. «Материальность» словесного произведения в виде звука, гармонии, ритма получила в философской прозе свое истолкование как носитель нравственного и смыслового содержания.

Во-вторых, до Аристотеля существовали три вида памятников: поэзия (эпос, лирика, драма), повествовательная и ораторская проза (сочинения Фукидида, софистов, Исократ) и проза философская (диалоги Платона, фрагменты Гераклита и Демокрита). Они отличаются друг от друга не только жанровостью, но и значимостью, и назначением их для греческой жизни: каждый жанр в известной мере был самостоятелен и осмысливал словесное творчество на свой собственный лад.

В-третьих, до Аристотеля не было тенденции обобщения научного материала по вопросам языка, хотя книг по теории речи было много [11, с. 926]. Но, несмотря на большое количество материала, немногие из них сохранились, поскольку эти труды отражали последние нововведения в соответствующей области, быстро устаревали и заменялись более современными.

Задача превращения риторики в научную дисциплину решена Аристотелем. С Аристотелем родилась настоящая теория речи, представленная в принципиально новом жанре (*Самоопределение риторики Аристотеля выстраивается по оппозиции к поэтике* [13]), новой форме и с задачей описания словесного искусства. «Это не попутные замечания, брошенные

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

вскользь ради спора, порицання или восхваления, это не критика каких-то отдельных сторон словесной формы или содержания. Это в существе своем нечто гораздо более значительное» [4, с. 65].

Как Исократ внес изменения в софистскую риторичку, так и Аристотель смягчил непримиримость философии Платона. «Перерабатывая идеалистическую философию Платона в материалистическом направлении, Аристотель не мог принять платоновский разрыв между миром чувственным и миром умопостигаемым, между мнением и знанием; для него мнение было лишь низшей, подготовительной ступенькой знания», – отмечает М. Л. Гаспаров [6, с. 12]. Все это позволило Аристотелю рассматривать риторичку как науку о законах мнения. Возражая всем критиковавшим риторичку, он оправдывает ее изучение. Философ отмечает, что проигрывают только по причине технической безграмотности, или противники оказались более искусными. По мнению философа, речь необходимо приравнивать к аудитории, чтобы даже не специалист мог понять «специальный» язык. Риторичка — не столько искусство убеждать, сколько искусство «в каждом данном случае находить существующие способы убеждения» [3, с. 88].

После такой преамбулы философ приступает к настоящей теории риторички: определению доказательств, средств убеждения, общих мест, характеристике различных видов речей. Его главными требованиями были ясность, уместность и отсутствие цветистости. Требование к ораторской прозе ориентируется только на познание предмета, на ясность как грамматическую правильность (*интересен тот факт, что языковая правильность понималась прежде всего как языковая правильность, т. е. правильность, соотношенная с греческим (ἑλληνισμός) и латинским (latinitas) языками*) и словесную точность. Уместность подразумевает соответствие образу говорящего и чувствам слушающих как различная степень «пышности» или «сжатости» слога. Понятие о благе и справедливости ложится в основу риторички, учение о доказательстве предстает с опорой на образец логики, учение о возбуждении страстей – по образцу этики. Риторическое учение основывается на указанных положениях и находит свое вопло-

щение в описании достоинств стиля и его трех уровней (высоком, среднем и простом).

В теории Аристотеля мышление неразрывно связано с логосом, которое «высказывает» утверждение чего-то о чем-то, то есть определяет предикативность. Такая «высказывающая речь» может содержать аргументацию – словесно выраженные и обоснованные мысли. Последние, в свою очередь, выступают как истинные или ложные, а их обоснование – убедительное или неубедительное. Поэтому риторичка и выступает у Аристотеля как наука «о речи и о мысли», об отношении мышления к слову: «Область мысли должна заключаться в риторичке, – отмечает ученый, – так как более относится именно к этой сфере знания. К области мыслей относится все то, что должно быть достигнуто словом. Сюда относятся: доказательство, опровержение, возбуждение душевных движений, например сострадания, страха, гнева и тому подобных, и сверх того возвеличивание и умаление» [3, с. 51].

«Речь слагается из трех элементов: из самого оратора, из предмета, о котором он говорит, и из лица, к которому он обращается; оно-то и есть конечная цель всего (я разумею слушателя)», – продолжает Аристотель [там же, с. 99]. Поэтому все высказывания оратора, его диалектические, дидактические, испытующие, эристические аргументы [2, с. 537] рассматриваются в риторичке как словесные поступки, совершаемые определенными людьми в определенных культурно-языковых и исторических обстоятельствах и с определенной целью. Нравы аудитории и ратора называются этосом и связываются с возрастом (юность, зрелость, старость), социальным происхождением, материальным положением, общественной влиятельностью. Страсти (риторические эмоции) в аристотелевской системе получают название пафос, приемы доказательства – логос.

Одна из основных проблем риторички Аристотеля – это проблема стиля. Следует отметить, что термин «стиль» у Аристотеля употребляется не в том значении, к которому мы привыкли сейчас. У философа λέξις – в буквальном значении «говорение», «строй речи» – переводится как «стиль» и обозначает определенную структуру любого произведения, способ и манеру говорить. «Искусство актера дает-

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

ся природой и менее зависит от техники; что же касается стиля, то он приобретает техникой. Поэтому-то лавры достаются тем, кто владеет словом, точно так же, как в области драматического искусства [они приходится на долю] декламаторов. И сила речи написанной заключается более в стиле, чем в мыслях», – отмечает философ [3, с. 267].

Парадоксально, но факт, что самое важное для риторики – учение о словесном выражении – оказалось маловажным для Аристотеля. В его работе все свелось к систематизации приемов практической (исократовской) риторики. Мало внимания уделяет Аристотель и конкретным авторам-ораторам. Авторство для него не является критерием литературности. По существу, он не называет ни одного имени, хотя все классики либо жили до него, либо были его современниками, и многие знаменитые речи, например Демосфена, уже «ходили по рукам». «Индивидуальности автора в системе великого схематизатора нет места», – заключает М. Л. Гаспаров [5, с. 390].

К началу эллинистической эпохи риторическая теория шла неразрывно с практикой, с живой ораторской речью, в эпоху Аристотеля она все чаще и чаще идет в отрыве от практики. В этой связи Фолькман отмечает: «Аристотель произвел на риторику последующего времени менее значительное влияние, чем следовало предполагать, судя по основательности его произведения, которое, конечно, не могло принести большую пользу практическим потребностям риторических школ, когда они вошли в моду после падения аттического красноречия в различных пунктах греческого мира» [12, с. 5]. Это мнение поддерживает М. Л. Гаспаров, отмечающий, что аристотелевская риторика – это стройная философская система, мастерское соединение практических требований и философских обоснований. Однако «эта система учила скорее исследовать речи, чем их составлять, была средством науки, а не школы; поэтому при всем уважении к имени Аристотеля его «Риторика» почти не повлияла на практику риторического преподавания» [6, с. 12]. После Аристотеля изучение риторики идет в отрыве от поэтики: риторика стала прерогативой профессиональных риториков, поэтика – достоянием грамматиков. Философский подход Аристотеля

не нашел своего применения, но и не исчез, он упростился до банальности в условиях новой культурной эпохи – эллинизма, с новыми направлениями в эволюции красноречия.

Но все же полностью отрицать значимость и роль систематизирующей риторики Аристотеля было бы ошибочно. Она не повлияла на ораторское искусство как практическое представление речей только лишь потому, что риторика философа оказалась оторванной от практики, от потребностей и желаний публики, которая в те времена определяла «моду» на ораторское красноречие. Но риторика Аристотеля внесла значительные коррективы в риторические предписания.

Следует отметить, что риторика сложилась в систему учебных приемов почти за столетие до Аристотеля. Приемы касались только словесной формы, стиля, безотносительно к содержанию. Риторика представляла как область «мнения», а не «истины». В доаристотелевской практической риторике утвердилась норма о трех родах красноречия и из практических удобств установилось членение речи на части: вступление, главная часть и заключение. У Аристотеля работа над речью определялась по-другому: «нахождение (содержания) – расположение – изложение» и «нахождение – изложение – произнесение». Со временем две риторические схемы наложились друг на друга, дополнились еще одним элементом сугубо практического происхождения и дали в итоге эллинистической риторике новую пятичленную схему: «нахождение – расположение – изложение – запоминание – произнесение», которая стала считаться классической. Говоря о классической модели, следует отметить, что за классической риторикой закрепляется моральная сдержанность, благородство чувств и художественная простота – все то, что было так несвойственно риторической практике.

Риторическая программа эллинизма со своей основной словесной составляющей – изложение, стиль – опирается в немалой степени на риторические требования школы Аристотеля: правильность, ясность, уместность и украшенность. В это время определяются три аспекта изложения: отбор слов (стилистика), сочетание слов (построение периодов и ритм фраз), переосмысление слов (тропы и фигуры). Главный

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

критерий «удачного» изложения – необычность – был отмечен Аристотелем в «Поэтике». Он четко противопоставлял слова «общеупотребительные» и слова необычные, придающие речи торжественность. По насыщенности речи языковыми изысками до Аристотеля различали стили высокий (художественный, литературный) и низкий (деловой, научный, внелитературный). После Аристотеля стали различать высокий, средний и низкий, которые со временем стали определяться как «сильный», «блестящий», «простой» и т. д.

В заключение отметим, что «Риторика» Аристотеля – не первое руководство по ораторскому искусству, но первый дошедший до нас научный трактат, в котором систематически изложена теория публичной аргументации. Впоследствии наука и слово «риторика» активно разрабатывались в эллинистический период античности. Особая заслуга в этом отношении принадлежит философским и научным школам стоиков, последователей Зенона и Хрисиппа, перипатетиков и академиков. «Стоики внесли свой вклад в теорию риторики – их строгая диалектика (логика) пригодилась для теории аргументации, в то время как их требования краткости и простоты стиля и рекомендации избегать призывов к эмоциям никак не подходили для ораторской практики», – отмечают Т. И. Кузнецова и И. П. Стрельникова [8, с. 102]. Отношение академиков к риторике было сложным, перипатетики в основном следовали за Аристотелем. Они анализировали составные части стиля: выбор слов, их расположение, эфтонию, ритм. Именно благодаря им теория стиля стала составной частью риторики [8, с. 85]. Из философских школ эллинистического периода враждебным по отношению к риторике был эпикуреизм. Сам Эпикур выступал против политической активности и не интересовался вопросами литературной культуры, созданию которой немало способствовала риторика.

Научная новизна

Научная новизна отображается в полученных результатах от сравнительного анализа двух концепций публичной речи Платона и Аристотеля с позиции философского обоснования правил риторики с ориентацией на антич-

ные «популярные» декламационные практики. Практическое значение работы заключается в разработке недостаточно изученной темы «Античного декламационного дискурса», где две центральные риторические концепции Платона и Аристотеля предстают как промежуточный этап в процессе развития декламационного дискурса античной Греции и, впоследствии, и Древнего Рима.

Выводы

Изложенные в статье тезисы можно свести к следующим выводам. Во-первых, с Платона утверждается риторика в собственном смысле: истинное риторическое искусство не опирается только лишь на технику аргументации, истинный ритор, по мнению Платона, предстает как философ. Платон был одним из первых, кто вступил в спор как оппонент софистической риторики. Речь идет о проблеме двусмысленности, омонимичности риторики, двух противоположных риториках, представленных в «Горгии» и «Федре». Во-вторых, риторика как научная дисциплина, как настоящая теория речи рассматривается впервые Аристотелем. Риторика выступает у философа как наука «о речи и о мысли», об отношении мышления к слову. Аристотелевская риторика – это стройная философская система, мастерское соединение практических требований и философских обоснований (М. Л. Гаспаров).

Приоритетом последующих исследований может стать социально-философский, филологический и социокультурный анализ риторических стилей древнегреческих риториков в сравнении и противопоставлении с римскими ораторами.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Античная поэтика: Риторическая теория и литературная практика: сборник / отв. ред. М. Л. Гаспаров. – М.: Наука, 1991. – 254 с.
2. Аристотель. О софистических опровержениях / Аристотель; [пер. с древнегреч.; ред. З. Н. Микеладзе] // Сочинения: [в 4 т.]. – М.: Мысль, 1978. – Т. 2. – С. 533–593.
3. Аристотель. Поэтика. Риторика / Аристотель; [пер. с др.-греч. В. Аппельрота, Н. Платоновой]. – СПб.: Издательский Дом «Азбука-классика», 2008. – 352 с.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

4. Аристотель и античная литература. – М. Издательство «Наука», 1978. – 231 с.
5. Гаспаров, М. Л. Об античной поэзии: Поэты. Поэтика. Риторика / М. Л. Гаспаров. – СПб. : Азбука, 2000. – 477 с.
6. Гаспаров, М. Л. Цицерон и античная риторика / М. Л. Гаспаров // Цицерон Марк Туллий. Три трактата об ораторском искусстве. – М. : Науч.-изд. центр "Ладомир", 1994. – С. 7–73.
7. Кассен, Б. Эффект софистики / Б. Кассен; [пер. с фр. А. Россиуса]. – М. – СПб. : Московский философ. фонд, Университетская книга, Культурная инициатива, 2000. – 238 с.
8. Кузнецова, Т. И. Ораторское искусство в Древнем Риме / Т. И. Кузнецова, И. П. Стрельникова. – М. : Изд-во «Наука», 1976. — 288 с.
9. Певницкий, В. Ф. Церковное красноречие и его основные законы / В. Ф. Певницкий. – СПб. : И. Л. Тузов, 1908. – 304 с.
10. Платон Горгий / Платон; [пер. с древнегреч. М. С. Соловьева, Я. М. Борковского, А. В. Болдырева и др. // Диалоги. Кн. 1. – М. : Эксмо, 2008. – Т. 1. – С. 255–366. – (Антология мысли).
11. Платон. Федр / Платон; [пер. с древнегреч. М. С. Соловьева, Я. М. Борковского, А. В. Болдырева и др. // Диалоги. Кн. 1. – М. : Эксмо, 2008. – Т. 2. – С. 777–842. – (Антология мысли).
12. Фолькман, Р. Риторика греков и римлян / Р. Фолькман. – Ревель : Печатня г. Матизена, 1891. – 42 с.
13. Aristoteles. Rhetorica Et Poetica. BiblioLife, 2010. – 216 с.
14. Fuhrmann, Manfred. Die antike Rhetorik: eine Einführung. Patmos Verlag GmbH + Co.K, 2007. – 160 s.
15. 15. Andrew, R. Cline. Rhetorica: A Rhetoric Primer: Plato – Isocrates – Aristotle. Missouri: Missouri State University, 2005. – 206 p.
16. McCoy, Marina. Plato on the Rhetoric of Philosophers and Sophists. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – 220 p.
17. Poulakos, John. Sophistical Rhetoric in Classical Greece. – Publisher: University of South Carolina Press, 2008. – 240 p. (Studies in Rhetoric/Communication).
18. Walton, Douglas. Media Argumentation: Dialectic, Persuasion, and Rhetoric. – Cambridge : Cambridge University press, 2007. – 400 p.
19. Williams, James. Introduction to Classical Rhetoric. – 2009. – 448 p.

І. А. ПАНТЕЛЄСВА^{1*}

^{1*}Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Донецьк)

СТАНОВЛЕННЯ АНТИЧНОЇ РИТОРИКИ: ХРОНОЛОГІЯ РИТОРИЧНИХ МЕТОДІВ І СТИЛІВ (ПЛАТОН, АРИСТОТЕЛЬ)

Мета. Проаналізувати основні положення філософських концепцій риторики Платона та Аристотеля; довести, що з Платона починає затверджуватися риторика у власному смислі, а Аристотель є родоначальником дійсної теорії мови нового жанру, нової форми, нових цілей і завдань опису словесного мистецтва. Постановка проблеми: розробка античних принципів риторичної обробки стилю досягається зусиллями видатних ораторів, кожен з яких відрізнявся не тільки своїми ідеологічними симпатіями або антипатіями, але й характером творів, концепціями фундаторами античної риторичної науки по праву визнано двох давньогрецьких філософів: Платона та Аристотеля. **Методологія.** Автор застосовує системний метод, методи контент- та порівняльного аналізів. **Наукова новизна.** Відображається в отриманих результатах від порівняльного аналізу двох концепцій публічної мови Платона та Аристотеля з позиції філософського обґрунтування правил риторики з орієнтацією на античні "популярні" декламаційні практики. Практичне значення роботи полягає в розробці недостатньо вивченої теми "Античного декламаційного дискурсу". Теми, де дві центральні риторичні концепції Платона та Аристотеля з'являються як проміжний етап у процесі розвитку декламаційного дискурсу античної Греції і, згодом, і Стародавнього Рима. **Висновки.** Автор зводить висновки до наступних положень: починаючи із Платона, затверджується риторика у власному смислі – щире риторичне мистецтво не спирається тільки лише на техніку аргументації, щирий ритор з'являється як філософ. Платон піднімає проблему двозначності двох протилежних риторик, представлених у "Горгії" і "Федрі". Риторика як наукова дисципліна, як дійсна теорія мови розглядається вперше Аристотелем. Риторика виступає у філософа як наука "про мовлення та про думці", про відношення мислення до слова.

Ключові слова: риторика, теорія мови, щире/помилкове красномовство, софістика, наукова дисципліна, мова, стиль.

ІСТОРИЯ ФІЛОСОФІЇ

I. PANTELYEYeva^{1*}^{1*}Donetsk national university of economics and trade named after M. Tugan-Baranovsky (Donetsk)**FORMATION OF ANTIQUE RHETORIC: CHRONOLOGY OF RHETORICAL METHODS AND STYLES (PLATO, ARISTOTLE)**

Purpose of the article: to analyze the basic points of philosophical concepts of rhetoric of Plato and Aristotle, to prove that from Plato the rhetoric in the true sense starts being approved, and Aristotle is an ancestor of real theory of speech of the new genre, the new form, the new purposes and tasks of the description of verbal art. Problem statement: development of the ancient principles of rhetorical style's creating is reached by efforts of outstanding speakers, each of them were differed not only by the ideological sympathies or antipathies, but also by nature of works, the concepts put in their basis. Two Ancient Greek philosophers: Plato and Aristotle are considered as founders of ancient rhetorical science. **Methodology.** Author has used system method, methods of content and comparative analyses. **Scientific novelty** is displayed in the received results from the comparative analysis of two concepts of public speech of Plato and Aristotle from a position of philosophical justification of rhetoric's rules with orientation on ancient "popular" declamation practices. Practical value of article consists in development of insufficiently studied object "Antique declamation discourse" where Plato and Aristotle's two central rhetorical concepts appear as the intermediate stage in development of a declamation discourse of Ancient Greece and, subsequently, and Ancient Rome. **Conclusions.** The conclusions can be given by the following facts: from Plato the rhetoric in the true sense is approved: true rhetorical art isn't based only on argument technique, the true rhetor appears as the philosopher. Plato raises the problem of an ambiguity of two opposite rhetorics presented in "Gorgias" and "Phaedrus". Rhetoric as scientific discipline, as the present theory of speech is first considered by Aristotle. The rhetoric is presented as the science "about speech and about thoughts", about the relation of thinking to the word.

Keywords: rhetoric, speech theory, true/false eloquence, sophism, scientific discipline, speech, style.

REFERENCES

1. Antichnaya poetika. Ritoricheskaya teoria i praktika [Ancient poetic: Rhetoric science and literature practice]. M, Nauka, 1991. 254p.
2. Aristotel. O sofisticheskikh oprovergeniakh [On Sophistical Refutations]. M., Mysl', 1978, V2. Pp.533-593.
3. Aristotel. Poetika. Ritorika [Poetics. Rhetoric]. SP: Izdatel'skiy Dom «Azбуka-klassika», 2008. 352p.
4. Aristotel i antichnaya literature [Aristotle and ancient literature]. Moskva: Izdatel'stvo "Nauka", 1978. 231p.
5. Gasparov M.L. Ob antichnoy poezii: Poety. Poetika. Ritorika [About ancient poetry: Poets. Poetics. Rhetoric]. SP.:Azбуka, 2000. 477p.
6. Gasparov M.L. Tsiseron I antichnaya ritorika [Cicero and ancient rhetoric]. M, Nauch.-izd. tsentr, 1994. Pp.7-73.
7. Kassen B. Effekt sofistiki [L'effet sophistique]. M.-SP.: Moskovskiy filosofskiy fond, Universitetskaya kniga, Kulturnaya initsiativa, 2000. 238p.
8. Kuznetsova T.I., Strel'nikova I.P. Oratorskoye iskusstvo v Drevnem Rime [Oratory art in ancient Rome].M.:Izd "Nauka", 1976. 288p.
9. Pevnitskiy V.F. Tserkovnoye krasnorechie I ego osnovnyye zakony [Church eloquence and its basic laws]. Sp.:I.L.Tuzov, 1908. 304p.
10. Platon. Gorgiy [Gorgias]. M.: Eskimo, 2008, V.1. pp.255-366, Antologia mysli
11. Platon. Fedr [Phaedrus]. M.: Eskimo, 2008, V.2. pp.777-842, Antologia mysli
12. Folkman R. Retorika grekov I rimlyan [Rhetoric of the Greeks and Romans]. Revel': Pechatnaya g.Matizena, 1891. 42p.
13. Aristoteles. Rhetorica Et Poetica. BiblioLife, 2010. 216 σ.
14. Fuhrmann Manfred. Die antike Rhetorik: eine Einführung. Patmos Verlag GmbH + Co.K, 2007. 160 S.
15. 15.Andrew R. Cline. Rhetorica: A Rhetoric Primer: Plato — Isocrates — Aristotle. Missouri: Missouri State University, 2005. 206 p.
16. McCoy Marina. Plato on the Rhetoric of Philosophers and Sophists. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 220 p.
17. Poulakos John. Sophistical Rhetoric in Classical Greece. Publisher: University of South Carolina Press, 2008. 240 p. (Studies in Rhetoric/Communication).

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

18. Walton Douglas. Media Argumentation: Dialectic, Persuasion, and Rhetoric. Cambridge: Cambridge University press, 2007. 400 p.
19. Williams James. Introduction to Classical Rhetoric. 2009. 448 p.

Надійшла до редколегії 10.05.2013

Прийнята до друку 10.09.2013

ЗМІСТ

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

АКСЬОНОВА В. І.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ КОМУНІКАТИВНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО УСВІДОМЛЕННЯ СЕНСУ БУТТЯ..... 7-13

МАЛІВСЬКИЙ А. М.

ГАЙДЕГЕР ПРО АНТРОПОЛОГІЧНІ ІНТЕНЦІЇ ФІЛОСОФУВАННЯ ДЕКАРТА..... 14-22

СНІТЬКО Д. Ю.

БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИЧНОСТІ СУБ'ЄКТА 23-29

ЩЕДРІН А. Т.

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ПОШУКУ ПОЗАЗЕМНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ..... 30-41

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

ДАНИЛОВА Т. В.

ПОДОЛАННЯ КУЛЬТУРНИХ ВІДМІННОСТЕЙ: ПРИТЧА ЯК ЗАСІБ МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ 42-51

АЙТОВ С. Ш.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ М.М. БАХТІНА: ІСТОРИЧНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ..... 52-61

СКАЛЬСЬКА Д. М.

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕСТЕТИКИ ПОСТКЛАСИЧНОЇ ДОБИ 62-68

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

ВОРОНКОВА В. Г.

ФОРМУВАННЯ НОВОГО СВИТОГЛЯДУ, НОВОЇ ЛЮДИНИ, НОВОГО СУСПІЛЬСТВА 69-81

ДАНИЛОВА Т. В.

ПОСТМОДЕРН: PRO ET CONTRA. СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ І КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС 50-80-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ..... 82-87

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

КАЦ Л.

ВИМІРЮВАНІСТЬ РОЗПЛИВЧАСТИХ ПРЕДИКАТІВ..... 88-93

ЮРИКОВА С. А.

ПЕРСПЕКТИВИ ЛЮДСТВА В УМОВАХ ТЕХНОГЕННОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ 94-101

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

ОЛЕЩЕНКО М. С.

ПОНЯТТЯ «СИМУЛЯКР» У ТВОРЧОСТІ ТІТ ЛУКРЕЦІЯ КАРА 102-108

ПАНТЕЛЄЄВА І. А.

СТАНОВЛЕННЯ АНТИЧНОЇ РИТОРИКИ: ХРОНОЛОГІЯ РИТОРИЧНИХ МЕТОДІВ І СТИЛІВ (ПЛАТОН, АРИСТОТЕЛЬ) 108-117

СОДЕРЖАНИЕ

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИСКАНИЯ

АКСЕНОВА В. И. АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ КОММУНИКАТИВНО-ИНФОРМАЦИОННОГО ОСОЗНАНИЯ СМЫСЛА БЫТИЯ.....	7-13
МАЛИВСКИЙ А. Н. ХАЙДЕГГЕР ОБ АНТРОПОЛОГИЧЕСКИХ ИНТЕНЦИЯХ ФИЛОСОФСТВОВАНИЯ ДЕКАРТА.....	14-22
СНИТЬКО Д. Ю. БЕЗДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМЫ ИДЕНТИЧНОСТИ СУБЪЕКТА.....	23-29
ЩЕДРИН А. Т. ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ПОИСКА ВНЕЗЕМНЫХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ.....	30-41

ФИЛОСОФИЯ КУЛЬТУРЫ И ОБРАЗОВАНИЯ

ДАНИЛОВА Т. В. ПРЕОДОЛЕНИЕ КУЛЬТУРНЫХ РАЗЛИЧИЙ: ПРИТЧА КАК СРЕДСТВО МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА.....	42-51
АЙТОВ С. Ш. ФИЛОСОФИЯ КУЛЬТУРЫ М. М. БАХТИНА: ИСТОРИКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ.....	52-61
СКАЛЬСКАЯ Д. Н. ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ЭСТЕТИКИ ПОСТКЛАССИЧЕСКОЙ ЭПОХИ.....	62-68

СОЦИАЛЬНАЯ ФИЛОСОФИЯ И ФИЛОСОФИЯ ИСТОРИИ

ВОРОНКОВА В. Г. ФОРМИРОВАНИЕ НОВОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ, НОВОГО ЧЕЛОВЕКА, НОВОГО ОБЩЕСТВА БУДУЩЕГО.....	69-81
ДАНИЛОВА Т. В. ПОСТМОДЕРН: PRO ET CONTRA. СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС 50-80-Х ГОДОВ XX ВЕКА.....	82-87

ФИЛОСОФИЯ НАУКИ И ТЕХНИКИ

КАЦ Л. ИЗМЕРИМОСТЬ РАСПЛЫВЧАТЫХ ПРЕДИКАТОВ.....	88-93
ЮРИКОВА С. А. ПЕРСПЕКТИВЫ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА В УСЛОВИЯХ ТЕХНОГЕННОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ.....	94-101

ИСТОРИЯ ФИЛОСОФИИ

ОЛЕЩЕНКО М. С. ПОНЯТИЕ «СИМУЛЯКР» В ТВОРЧЕСТВЕ ТИТ ЛУКРЕЦИЯ КАРА.....	102-108
ПАНТЕЛЕЕВА И. А. СТАНОВЛЕНИЕ АНТИЧНОЙ РИТОРИКИ: ХРОНОЛОГИЯ РИТОРИЧЕСКИХ МЕТОДОВ И СТИЛЕЙ (ПЛАТОН, АРИСТОТЕЛЬ).....	108-117

CONTENTS

ANTHROPOLOGICAL SEARCHING

AKSYONOVA V. I.

ANTHROPOLOGICAL MEASURING OF COMMUNICATIVE – INFORMATIVE CONSCIOUSNESS OF
SENSE OF OBJECTIVE REALITY 7-13

MALIVSKYI A. M.

HEIDEGGER ABOUT THE ANTHROPOLOGICAL INTENTION OF DESCARTES` PHILOSOPHIZING..... 14-22

SNITKO D. Yu.

HUMAN INACTIVITY IN THE CONTEXT OF SUBJECT`S IDENTITY PROBLEM..... 23-29

TSHEDRIN A. T.

PHILOSOPHICAL-ANTROPOLOGICAL ASPECTS OF A PROBLEM OF SEARCH EXTRA-TERRESTRIAL
OF CIVILIZATIONS 30-41

PHILOSOPHY OF CULTURE AND EDUCATION

DANYLOVA T. V.

OVERCOMING THE CULTURAL DIFFERENCES: PARABLE AS A MEANS OF INTERCULTURAL DIALOGUE..... 42-51

AYTOV S. SH.

PHILOSOPHY OF CULTURE M. M. BAKHTIN: HISTORICAL AND ANTHROPOLOGICAL DIMENSION..... 52-61

SKALSKA D. M.

PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL PRINCIPLES OF AESTHETICS IN POST-CLASSICAL EPOCH 62-68

SOCIAL PHILOSOPHY AND PHILOSOPHY OF HISTORY

VORONKOVA V.

FORMATION OF THE NEW WORLD VIEW, NEW PERSON, NEW SOCIETY OF THE FUTURE..... 69-81

DANYLOVA T. V.

POSTMODERN: PRO ET CONTRA. SOCIO-HISTORICAL AND CULTUROLOGICAL DISCOURSE IN
THE 1950S-1980S 82-87

PHILOSOPHY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

KATZ L.

MEASUREMENT OF VAGUE PREDICATES 88-93

YURIKOVA S. A.

THE PROSPECTS OF MANKIND IN CONDITIONS OF TECHNOGENIC CIVILIZATION..... 94-101

THE HISTORY OF PHILOSOPHY

OLESHCHENKO M. S.

THE PHENOMENON OF “SIMULACRUM” IN THE WORKS OF TITUS LUCRETIUS CARUS 102-108

PANTELYEYEVA I. A.

FORMATION OF ANTIQUE RHETORIC: CHRONOLOGY OF RHETORICAL METHODS AND
STYLES (PLATON, ARISTOTLE) 108-117

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

До публікації в журналі приймаються статті українською, російською або англійською мовами проблемного, узагальнюючого, методичного характеру, оригінальні наукові, практичні дослідження, які раніше ніде не видавалися.

Матеріали необхідно надавати в друкованому та в електронному виглядах у програмі Microsoft Word 2003 або більш ранній – файли *.doc (файли *.docx, *.docm – не приймаються).

Наукова стаття повинна відповідати вимогам п. 3 Постанови ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 року.

Матеріали рецензуються членами редакційної колегії збірника та сторонніми незалежними експертами, виходячи з принципу об'єктивності та з позицій вищих міжнародних академічних стандартів якості, та редагуються. Редакція залишає за собою право на стилістичну правку рукопису.

Вимоги щодо об'єму наукових статей, повідомлень, відгуків та рецензій:

- оглядові та проблемні статті – до 45 000 знаків з пробілами (7–10 стор.);
- загальні статті за рубриками видання – до 30 000 знаків з пробілами (5–7 стор.);
- наукове повідомлення – до 8 000 знаків з пробілами (до 2,5 стор.);
- відгук або рецензія – до 6 000 знаків з пробілами (до 2 стор.).

Матеріал надається у форматі А4, враховуючи таблиці, ілюстрації, список використаних джерел. Статті, більші за обсягом, можуть бути прийняті до розгляду на підставі рішення редколегії.

Увага! Журнал готується до експертизи в наукометричній базі даних SciVerse Scopus. Із цим фактом пов'язаний ряд необхідних вимог, а саме: наявність авторських розширених і структурованих резюме (рефератів – abstracts), у т.ч. – англійською мовою, рецензій, пристатейних списків літератури в романському алфавіті тощо.

Рекомендуємо скористатися правилами до оформлення статей журналу:

http: http://ampr.diiit.edu.ua/public/journals/68/1_uk.pdf

Для прийняття статті до друку автору/авторам необхідно:

1. Для електронної інформації сформувати всі матеріали в п'яти файлах:

- **Перший** – із текстом статті та анотацій з ключовими словами. Назва файлу – прізвище та ініціали автора (першого співавтора) латинськими літерами, наприклад, Ivanov_P_stattia.doc.
- **Другий** – з розширеними відомостями про автора/авторів (прізвище, ім'я, по батькові; посада; вчений ступінь; учене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; номери контактних телефонів). Назва файлу – Ivanov_P_vidomosti.doc.
- **Третій** - рецензія (відсканований). Назва файлу - Ivanov_P_recenziia.jpg.
- **Четвертий** – Експертний висновок (відсканований). Назва файлу – Ivanov_P_vysnovok.jpg. (складається в вільній формі)
- **П'ятий** – Ліцензійний договір (відсканований). Назва файлу – Ivanov_P_dogovir.jpg. Текст договору: <http://ampr.diiit.edu.ua/public/journals/68/licenseAVFD.pdf>

2. Для друкованої інформації. Матеріали до редакції надаються особисто або надсилаються поштою. До них відносяться: 1) Два друкованих примірники рукопису з підписами всіх співавторів на останньому аркуші роботи; 2) Оригінал Ліцензійного договору з підписами всіх співавторів; 3) Оригінал експертного висновку; 4) (для співробітників ДНУЗТ) Рекомендація до друку за підписом відповідального редактора розділу.

Відповідальність за зміст статті, правильність, точність і коректність цитування, посилань та перекладу покладається на авторів.

Остаточне рішення щодо публікації ухвалює редакційна колегія журналу.

Статті, відхилені редакційною колегією, повертаються авторам для доопрацювання.

Шановні автори, запрошуємо до співробітництва!

З питань опублікування, будь ласка, звертайтеся до редакції журналу за адресою:

Кафедра філософії (ауд. 468),
Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту,
вул. Лазаряна, 2,
м. Дніпропетровськ,
Україна,
49010
e-mail: e-library@b.diiit.edu.ua
Адреса сайту журналу: <http://ampr.diiit.edu.ua/>

Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна

Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна веде підготовку докторантів та аспірантів за рахунок коштів Державного бюджету України – за державним замовленням – за наступними спеціальностями:

І. ДОКТОРАНТУРА

№	Спеціальність	Шифр
1	Теоретичні основи інформатики та кібернетики	01.05.01
2	Управління проектами і програмами	05.13.22
3	Залізнична колія	05.22.06
4	Рухомий склад залізниць і тяга поїздів	05.22.07
5	Електротранспорт	05.22.09
6	Експлуатація та ремонт засобів транспорту	05.22.20
7	Будівельні конструкції, будівлі та споруди	05.23.01
8	Будівельні матеріали та вироби	05.23.05

На підставі угод, що укладаються з докторантом і керівником вищого навчального закладу до докторантури приймаються громадяни України, кандидати наук, що мають наукові досягнення в обраній галузі.

Строк навчання 3 роки.

Вступники до докторантури, подають:

- заяву на ім'я ректора,
- копію першої сторінки паспорту,
- особистий листок з обліку кадрів з фотокарткою, який засвідчено відділом кадрів за місцем основної роботи,
- витяг з трудової книжки,
- довідку з бухгалтерії про заробітну платню,
- засвідчену копію диплому про закінчення вищого навчального закладу із зазначенням одержаної кваліфікації спеціаліста,
- копію диплома кандидата наук,
- копію атестату доцента, с.н.с. за їх наявністю,
- розгорнутий план докторської дисертації,
- список опублікованих наукових праць та винаходів,
- медичну довідку про стан здоров'я за формою № 286-у,
- ідентифікаційний код,
- одну фотокартку розміром 3x4.

ІІ. АСПІРАНТУРА

№	Спеціальність	Шифр
1	Фізика твердого тіла	01.04.07
2	Теоретичні основи інформатики та кібернетики	01.05.01
3	Математичне моделювання та обчислювальні методи	01.05.02
4	Неорганічна хімія	02.00.01
5	Управління проектами і програмами	05.13.22
6	Технічна теплофізика та промислова теплоенергетика	05.14.06
7	Залізнична колія	05.22.06
8	Рухомий склад залізниць і тяга поїздів	05.22.07
9	Електротранспорт	05.22.09
10	Експлуатація та ремонт засобів транспорту	05.22.20
11	Основи і фундаменти	05.23.02
12	Будівельні конструкції, будівлі та споруди	05.23.01
13	Будівельні матеріали та вироби	05.23.05
14	Технологія та організація промислового та цивільного будівництва	05.23.08
15	Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)	08.00.04
16	Історія філософії	09.00.05
17	Екологічна безпека	21.06.01

На підставі угод, що укладаються з аспірантом і керівником вищого навчального закладу, до аспірантури приймаються громадяни України, які мають вищу освіту і кваліфікацію спеціаліста.

Строк навчання в аспірантурі з відривом від виробництва – 3 роки, без відриву від виробництва – 4 роки.

Особи, допущені до вступних іспитів в аспірантуру, складають три іспити за програмою вищого навчального закладу:

- спеціальну дисципліну,
- філософію,
- іноземну мову

За консультаціями звертатися на відповідні кафедри університету.

Особи, що поступають до аспірантури, подають:

- заяву на ім'я ректора,
- письмовий висновок передбачуваного наукового керівника про можливість навчання в аспірантурі,
- рекомендацію вченої ради вищого навчального закладу до вступу в аспірантуру (для випускників поточного року),
- копію першої сторінки паспорту.
- особистий листок з обліку кадрів з фотокарткою, який засвідчено відділом кадрів за місцем основної роботи,
- витяг з трудової книжки,
- довідку про заробітну платню,
- засвідчену копію диплома про закінчення вищого навчального закладу,
- посвідчення про складання кандидатських іспитів (за їх наявності),
- список опублікованих наукових праць та винаходів або реферат з обраної наукової спеціальності з рецензією передбачуваного наукового керівника,
- медичну довідку про стан здоров'я за формою № 286-у,
- ідентифікаційний код,
- одну фотокартки розміром 3×4.

Приєм документів до докторантури та аспірантури з 01.09 по 30.09 щорічно.

Вступні іспити до аспірантури з 10.10 по 30.10 щорічно.

Початок занять з 01.12 щорічно.

За інформацією звертатися:

Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту,
вул. Лазаряна, 2,
м. Дніпропетровськ,
Україна,
49010.

Тел. : (056) 373-15-44 – ректор, проф. Пшінько Олександр Миколайович, приймальня;

(056) 373-15-29 – проректор з наукової роботи, проф. Мямлін Сергій Віталійович.

(056) 373-15-63 – завідувача аспірантурою та докторантурою Лахнова Ірина Анатоліївна, кімн. 320).

Інформація про спеціалізовані вчені ради університету.

В університеті працює 3 спеціалізовані вчені ради з захисту докторських та кандидатських дисертацій за спеціальностями :

- Д 08.820.01 – залізнична колія (05.22.06) та електротранспорт (05.22.09);, 05.22.12 – промисловий транспорт.

- Д08.820.02 – рухомий склад залізниць та тяга поїздів (05.22.07) і експлуатація та ремонт засобів транспорту (05.22.20); транспортні системи (05.22.01);

- К08.820.03 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності).

Збірник наукових праць

АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

№3 2013

(українською, російською та англійською мовами)

Відповідальний за випуск — В. В. Хміль

Комп'ютерне верстання — О. А. Савел'єва

Літературна обробка — О. П. Варшавський

Формат 60 × 84¹/₈. Ум. друк. арк. 14,42. Тираж 100 пр. Зам. №_____.

**Видавництво Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна**

Адреса редакції, видавця:

вул. Лазаряна, 2, кім. 468, м. Дніпропетровськ, 49010, Україна

Тел.: +38 (056) 373-15-88

E-mail: e-lirary@b.diit.edu.ua, ojs.diit@gmail.com

Адреса дільниці оперативної поліграфії:

вул. Лазаряна, 2, кім. 1201, м. Дніпропетровськ, 49010, Україна

Тел.: +38 (056) 47-19-66, факс: +38 (056) 47-19-83

Сборник научных трудов

АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

(АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ ФИЛОСОФСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ)

№3 2013

(на українському, російському та англійському мов)

Ответственный за выпуск — В. В. Хмель

Компьютерная верстка — Е. А. Савельева

Литературная обработка — А. П. Варшавский

Формат 60 × 84¹/₈. Усл. печ. лист. 14,42. Тираж 100 пр. Зам. №_____.

**Издательство Днепропетровского национального университета железнодорожного транспорта
имени академика В. Лазаряна**

Адрес редакции, издателя:

ул. Лазаряна, 2, ком. 468, г. Днепропетровск, 49010, Украина

Тел.: +38 (056) 373-15-88

E-mail: e-lirary@b.diit.edu.ua, ojs.diit@gmail.com

Адрес участка оперативной полиграфии:

ул. Лазаряна, 2, ком. 1201, г. Днепропетровск, 49010, Украина

Тел.: +38 (056) 47-19-66, факс: +38 (056) 47-19-83

Proceedings Scientific Publication

ANTROPOLOGIČNÌ VIMÌRI FÌLOSOFS'KIH DOSLÌDŽEN'

(ANTHROPOLOGICAL MEASUREMENTS OF PHILOSOPHICAL RESEARCH)

No.3 2013

(in Ukrainian, Russian and English languages)

Responsible for issue — V. V. Khmel

Computer makeup — O. A. Savelieva

Redaction — O. P. Varshavskiy

Format 60 × 84¹/₈. Conventional printed sheet 14,42. Circulation 100. Order no. _____.

Publication of Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan

Address of editor and editorial office

Lazaryan St., 2, r. 468, Dnipropetrovsk, 49010, Ukraine

Tel.: +38 (056) 373-15-88

E-mail: e-lirary@b.diit.edu.ua, ojs.diit@gmail.com

Address of small offset printing office

Lazaryan St., 2, r. 1201, Dnipropetrovsk, 49010, Ukraine

Tel.: +38 (056) 47-19-66, *Fax:* +38 (056) 47-19-83